

ศึกษาวิเคราะห์ “การปฏิเสธอัตตา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF SELF REJECTION IN THERAVADA
BUDDHISM.

นายจรูญ วรรณกสิณานนท์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๗
ISBN ๙๗๔-๓๖๔-๒๕๕-๑

ศึกษาวิเคราะห์ “การปฏิบัติอรรถา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายจรูญ วรรณกสิณานนท์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF SELF REJECTION IN THERAVADA BUDDHISM.

MR. CHAROON VONNAKASINANONT

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์ “การปฏิเสธอัตตา”ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
 ผู้วิจัย : นายจรูญ วรรณกสิณานนท์
 ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
 คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
 : พระเมธีรัตนดิลก ป.ธ.๘, พ.ม., M.A., (M.Phil.), Ph.D.
 : ผศ. ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ศ.บ., M.A.(Philosophy), Ph.D.
 วันสำเร็จการศึกษา : ๘ เมษายน ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์การปฏิเสธอัตตาในทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พร้อมกับการสัมภาษณ์ทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันจำนวน ๕ ท่าน ประกอบด้วยนักวิชาการพุทธ ๒ ท่าน นักวิชาการคริสต์ อิสลาม และ พราหมณ์ ศาสนาละ ๑ ท่าน

ผลการวิจัยภาคเอกสารพบว่า ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งคัมภีร์ภควัทคีตาและอุปนิษัต ทั้งปรัชญาตะวันตกของเซนตโทมัส อะไควนัส ทั้งตรรกะ ๔ สำนักในปรัชญาอินเดียล้วนยืนยันตรงกันว่า มนุษย์มีอัตตาหรืออัตมันซ่อนอยู่ภายในมีภาวะเป็นอมตะ แม้พระเป็นเจ้าของผู้เนรมิตสร้างสรรค์มนุษย์ขึ้นมาก็มีภาวะเป็นอมตะเช่นกัน

ส่วนมติทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตาอมตะ ด้วยวิธีการแยกร่างกายและจิตใจของมนุษย์และสัตว์ออกจากกันและชี้ว่าแต่ละส่วนไม่มีส่วนใดคงที่เป็นอมตะเลย แต่ได้แสดงความจริงว่าความจริงสูงสุดมี ๔ อย่าง เรียกว่า ปรมาตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน โดยแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ฝ่ายเกิดได้แก่ จิต เจตสิก รูป เมื่อแยกละเอียดออกไปตรงกับขั้นห้า และปฏิบัติสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ส่วนฝ่ายดับ ได้แก่ นิพพาน คือทั้งจิต เจตสิก และ รูป หรือขั้นห้าหรือปฏิบัติสมุปบาท เมื่อหมดปัจจัยที่จะทำให้เกิดอีกต่อไปจะดับลง การดับนี้เรียกว่า นิพพาน แปลว่า ดับอย่างสนิท

ปรมาตถธรรมทั้ง ๔ นี้มีการแสดงความเป็นไปหรือการเกิดและการดับอยู่ในลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา(อนิจจัง) (๒) ทนอยู่ในสภาพเดิมได้อย่างยากลำบาก (ทุกขัง)(๓)ไม่มีภาวะอมตะที่จะทำให้คงอยู่ในสภาวะเดียวได้ชั่วนิรันดร (อนัตตา) อนึ่ง ความจริง ๔ อย่างนี้ เรียกชื่ออีกหนึ่งว่า ปรมาตถบัญญัติ คือ การบัญญัติศัพท์เรียกสิ่งที่เป็นความจริง

การปฏิเสธอัตตาในพระพุทธศาสนา ใช้คำว่า อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่อัตตา หรือ ไม่มีอัตตา หรือ ไม่เป็นอัตตา เป็นคำปฏิเสธลงไปที่ความเชื่อเรื่องอัตตาโดยตรงที่คำสอนอื่นเชื่อว่า จิตบ้าง วิญญาณบ้างมีภาวะเป็นอัตตา คือตัวตนอมตะ แต่พระพุทธศาสนาปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่า จิตบ้าง วิญญาณบ้าง เหล่านั้นว่า อนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) เพราะจิตบ้าง วิญญาณบ้างนั้นมีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาทั้ง

กลางวันและกลางคืน เป็นจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไปและจากนั้นดวงใหม่ก็เกิดขึ้นมาแทนติดต่อกันไปเช่นนี้ตลอดเวลา ไม่อาจคงที่เป็นอัตตอมตะได้

คำว่า อนัตตาจึงเป็นคำปฏิเสธอัตตาโดยตรง ไม่ใช่คำสอน ๒ ฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามกับอัตตาทันทีอย่างเช่น ถ้าความหมายของคำว่าอัตตาทรงกับขาว ความหมายของคำว่า อนัตตาก็ตรงกับไม่ขาว ถ้าความหมายของอัตตาทรงกับดำ ความหมายของอนัตตาก็ตรงกับไม่ดำ ดังนั้น คำว่า อนัตตา จึงเป็นคำปฏิเสธอัตตาโดยตรง ไม่ใช่หมายถึงสิ่งอื่น

สรุปว่า ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ล้วนเป็นอนัตตา คือ จิตไม่ใช่อัตตา เจตสิกไม่ใช่อัตตา รูปไม่ใช่อัตตา และนิพพานไม่ใช่อัตตา แต่เป็นปัจจุสมุปบาทเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์และจัดเป็นสัมมาทิฐิ ส่วนทศณะที่เข้าใจว่า จิต เจตสิก รูป และนิพพาน เป็นอัตตา ไม่ขึ้นต่อสิ่งใดจัดเป็นคำสอนวิปลาสและเป็นมิฉชาติทิฐิ

Thesis Title : An Analytical Study of Self Rejection in Theravada Buddhism.
 Researcher : Mr. Charoon Vonnakasinanont
 Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee
 : Phametiratanadilok. Bali IX, B.A., M.A.(M.Phil.), Ph.D.
 : Asst.Prof. Tavivat Pundarigavivat. B.A, M.A.(Philosophy),Ph.D.

Date of Graduation : April 9, 2005

ABSTRACT

This research is a Qualitative research that aims at an analytical study of self rejection in Theravada Buddhism, and interviews five religious contemporary scholars: two Buddhists, one Christian, one Muslim and one Hindu.

Documentary research spans the Bhagavad Gita and Upanishads, the Christian philosophy of Saint Thomas regarding the presence of Self or Atman in the human body, and reference from Hindu scholars. Christian and Hindus acknowledge immortality, eternity, and an immortal Lord or God who created humans. However, Buddhist scholars note a lack of a permanent, stable, immortal, or eternal self or Atta in either the human body, mind, consciousness or that of animals.

In Buddhism there is considered to be: mind or consciousness(Citta), mental activities(Cetasika), body(Rupa) and extinction (Nibbana).They are described as 'arising' and 'ceasing.' Mind or consciousness, mental activities, the body are described within the teaching of The Five khandhas(Pancakkhandha), as well as in the teachings of Dependent Origination(Paticcasamuppada). Mind or consciousness, mental activities and the body are noted as 'arising' and 'ceasing' is noted as nibbana.These four phenomena are described as ultimate realities, and are interdependent without the presence of a 'self.' These phenomena have the qualities of impermanence, the possibility of suffering and non-self. In Buddhism teachings of self, permanence, stability, immortality and eternity are considered to be incorrect teachings or perversion (vipalasa).

Buddhism rejected the self by the concept of non-self. It means that they are not self or have not self. The concept of non-self (or anatta) rejected self directly. The other doctrines believed that the mind or the consciousness are eternal self, but Buddhism rejected that mind or consciousness are non-self, because the mind or consciousness appear and disappear gradually all days and nights. One mind appears and disappears, after that a new mind will appear. The mind is not a permanent self.

Consequently the concept of non-self is a rejection of the self directly. Non-self is, however, not the opposite of self, for example if the meaning of self equals to the white colour, non-self will be equal to non-white colour and not equal to black. If self equals to black colour, non-self will equal to non-black colour, and not be equal to white. Therefore the concept of non-self is not the opposite of self.

In Conclusion, the four ultimate realities are mind, mental activities, body and extinction. All are non-self and dependently originated and go along with the three characteristics of impermanence, suffering and non-self. They are classified as right thought, and the opposite, believing that mind, mental activities, form and extinction are all self, that is a perversion doctrine, which is classified as wrong thought.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เพราะความช่วยเหลือของหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณและขอบคุณผู้มีพระคุณทุกท่านที่มีช่วยเหลือในครั้งนี้ ดังนี้

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่ของ
บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือและแนะนำด้วยดีมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มเข้าไป
ศึกษาจนกระทั่งจบ

พระเมธีรัตนดิลก และผศ.ดร.ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ทั้งสองเป็นคณะอาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย ซึ่งได้ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างมากในการทำวิจัย พร้อมช่วยเหลือจัด
เกล้าสำนวนของงานวิจัยนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นักวิชาการที่ให้การสัมภาษณ์ทุกท่านที่เอื้อเพื่อให้สัมภาษณ์เป็นอย่างดี ทำให้ผู้วิจัยได้
ข้อมูลที่แท้จริงจากการสัมภาษณ์ และทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์และขอบเขต
ของการวิจัย

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล สถานที่อันเป็นแหล่งข้อมูลที่อำนวยความสะดวกให้ผู้วิจัยได้
ศึกษาเป็นอย่างมาก ถ้าขาดแหล่งข้อมูลที่ดีแล้ว ผู้วิจัยคงไม่สามารถทำวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จได้

คุณยุพา เกร่งจริง ผู้ให้ความช่วยเหลือในเรื่องคดีต่าง ๆ และติดต่อทนายแทนให้ จนผู้วิจัยมี
เวลาทำการวิจัยจนสำเร็จ คุณจตุพร ร่วมใจ ผู้เป็นธุระในการจัดหาอุปกรณ์ในการสัมภาษณ์พร้อมกับ
แนะนำวิธีอื่น ๆ อันเป็นประโยชน์เกี่ยวกับการสัมภาษณ์เป็นอย่างดี คุณณณิสสร เกษนอก ผู้ให้การ
อนุเคราะห์เป็นอย่างมากในการจัดพิมพ์ต้นฉบับตั้งแต่ต้นจนสำเร็จจุล่งไปด้วยดี

มารดาบังเกิดเกล้าพี่และน้องทุกคนผู้คอยให้กำลังใจทุกครั้งที่เกิดความท้อแท้ และเป็น
เสมือนพลังอันยิ่งกว่าโสตใด ๆ ทำให้ผู้วิจัยมุ่งมั่นทำงานสำเร็จ สมเจตนาของบิดาผู้ที่ไม่อาจรอคอยถึง
วันที่ท่านต้องการพบได้ ขอกุศลกรรมที่เกิดจากกุศลเจตนาที่ตั้งใจทำงานวิจัยนี้เพื่อเปิดเผยประวัติดุกรรม
จบบันดาลให้ท่านได้รับอานิสงส์นี้ด้วยเทอญ

สุดท้าย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณทุกท่านที่เอ่ยนามมาทั้งหมดไว้ ณ โอกาสนี้
เป็นอย่างสูง

จรูญ วรรณกสิณานนท์

๓๐ มีนาคม ๒๕๔๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
บทที่ ๒ ทศนะเรื่องอัตตานิศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู	๘
๒.๑ ทศนะเรื่องอัตตานิศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู	๘
๒.๒ ทศนะการยืนยันอัตตานิตามหลักปรัชญาอุปนิษัท	๑๗
๒.๓ ทศนะเรื่องอัตตานิตามมติทางศาสนาเทวนิยม	๑๘
๒.๓ การยืนยันอัตตานิตามทศนะของนักตรรกะ ๔ พวก	๒๓
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่อง “อัตตานิ” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๘
๓.๑ วิธีการพิสูจน์อัตตานิในอดีตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๒๘
๓.๒ วิธีการปฏิเสธอัตตานิตามวิธีการของพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๕
๓.๒.๑ การปฏิเสธอัตตานิด้วยการวิภาคอัตตานิสมมติ ๔ ประเภท	๓๕
๓.๒.๒ การปฏิเสธอัตตานิด้วยหลักปรมัตถธรรม	๕๒
๓.๒.๓ การปฏิเสธอัตตานิด้วยบัญญัติ	๖๔
๓.๒.๔ การปฏิเสธอัตตานิด้วยวิธีการจำแนกชั้น ๕ ออกแสดงในลักษณะต่างๆ	๖๘
บทที่ ๔ วิเคราะห์ “อัตตานิ-อนัตตานิ” ตามทศนะของพระพุทธศาสนาและนักวิชาการปัจจุบัน	๘๐
๔.๑ ศึกษาวิเคราะห์หลักอนัตตานิในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๐

๔.๑.๑	ความหมายของคำว่า อนัตตา	๘๓
๔.๑.๒	ขอบเขตและความหมายของคำว่า อนัตตา	๘๕
๔.๑.๓	สิ่งที่ปิดบังอนัตตา	๘๒
๔.๑.๔	กำหนดท่าทีและการวางตนต่ออนัตตา	๘๓
๔.๒	ศึกษาวิเคราะห์อัตตตามทัศนะของฮินดูและอนัตตตามทัศนะของพระพุทธศาสนา	๘๖
บทที่ ๕	สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๑	สรุปผลของการวิจัย	๑๐๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
	บรรณานุกรม	๑๓๓
ภาคผนวก		๑๒๔
ก.	รายชื่อนักวิชาการที่ให้สัมภาษณ์	๑๒๕
ข.	ประเด็นคำถามที่ขอสัมภาษณ์	๑๒๖
ค.	ตัวอย่างจดหมายที่ความอนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์	๑๒๗
	๑๒๗	
ง.	ทัศนะของนักวิชาการเกี่ยวกับการยึดถืออัตตาและอนัตตา	๑๒๘
จ.	รายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย	๑๓๓
ประวัติผู้วิจัย		๑๔๕

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงร่างกายของสัตว์ในสี่ภพ	๓๕
ตารางที่ ๒ ตารางจำแนกจิตของสัตว์ในทุกภพออกเป็น ๘๑ หรือ ๑๒๑ ชนิด	๔๓
ตารางที่ ๓ ตารางแสดงเวทนา ๓	๔๗
ตารางที่ ๔ ตารางแสดงสัญญา ๖	๔๘
ตารางที่ ๕ ตารางแสดงสังขารเจตสิก ๕๐	๔๕
ตารางที่ ๖ ตารางจำแนกภาคสรูป	๕๑
ตารางที่ ๗ ตารางแสดงสรูปภาวะที่สัตว์ที่มีจิตวิญญาณและไม่มีวิญญาณในภพต่าง ๆ	๕๒
ตารางที่ ๘ ตารางแสดงปรมัตถธรรมกับปฏิจสมุปปาตและนิพพานสัมพันธ์กัน	๕๔
ตารางที่ ๙ ตารางไตรลักษณ์	๕๕
ตารางที่ ๑๐ ตารางปฏิจสมุปปาต กับ ปรมัตถธรรม	๖๔
ตารางที่ ๑๑ ตารางปรมัตถธรรม ปรมัตถบัญญัติ ไตรลักษณ์	๖๘
ตารางที่ ๑๒ ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ปฏิจสมุปปาต บัญญัติ และ ไตรลักษณ์	๖๕
ตารางที่ ๑๓ ตารางจำแนกชั้น ๕ ตามที่เกิดและอาหาร	๗๐
ตารางที่ ๑๔ ตารางจำแนกนิยามและความหมายของชั้น ๕	๗๑
ตารางที่ ๑๕ ตารางจำแนกการอยู่ของชั้น ๕	๗๑
ตารางที่ ๑๖ ตารางจำแนกชั้น ๕ ที่เป็นนิจจิง หรือ อนิจจิงในกาลทั้ง ๓	๗๒
ตารางที่ ๑๗ ตารางจำแนกความเป็นสุข และ ทุกข์ของชั้น ๕ ในกาลทั้ง ๓	๗๓
ตารางที่ ๑๘ ตารางจำแนกชั้น ๕ เป็นอตตา หรือ อนัตตา ในกาลทั้ง ๓	๗๓
ตารางที่ ๑๙ ตารางสรุปความเป็นไปของชั้น ๕ ด้วยหลักไตรลักษณ์	๗๔
ตารางที่ ๒๐ ตารางสรุปความเป็นไปของชั้น ๕ ที่เป็นอตตาหรืออนัตตาด้วยผลที่ปรากฏ	๗๕
ตารางที่ ๒๑ ตารางแสดงความเป็นจริงของชั้น ๕ ที่เป็นอตตา(อตตานุกูลิ)	๗๖
ตารางที่ ๒๒ ตารางแสดงสัจจะ ๔ ประการที่คนไม่รู้ไม่เข้าใจจึงหลงไหลในชั้นของตน	๗๖
ตารางที่ ๒๓ ตารางแสดงการเปรียบเทียบปรมัตถธรรมกับไตรลักษณ์	๘๗
ตารางที่ ๒๔ ตารางแสดงสภาวะธรรมต่าง ๆ ตรงกับปรมัตถธรรมทั้ง ๔	๘๘
ตารางที่ ๒๕ ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ภาคจำแนกสรูป	๑๑๑
ตารางที่ ๒๖ ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ปฏิจสมุปปาต บัญญัติ ไตรลักษณ์	๑๑๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สัญลักษณ์และคำย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ทั้งสี่ศาสนา คือ ศาสนาพุทธ พราหมณ์-ฮินดู คริสต์ และ อิสลาม โดยมีคำย่อและคำอธิบาย ดังนี้

๑. การใช้อักษรย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับ พ.ศ.๒๕๓๕ และ ภาษาบาลีฉบับฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๐๐ โดยมีสัญลักษณ์ของคัมภีร์และความหมาย ดังนี้

- ที.สี. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
 ที.ปา. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
 ม.ม. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปธานสูตร (ภาษาไทย)
 ม.ม. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปธานสูตร (ภาษาไทย)
 ม.อ. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरูปธานสูตร (ภาษาไทย)
 ส.ส. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
 ส.นิ. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
 ส.ข. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค (ภาษาไทย)
 ส.สพ. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
 อ.ต. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
 อ.เอก. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต (ภาษาไทย)
 อ.ทสก. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
 อ.ทสก. (บาลี) หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ (ภาษาไทย)
 อ.เอกาทสก. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต (ภาษาไทย)
 ข.อ. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
 ข.สุ. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
 ข.ม. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
 ข.ป. (ไทย) หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
 อภิ.วิ. (ไทย) หมายถึง อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
 อภิ.ป. (ไทย) หมายถึง อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

วิสุทธิ. (ไทย) หมายถึง วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

ช.ธ.อ. (บาลี) หมายถึง ชุตตนิคาย ธรรมปทภูฏกถา (ภาษาบาลี)

ส่วนการใช้หมายเลขในพระไตรปิฎกประกอบด้วยชื่อคัมภีร์/ เล่ม/ ชื่อ / หน้า เช่น
 ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๑๑ ชื่อที่ ๓๐๐
 หน้าที่ ๒๕๒

คัมภีร์อรรถกถาประกอบด้วยชื่อคัมภีร์/ภาค/หน้า เช่น

ช.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔๖.

หมายถึง ชุตตนิคาย ธรรมปทภูฏกถา อรรถกถาธรรมบทภาษาบาลี ภาคที่ ๑ หน้าที่ ๔๖
 และคัมภีร์วิสุทธิมรรคประกอบด้วยชื่อคัมภีร์/ภาค/เล่ม/หน้า เช่น

วิสุทธิ.(ไทย)๒/๑/๒๕๗.

หมายถึง วิสุทธิมรรคปกรณ์ ฉบับภาษาไทยภาคที่ ๒ เล่มที่ ๑ หน้าที่ ๒๕๗

๒. การใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ใช้คัมภีร์ภควัทคีตาฉบับของ
 กฤษณะ ไทวปายนวยาส แปลโดย แสง มณีวิฑูร พ.ศ.๒๕๒๗ โดยมีสัญลักษณ์และคำย่อซึ่ง
 ประกอบด้วยชื่อบท ชื่อย่อของบท และ หน้า ดังนี้ เช่น

อธยายที่ ๒ : ๒๓, หน้า ๒๖. หมายถึง บทที่ ๒ ชื่อย่อที่ ๒๓ หน้าที่ ๒๖

อธยายที่ ๗ : ๖, หน้า ๑๐๕. หมายถึง บทที่ ๗ ชื่อย่อที่ ๖ หน้าที่ ๑๐๕

อธยายที่ ๑๕ : ๑๗, หน้า ๒๓๐. หมายถึง บทที่ ๑๕ ชื่อย่อที่ ๑๗ หน้าที่ ๒๓๐

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงร่างกายของสัตว์ในสี่ภพ	39
ตารางที่ 2 ตารางจำแนกจิตของสัตว์ในทุกภพออกเป็น 81 หรือ 121 ชนิด	42
ตารางที่ 3 ตารางแสดงเวทนา 3	46
ตารางที่ 4 ตารางแสดงสัญญา 6	47
ตารางที่ 5 ตารางแสดงสังขารเจตสิก 50	48
ตารางที่ 6 ตารางจำแนกภาคสรูป	50
ตารางที่ 7 ตารางแสดงสรูปภาวะที่สัตว์ที่มีจิตวิญญาณและไม่มีวิญญาณในภพต่าง ๆ	51
ตารางที่ 8 ตารางแสดงปรมัตถธรรมกับปฏิจสมุปบาทและนิพพานสัมพันธ์กัน	53
ตารางที่ 9 ตารางไตรลักษณ์	54
ตารางที่ 10 ตารางปฏิจสมุปบาท กับ ปรมัตถธรรม	63
ตารางที่ 11 ตารางปรมัตถธรรม ปรมัตถบัญญัติ ไตรลักษณ์	67
ตารางที่ 12 ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ปฏิจสมุปบาท บัญญัติ และ ไตรลักษณ์	68
ตารางที่ 13 ตารางจำแนกชั้น 5 ตามที่เกิดและอาหาร	69
ตารางที่ 14 ตารางจำแนกนิยามและความหมายของชั้น 5	70
ตารางที่ 15 ตารางจำแนกการอยู่ของชั้น 5	71
ตารางที่ 16 ตารางจำแนกชั้น 5 ที่เป็นนิจจัง หรือ อนิจจังในกาลทั้ง 3	71
ตารางที่ 17 ตารางจำแนกความเป็นสุข และ ทุกข์ของชั้น 5 ในกาลทั้ง 3	72
ตารางที่ 18 ตารางจำแนกชั้น 5 เป็นอตตา หรือ อนตตา ในกาลทั้ง 3	73
ตารางที่ 19 ตารางสรุปความเป็นไปของชั้น 5 ด้วยหลักไตรลักษณ์	74
ตารางที่ 20 ตารางสรุปความเป็นไปของชั้น 5 ที่เป็นอตตาหรืออนตตาด้วยผลที่ปรากฏ	75
ตารางที่ 21 ตารางแสดงความเป็นจริงของชั้น 5 ที่เป็นอตตา(อตตานุกฎฐิ)	76
ตารางที่ 22 ตารางแสดงสัจจะ 4 ประการที่คนไม่รู้ไม่เข้าใจจึงหลงใหลในชั้นของตน	76
ตารางที่ 23 ตารางแสดงการเปรียบเทียบปรมัตถธรรมกับไตรลักษณ์	86
ตารางที่ 24 ตารางแสดงสภาวะธรรมต่าง ๆ ตรงกับปรมัตถธรรมทั้ง 4	87
ตารางที่ 25 ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ภาคจำแนกสรูป	131
ตารางที่ 26 ตารางปรมัตถธรรม ชั้นห้า ปฏิจสมุปบาท บัญญัติ ไตรลักษณ์	132
ตารางที่ 27 ตารางแสดง วิปลาส ปรมัตถธรรม ไตรลักษณ์	134

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โลกปัจจุบันได้ก้าวหน้าไปมาก ทำให้เหตุการณ์เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ปีที่แล้วมาซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมชาติได้ทยอยถูกเปิดเผยออกมาเรื่อย ๆ แต่ในทางตรงกันข้าม คำสอนและความเชื่อถือในศาสนาต่าง ๆ ที่เป็นคำตอบที่ดีที่สุดในอดีตกลับไม่มีการพัฒนาความรู้เพิ่มขึ้น ซ้ำยังทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นอย่างมากในยุคปัจจุบัน แม้ว่าวิวัฒนาการและความเจริญทางการศึกษาของโลกจะมีมากขึ้นเพียงใดก็ตาม การถกเถียงกันในด้านความเชื่อในทางศาสนาก็ยังไม่อาจยุติลงได้ต่างศาสนาต่างก็ยืนยันความจริง (อันติมัจ) ตามคำสอนในศาสนาที่ตนนับถืออยู่ว่า ถูกต้องเป็นจริงที่สุด ซึ่งความขัดแย้งในเรื่องนี้มีอยู่ทั่วไปทั้งในศาสนาเดียวกันและต่างศาสนา

บรรดาความเห็นที่ไม่อาจหาข้อยุติได้นั้น คำสอนเรื่องอัตตาหรืออาตมัน (ภาษาสันสกฤต) ถือว่าเป็นความเห็นอันดับหนึ่งที่ถูกถกเถียงกันมากที่สุดและยังหาข้อสรุปไม่ได้จนกระทั่งปัจจุบัน การถกเถียงกันมี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เห็นว่า ภายในร่างกายมนุษย์มีตัวตนอมตะซ่อนอยู่ภายในคอยทำหน้าที่รับรู้ต่าง ๆ และเป็นผู้สั่งให้ร่างกายทำงานตามที่อัตรานันสั่งการ อัตรานันเป็นตัวตนอมตะภายในที่แท้จริงของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ที่มีสภาวะเป็นอัตตาดำรงตนอมตะถาวรตลอดไป เป็นนิรันดร์เที่ยงแท้คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง และเมื่อได้บรรลุธรรมสูงสุดแล้วอัตตาจะเป็นบรมสุขอยู่ชั่ววันรันดร และฝ่ายที่ปฏิเสธว่าไม่มีตัวตนอมตะ แต่มีทัศนะว่าโลกและชีวิตเกิดขึ้นมาด้วยหลักการอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เกื้อหนุนซึ่งกันและกันทำให้รวมกลุ่มกันเกิดขึ้นมาหลักการนี้เรียกว่า กฎปฏิจางสมุปบาท^๑ และมีการดำรงอยู่และเป็นไปในลักษณะ ๓ อากาโร คือ มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทรงอยู่ในสภาวะเดิมได้อย่างยากลำบาก และไม่มีตัวตนอมตะถาวรเป็นตัวยืนโรงทรงอยู่ชั่ววันรันดรได้

ปัญหาเรื่องอัตรานันนับได้ว่าเป็นปัญหาใหญ่ในระดับโครงสร้างคำสอนหลักของศาสนาเลยทีเดียวน คำสอนอื่นๆ ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมหรือวิธีปฏิบัติ เป็นต้นล้วนสอนไว้เพื่อส่งเสริมสนับสนุนความเชื่อถือในเรื่องอัตรานันเป็นสำคัญ ส่วนคำสอนที่ปฏิเสธความเชื่อถือในเรื่องอัตรานันก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ คำสอนปลีกย่อยก็ต้องสอดคล้องกับคำสอนหลักที่เป็นความเชื่อถือในเรื่องอัตรานันด้วย ความแตกต่างของแนวคิดทั้ง ๒ ประเภทนี้เป็นคำสอนที่ตรงกันข้ามกันชนิดแบบดำกับขาวเลยทีเดียวน คือ ฝ่ายหนึ่งยืนยันแต่อีกฝ่ายหนึ่งปฏิเสธ ดังนั้น ความขัดแย้งทางความคิดในเรื่องนี้จึงไม่อาจ

---

^๑ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๒๘.

หลีกเลี่ยงได้ที่จะกล่าวตำหนิกล่าวหาอีกฝ่ายหนึ่งว่าสอนผิด ส่วนแนวคิดของตนนั้นถูกต้อง เช่น ในศาสนาพราหมณ์ที่ยึดมั่นในอตฺตาหรืออาตมมัน ได้ให้คำนิยามความหมายของคำว่า อตฺตา ที่อยู่ในรูปของพรหมันว่า อาตมมัน คือ พลังแรกเริ่มเป็นผู้ก่อกำเนิดสรรพสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติและชีวิตทั้งหลาย จึงนับได้ว่า พรหมัน เป็นต้นเหตุสูงสุดของการเกิดจักรวาล^๒ และเป็นเหตุให้แนวคิดในศาสนาฮินดูมองว่า ถ้าจักรวาลที่เราอาศัยอยู่นี้ไม่มีผู้บันดาล มันจะเกิดขึ้นมาเองไม่ได้

ดังนั้น ฝ่ายนี้จึงเชื่อว่าผู้สร้างโลกและจักรวาล คือ พระเป็นเจ้า (God) ซึ่งศาสนาต่าง ๆ อาจเรียกชื่อพระเป็นเจ้าต่างกันออกไป เช่น พราหมณ์ เรียกว่า พรหม ศิวะและนารายณ์ ศาสนาคริสต์ เรียกว่า พระยะโฮวาห์ ศาสนาอิสลามเรียกว่า อัลเลาะห์ เป็นต้น แต่ทั้งหมดนั้นล้วนหมายถึงพระเป็นเจ้าผู้ทรงสร้างโลกและจักรวาลเช่นเดียวกัน โดยฝ่ายนี้จะมีความเชื่อตรงกันว่ามิใช่พระเป็นเจ้า (God) ทรงเป็นปฐมเหตุ ทรงเป็นอำนาจที่เป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง พระเป็นเจ้าทรงมีอยู่จริง ทั้งนี้ก็เพื่อสิ่งอื่น ๆ จะได้มีอยู่บ้าง^๓ แนวความคิดที่เชื่อในฝ่ายนี้มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือ ไม่อาจละทิ้งพระเป็นเจ้าที่มีตัวตน (อตฺตา) จริง ๆ ได้ และเชื่อว่าพระองค์ทรงสร้างสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมาเพราะพระองค์ต้องการ“เพื่อน”(company) เพื่อจะได้ “พิมพ์ภาพ”ของพระองค์เองในสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างมา^๔

ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งได้มีความเห็นที่แตกต่างไปจากความเชื่อเรื่องอตฺตามตะ แต่มีแนวความเชื่อในทางปฏิเสธอตฺตาดังกล่าวมาทั้งหมดโดยเฉพาะในเรื่องอตฺตาถาวรที่เที่ยงแท้ ฝ่ายนี้โดยเฉพาะพระพุทฺธศาสนาได้สอนว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตฺตา คือ ไม่มีอตฺตา คำว่า ธรรมทั้งปวงในที่นี้ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราจะรับรู้ได้ ทั้งส่วนที่เป็นวัตถุที่สัมผัสได้และไม่ได้ ทั้งนามธรรมคือสิ่งที่มีเพียงชื่อ ไม่สามารถจับต้องได้ทุกอย่างก็มีใช่อตฺตาเช่นกัน โดยทัศนะของพระพุทฺธศาสนามองว่า สรรพสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นได้ด้วยหลักการอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ทำให้เกิด ถ้าแยกปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นออกจากกัน สิ่งที่เกิดขึ้นก็ดับไป ยกตัวอย่าง การลุกไหม้ของไฟเกิดจากการ ที่ไม้แห้ง ๒ อัน

^๒ สมพร สุขเกษม, ผศ. ดร. หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาสาธิตวิทยาลัยรัตน โกสินทร์, ๒๕๓๒), หน้า ๔๑.

^๓ จันทน์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาตะวันตก สมัยกลาง, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๘.

^๔ เสรี พงศพิศ, “คน : ในทรรศนะของคริสต์ศาสนา”, ใน คน : ในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย เสรี พงศพิศ, (กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๘.

เสียดสีกันทำให้เกิดความร้อนและลูกไหม้เป็นเปลวไฟขึ้นเป็นต้น แม้สิ่งที่มีชีวิตก็เกิดขึ้นในลักษณะเช่นเดียวกัน

การที่มนุษย์มองว่ามีอิตตาตัวตนซ่อนอยู่ภายในร่างกายของตน เพราะความเข้าใจผิดจากการมองภาพรวม(จนสัญญา)ไม่สามารถแยกแยะปัจจัยต่าง ๆ ออกจากกันได้ ซึ่งถ้าแยกแยะปัจจัยต่าง ๆ ออกจากกันแล้วสิ่งที่มองเห็นหรือสัมผัสได้เป็นต้น ก็จะไม่เหลืออะไรให้ยึดเป็นอิตตาได้ เหมือนพระเจ้ามีลิตท์ถามพระนาคเสนถึงความเป็นตัวตนของพระนาคเสนเอง แต่เมื่อพระยามิถินท์ถามแยกอวัยวะ เช่น ผม หน้ กระดูก เป็นต้น ออกจากกันทีละอย่างก็จะหาตัวพระนาคเสนไม่พบ ซึ่งในการมองภาพรวมของมนุษย์และสัตว์เป็นต้นตามมติของพุทธศาสนาถือว่าเป็นการมองที่ไม่ถูกต้องกับสภาวะความเป็นจริงจึงทำให้เข้าใจว่า มีอิตตาซ่อนอยู่ภายใน

ตามทศนะของฝ่ายที่เชื่อว่าเป็นอิตตา สามารถแยกสิ่งที่เป็นอิตตาออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ ร่างกายกับจิตใจ ส่วนพระพุทธศาสนาได้แยกร่างกายและจิตใจนี้ออกละเอียดไปกว่านั้นโดยแยกออกเป็น ๕ ลักษณะ คือ ร่างกาย (รูป) ความรู้สึก (เวทนา) ความทรงจำ (สัญญา) ความคิด (สังขาร) และการรับรู้ (วิญญาณ) หรือจิตนั่นเอง สรุปรูปเรียกว่าขันธ ๕ โดยขันธ ๕ นี้เอง เมื่อแยกอย่างละเอียดลงไปแล้วจะไม่พบสิ่งที่เรียกว่า อิตตา ตามทศนะของฝ่ายที่เชื่อเรื่องอิตตาเลย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสรุปความเข้าใจของมนุษย์ว่า โดยสรุปแล้วขันธ ๕ นี้ ไม่ใช่อิตตา และในพระไตรปิฎกยังได้แสดงถึงลักษณะของขันธ ๕ ว่ามีลักษณะความจริงที่สมควรเปรียบเทียบได้ ดังนี้

พระอาทิตย์พันธุ์(พระพุทธเจ้า)ได้ตรัสแสดงไว้ว่า รูปอุปมาเหมือนพุ่มพอง
แม่น้ำเวทนาอุปมาเหมือนพองน้ำฝน สัญญาอุปมาเหมือนพยับแดด สังขารอุปมา
เหมือนต้นกล้วย วิญญาณอุปมาเหมือนมายากล ภิกษุพินิจดูพิจารณาโดยแยกกาย
ซึ่งเบญจขันธ (ขันธ ๕) ด้วยประการใด ๆ ก็มีแต่สภาวะที่ว่างเปล่า...^๕

พระพุทธศาสนามองว่า การแสดงความคิดเห็นเรื่องอิตตาแล้วยึดมั่นว่ามีตัวตนนั้น เป็นเพราะความไม่รู้ไม่เข้าใจไว้การศึกษาที่ถูกต้อง จึงหลงยึดติดในความมี ความเป็นอิตตา ดังพุทธพจน์บทหนึ่งว่า

อิตตานุกิฎฐิ ความเห็นว่ามีอิตตาตัวตน เป็นไฉน ? ปุถุชนในโลกนี้ เป็นผู้ไว้
การศึกษาไม่ได้เห็นพระอริยะเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้รับการ
แนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นสัพบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษ
ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัพบุรุษ ย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป

^๕ ส.ส.(ไทย)๑๕/๕๕๑/๑๕๗.

เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาในตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาในตน
 ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมี
 วิญญาณเห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ทิฐิความเห็นไปข้างทิฐิ ฯลฯ การ
 ถือเอาโดยวิปลาต อันใดมีลักษณะเช่นว่านี้เรียกว่า อัตตานุทิฐิ ความตามเห็นว่ามี
 อัตตัตถัตตน^๖

สรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นตามกฎปฏิจจสมุปบาทไม่มีใครสร้างสรรค์บันดาลตามคำอธิบาย
 ของพระเสลาภิกษุณีตอบมารที่ถามว่า

สัตว์นี้ (ตัวบุคคลนี้) ใครสร้าง ผู้สร้างอยู่ที่ไหน สัตว์เกิดที่ไหน สัตว์ดับที่
 ไหน ? ตอบว่า ร่างนี้ไม่มีใครสร้าง ตัวนี้ไม่มีใครบันดาล อาศัยเหตุมันก็มีเกิดมี
 เพราะเหตุสลายมันก็ดับเหมือนเมล็ดพืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาหว่านในนา อาศัย
 รสในแผ่นดินและยางในเมล็ดพืช ทั้งสองอย่างนี้ ก็ย่อมงอกงามขึ้นได้ฉันใด ฉะนั้น
 นั้นเหมือนกัน ประดาชั้นทั้งหลายและอายตนะทั้ง ๖ เหล่านี้ อาศัยเหตุย่อมเกิดมี
 เพราะเหตุสลายก็ย่อมดับไป^๗

ความขัดแย้งในหลักคำสอนเช่นนี้จะต้องมีอยู่ต่อไปอีกยาวนานตราบเท่าที่มีการสอน
 ศาสนาอยู่ ดังนั้นเพื่อความชัดเจนในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า วิธีการปฏิเสธอัตตาที่
 พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิเสธอัตตาตามความเชื่อถือของศาสนาเดิมโดยการวิภาคชั้น ๕ ออกเป็นส่วน
 ย่อย ๆ เหมือนนายโคฆาต ฆ่าโคแล้วป็นส่วนต่าง ๆ ออกนึ่งขายอยู่ทางสี่แพร่ง จะเป็นวิธีการที่แสดง
 จุดยืนและหลักการของพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนได้และเป็นกฎตายตัวที่ใช้ สามารถนำไปพิสูจน์
 ความเห็นในเรื่องอัตตาได้ทั้งนั้น รวมทั้งความขัดแย้งในพระพุทธศาสนานี้เกี่ยวกับนิพพานเป็นอัตตา
 หรือไม่ได้ด้วยเช่นกัน

เพื่อวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวอย่างจริงจัง ผู้ศึกษาจึงได้มุ่งเน้นที่จะศึกษาวิเคราะห์ประเด็น
 สำคัญของแนวความคิดเรื่องอัตตาตามทัศนะของศาสนาฝ่ายเทวนิยมและอเทวนิยมโดยตรง ซึ่งจะ
 ศึกษาในประเด็นทัศนะเรื่องอัตตาในศาสนาเทวนิยมและหลักการปฏิเสธอัตตาในพระพุทธศาสนาว่า
 แต่ละศาสนามีคำสอนที่เป็นหลักการอย่างไรในการพิสูจน์ว่า โลกและชีวิตมีอัตตัตถัตตนจริงหรือไม่มี
 โดยจะอาศัยหลักการเหล่านั้นในการวิเคราะห์ว่า มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด อันอาจจะทำให้
 ทราบมูลเหตุแห่งความคิดของมนุษย์ผู้ที่ก่อตั้งหลักคำสอนขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันได้ ซึ่งถ้า

^๖อภิ.ขุ.ติก.(ไทย) ๓๕/๕๔๘/๔๕๐.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), อนิจจา ทุกขตา อนัตตตาไตรลักษณ์ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑),

เข้าใจหลักการเหล่านี้ได้อย่างถูกต้องแล้วก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาต่างๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาได้ด้วย เช่น ปัญหาความรุนแรงระหว่างศาสนา ปัญหาอภิปรายที่ถกเถียงกันใน วงวิชาการ เป็นต้น ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะสอนเรื่องอนัตตาหรือหลักในการอาศัยปัจจัยอื่นๆ(ปฏิจสมุปบาท) เกิดขึ้นก็ตาม แต่ก็ยังมีนักวิชาการหลายต่อหลายท่าน พยายามแสดงความคิดเห็นออกมาเสมอ ๆ ว่า นิพพานในพระพุทธศาสนานั้นน่าจะเป็นอัตตาชั้นสูงบ้าง หรือกล่าวว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธอนัตตาอย่างจริงจังบ้าง เป็นต้น ด้วยทรรศนะต่าง ๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางความคิดของนักวิชาการในพระพุทธศาสนาเอง และยังคงมีการตีความคำสอนไม่ตรงกันอยู่เสมอมาและดูเหมือนว่าจะยังคงมีอยู่ตลอดไปอีกนาน

ดังนั้น ผู้ศึกษาจะมุ่งเน้นเพื่อศึกษาวิจัยถึงหลักการปฏิเสธอนัตตาในทัศนะของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยการนำเสนอทัศนะความเชื่อในเรื่องอนัตตาค่อนแล้วจึงเสนอหลักการในการปฏิเสธอนัตตามหลักฐานในพระไตรปิฎก และวิธีการของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งหมด เพื่อให้เห็นความชัดเจนในประเด็นดังกล่าวมา และนอกจากนี้ก็จะได้ศึกษาจากแนวคิดทัศนะของนักวิชาการปัจจุบันอีกจำนวน ๕ ท่านเพื่อทราบถึงแนวคิดของนักวิชาการปัจจุบันต่อทัศนะในเรื่องดังกล่าว พร้อมทั้งศึกษาผลที่เกิดต่อพฤติกรรมของผู้ยึดถือตามทัศนะอนัตตาและอนัตตาอีกด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอนัตตาในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอนัตตาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีการปฏิเสธอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๔ เพื่อวิเคราะห์อนัตตา - อนัตตามตามทัศนะของพระพุทธศาสนาและนักวิชาการในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มุ่งเน้นเพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องอนัตตาหรืออาตมันหรือตัวตนที่แท้จริงในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเป็นหลัก และศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาถึงหลักการอันเกี่ยวกับการพิสูจน์อนัตตา ๓ ประเภทในทัศนะของพระพุทธศาสนา แล้วนำไปสู่การปฏิเสธอนัตตา

โดยขอบข่ายของการวิจัยนี้ จะศึกษาวิจัยในลักษณะการวางพื้นฐานความรู้เดิมอันเป็นความเข้าใจของคนในยุคนั้นเป็นพื้นฐานก่อนแล้ว จึงจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่ได้ใช้วิธีการในการพิสูจน์ให้ทราบความจริงในเรื่องนี้ต่อไป จะวิจัยทั้งจากภาค

เอกสารและภาคสนาม โดยจะสัมภาษณ์นักวิชาการจำนวน ๕ ท่าน ถึงแนวความคิดเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษาวิจัยอยู่

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สำคัญต่าง ๆ ดังนี้

๑.๔.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) จะทำการค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี คัมภีร์อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาที่เกี่ยวข้องเช่น คัมภีร์วิสุทธมรรค, อภิธัมมัตถสังคหะ, มิตินทปัญหา เป็นต้น

ส่วนคัมภีร์ทางศาสนาเทวนิยมนั้นจะศึกษาจากคัมภีร์ภควัคคิตา คัมภีร์อุปนิษัท เป็นต้น โดยยึดเอาตามแม่บทของคัมภีร์เป็นหลักสำคัญ

๑.๔.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) จะทำการค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากบทความ ข้อเขียน วารสาร บทวิจารณ์ เอกสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น หนังสือพุทธธรรม, ไตรลักษณ์, หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบความหมายของคำว่า "อิตตา" ได้ชัดเจนมากขึ้น

๑.๖.๒ ทำให้ทราบวิธีการพิสูจน์อิตตาในอดีตได้ชัดเจน

๑.๖.๓ ทำให้ทราบเหตุผลในการปฏิเสธอิตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๔ ทำให้ทราบหลักการเรื่องอนัตตาของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๖.๕ ทำให้ทราบแนวคิดของนักวิชาการในปัจจุบันต่อทัศนะเรื่องอิตตา-อนัตตาและทราบถึงอิทธิพลทางศาสนาสามารถมีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์และก่อปัญหาให้สังคมอย่างไร

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นางชเญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอิตตาและอนัตตาในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๑๓). ผลการศึกษาพบว่า คำสอนในชั้นปฐมมัตถ์พระพุทธเจ้าสอนว่า สิ่งทั้งปวงหรือ โลกแห่งปรากฏการณ์นี้มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้หาตัวตน

ไม่ได้ แม้พุทธปรัชญาจะกล่าวถึงอตตาท่างก็กล่าวถึงในระดับสมมติ ไม่ใช่ปรมัตถอตตาท เพราะพุทธปรัชญาแบ่งความจริงเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับสมมติและปรมัตถ ในขั้นสมมตินั้นมีสัตว์บุคคลตัวตนอยู่จริง ๆ ไม่ได้เป็นเพียงมายา แต่ในขั้นปรมัตถมีอยู่ในรูปของกระบวนการแปรปรวนทุกสิ่งประกอบด้วยธาตุ ๔ สำหรับมนุษย์ประกอบด้วยอากาศธาตุและวิญญาณธาตุด้วย รวมเรียกว่า เบญจขันธ์ แต่ทั้งหมดล้วนแสดงถึงความไม่เที่ยงไม่ใช่ว่าตัวตนทั้งหมด เป็นการแสดงออกในรูปเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน

พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์. การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องอนัตตาและสุญญตา ในพุทธปรัชญาเถรวาทและในปรัชญาของนาการชุน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๓๕). ผลการศึกษาพบว่า คำสอนเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเป็นการแย้งต่อความคิดเรื่องอตตาทของพราหมณ์และเซน ซึ่งทั้งพราหมณ์และเซนล้วนสอนเรื่องอตตาทหรืออาตมัน โดยศาสนาพราหมณ์เรียกว่า “อาตมัน” ส่วนศาสนาเซนเรียกว่า “ชีวะ” คำสอนเรื่องอนัตตาทือว่า เป็นลักษณะพิเศษมีเฉพาะในพุทธศาสนา ไม่มีปรากฏในลัทธิศาสนาอื่นใดในโลก พุทธปรัชญามองโลกและสรรพสิ่งลงไปขั้น ๕ โดยใช้กฎปฏิบัติสมุปปาทแสดงถึงความเข้าไปแบบอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และเมื่อแยกขั้น ๕ ออกจากกันแล้วไม่พบว่า มีอตตาทหรือตัวตนอะไรเหลืออยู่ พุทธปรัชญาจึงเสนอว่า ภาวะที่สิ่งทั้งหลายเกิดดับปรุงแต่งกันตามเหตุปัจจัยนี้ คืออนัตตาท ส่วนคำว่าสุญญตาเป็นศัพท์ที่ใช้แทนอนัตตาทเพราะมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ ความว่างเปล่าจากอตตาท

ร้อยเอก ณัฐพร ชินโชติ. การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอตตาทในปรัชญาอินเดีย วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๒๒). ผลจากการศึกษาพบว่า ปรัชญาอินเดียมี ๓ แนวทางหลัก โดยปรัชญาแรกได้แก่ฝ่ายอัสติกะทั้งหมดและปรัชญาเซนมีทัศนะเป็นเอกเทวนิยมบ้าง สรรพเทวนิยมบ้าง เอกนิยมบ้าง แต่ทั้งหมดล้วนเชื่อในความมีอยู่ของตัวตนที่ถาวรมีอตตาทอมตะ ปรัชญาที่สองคือ ปรัชญาจารวาท มีทัศนะเป็นวัตถุนิยม ปฏิเสธอตตาทในทุกแง่มุม แต่เชื่อว่าร่างกายเกิดจากธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟมารวมกันไม่มีชีวิตในอดีตและอนาคต การตายคือการหลุดพ้น ดังนั้นปรัชญาจึงสอนให้กิน ดื่ม รื่นเริงสำราญให้เต็มที่ และปรัชญาที่สามคือ พุทธปรัชญามีแนวคิดปฏิเสธการมีอยู่ของอตตาทที่ถาวรโดยสิ้นเชิงคล้ายจารวาท แต่พุทธปรัชญาปฏิเสธอตตาทในขั้น โลกุตตระ แต่ยอมรับอตตาทตามสมมติในขั้นโลกียะ โดยตัวตนทั้งหมดเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาท พุทธปรัชญามีแนวคิดต่างจากปรัชญาอินเดียทั้งหมด คือ ทั้งอัสติกะ(พราหมณ์) เซน และจารวาท

วัชระ งามจิตรเจริญ. นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อตตาทหรืออนัตตาท วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรศษุบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย(๒๕๔๔). การศึกษาพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่านิพพานเป็นอนัตตาทแต่ไม่ได้ยืนยันลักษณะของนิพพานให้

ชัดเจนจึงทำให้เกิดการตีความต่างกันไปเป็น “ภาวะบ้ำง” เป็น “สิ่งสัมบูรณ์” บ้ำง แต่คำสอนเรื่องนิพพานมีความเกี่ยวข้องกับคำสอนอนัตตาและปัจจุสมุปบาทอย่างแยกกันไม่ออก เพราะนิพพานหมายถึงภาวะแห่งความพ้นทุกข์ด้วยความดับหรือความไม่มีแห่งกิเลสในผลสมาบัติและความดับแห่งขั้นฐไม่มีลักษณะของสัตว์ บุคคลหรืออัตตา อีกทั้งพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอัตตาทางอภิปรัชญาอย่างสิ้นเชิง คำอธิบายในอรรถกถาที่ระบุไว้ชัดเจนว่า สรรพสิ่งเป็นอนัตตารวมทั้งนิพพานด้วย

สมภาร พรมทา. อัตตากับนัตติตาในพุทธปรัชญาเถรวาท วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๓๔). ผลจากการศึกษาพบว่า อภิปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของโลกมีอยู่สองทัศนะ คือ อัตตคติทฤษฎี ฝ่ายที่เชื่อว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ และนัตตคติทฤษฎี ฝ่ายที่เห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ส่วนพุทธปรัชญาปฏิเสธทัศนะทั้งสองนั้นแต่เสนอทัศนะที่เกี่ยวกับธรรมชาติโดยผ่านธรรมสามเรื่อง คือ ปัจจุสมุปบาท ไตรลักษณ์ และขณิกทัศนะ พุทธปรัชญาเถรวาทเสนอทัศนะอยู่ระหว่างกึ่งกลางของอีกสองทัศนะ โดยมองโลกเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า โดยความว่างเปล่านี้ประกอบกันขึ้นจากธาตุมูลฐานที่เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลาภายในกระแสความเกิดดับไม่มีสิ่งที่เรียกว่า อัตตาถาวรอยู่

บทที่ ๒

ทัศนะเรื่องอัตตานิศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

๒.๑ ทัศนะเรื่องอัตตานิศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ในยุคปัจจุบัน ศาสนาพราหมณ์ได้เริ่มก่อตัวเป็นศาสนามาตั้งแต่ครั้งใดไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่มีการประมาณการว่า น่าจะมีอายุก่อนคริสตศักราชราว ๑๕๐๐ - ๒๐๐๐ ปี สาเหตุที่ได้ชื่อว่า ศาสนาพราหมณ์ ก็เป็นเพราะคำสอนนี้เป็นคำสอนของชนวรรณะพราหมณ์^๑ ต่อมาศาสนาพราหมณ์ได้เปลี่ยนชื่อเป็นศาสนาฮินดู ตามคำเรียกของชาวเปอร์เซียที่เข้ามาลูกหลานอินเดียใช้เรียกศาสนาของชนวรรณะพราหมณ์ที่มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุว่า ศาสนาฮินดู ซึ่งคำว่าฮินดูนี้เป็นเสียงเพี้ยนมาจากคำว่า “สินธุ” นั่นเอง ดังนั้นศาสนาพราหมณ์จึงมีชื่อเรียกใหม่เป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปว่า ศาสนาฮินดู และเรียกภาษาของคนส่วนใหญ่ของอินเดียชื่อว่า ภาษาฮินดี

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนชื่อใหม่ของศาสนาพราหมณ์เป็นฮินดูนี้ ตามทัศนะของคนฮินดูแล้วมีความหมายลึกซึ้งมากกว่าเปลี่ยนไปตามชื่อของแม่น้ำสินธุเพียงอย่างเดียว เพราะคำว่าฮินดู ที่คนไทยเรียกกันจนเคยชินนี้ ถ้าจะเรียกให้ถูกต้องต้องเรียกว่า หินทุ หรือ ศาสนาหินทุ หรือ หินทุธรรม เพราะคำสอนของศาสนาฮินดูแต่เดิมเรียกว่า หินทุธรรม

คำว่า “หินทุ” นี้ เป็นศัพท์ที่เพี้ยนมาจากคำว่า สินธุ ซึ่งปกติทั่วไปเสียง ส มักจะเพี้ยนเป็น ห เช่น อสุสม หรือ อัสสัม ก็ออกเสียงมาเป็น อะหม หรือ อาหม^๒ เป็นต้นคำว่า หินทุ นี้ มีรูปวิเคราะห์และคำแปล ดังนี้ หิงฺสยา หุยเต อิติ หินทุ แปลว่า ผู้ใดยอมละเว้นจากการ

---

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “การบูชาญ (ต่อ)ถาม - ตอบ อธิปไตย ๔”, นครปฐม : วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๓๕, (ฉบับบันทึกเสียงม้วนที่ ๑๗ (ชุด ๔๕ ม้วน)หน้า ๘).

^๒องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, พระราชกรณียกิจในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ — ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๒.

เบียดเบียน เพราะเหตุนี้ ผู้ที่เชื่อ ผู้ละเว้นจากการเบียดเบียน หรือเรียกอีกอย่างว่า ศาสนาแห่ง อหิงสกรรม หรือศาสนาที่สอนเรื่อง อหิงสา นั้นเอง

ปัจจุบันเมืองไทยมักจะเรียกศาสนาฮินดูนี้ร่วมกับศาสนาเดิม คือ พราหมณ์ - ฮินดู ใน สมัยโบราณศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนี้มีชื่อเรียกว่า “สนาตนธรรม” แปลว่า ศาสนาแห่งสนาตน คำว่า “สนาตน” หมายถึง เป็นนิคัษ์ เนื่อง ๆ เรื่อย ๆ เสมอ ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือไม่รู้จักตาย คำว่า “สนาตน” นี้แยกออกจากกันได้เป็น ๒ ศัพท์ คือ สนา กับ ตนะ คำว่า สนา แปลว่าไม่รู้จักตาย หรือไม่รู้จักเสื่อม ส่วนคำว่า ตนะ แปลว่า ตน หรือร่างกาย เมื่อรวมเข้าเป็นศัพท์เดียวกันแล้ว มี คำแปลว่า ร่างกายอันไม่รู้จักตาย หมายถึง กายของพระวิษณุ หรือ กายอันไม่รู้จักตายของพระวิษณุ ดังนั้น สนาตนธรรม บางครั้งเรียกอีกอย่างได้ว่า วิษณุธรรม” คือ คำสอนของพระวิษณุผู้เป็นเจ้านั้นเอง

ครั้งสมัยต่อมาสนาตนธรรมหรือวิษณุธรรมนี้ได้เปลี่ยนมาใช้ชื่อใหม่แทนว่า “ไวทิกธรรม” ซึ่งหมายถึงธรรมที่ได้มาจากพระเวท ความจริงพระเวทคือ คำสั่งสอนของพระวิษณุเป็นเจ้านั่นเอง^๕ และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อใหม่อีกว่า อารยธรรม คือ ธรรมคำสอนอันดีงาม หรือหลักธรรมคำสอนอันเจริญงอกงามอันดีทั้งสิ้น ต่อจากนั้นได้เปลี่ยนมาเรียกชื่อว่า พราหมณธรรม คือ คำสั่งสอนของพราหมณ์ เพราะในสมัยนั้นชนชั้นวรรณะพราหมณ์กำลังครองความเป็นใหญ่มีอำนาจเต็มที่ ผู้ใดไม่เชื่อถือคำสั่งสอนของพราหมณ์จัดว่ามีโทษหนัก

ดังนั้น ชื่อเรียกทั้งหมด คือ สนาตนธรรม ไวทิกธรรม อารยธรรม พราหมณธรรม และฮินดูธรรม ทั้งหมดเหล่านี้ ว่าที่จริงแล้ว ก็คือ ธรรมะอันเดียวกันนั่นเอง^๕

ศาสนาฮินดู เป็นศาสนาที่ไม่มีศาสดา ไม่มีผู้ใดประกาศตัวเป็นศาสดาและประกาศคำสอนอย่างเป็นทางการ แต่เป็นคำสอนที่บรรดาฤาษีและนักพรตต่าง ๆ ผู้ที่มีบารมีธรรมแก่กล้าด้วยการบำเพ็ญตบะจนเป็นผู้บริสุทธ์ได้มีสัมผัสพิเศษสามารถติดต่อกับสิ่งสูงสุดได้และได้รับฟังคำสอนมาจากสิ่งสูงสุดนั้น ซึ่งท่านได้เป็นผู้เปิดเผยให้ฟังแล้วนักพรตทั้งหลายก็ได้สวดต่อ ๆ กันมาเป็นทอด ๆ จากรุ่นหนึ่งสู่อีกุ่นหนึ่งมาจนถึงยุคปัจจุบัน

ดังนั้น คำสอนเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นสฤติ คือ คำสอนที่ได้รับฟังมา มีชื่อเรียกว่า อากาสวณิ หมายถึงคำสอนที่ได้ฟังมาทางอากาศจากปรพรม (พระปรมาตมัน)^๖ คือ สิ่งสูงสุด

^๕ องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, พระราชกรณียกิจในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู.

(กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^๕ องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, พระราชกรณียกิจในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, หน้า ๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

โดยผู้ที่ได้รับฟังมาคนแรกได้แก่ สनกะ ต่อจากนั้น สนกะ ได้สอนให้แก่ สนนุทน สนนุทนได้สอนแก่ สนาตนะ แล้วสนาตนะได้สอนแก่ สันตกุมาร แล้วสันตกุมารได้สอนแก่เทพฤทัยชื่อว่า นารทมนี และนารทมนี ก็ได้สอนให้แก่พระกบิลมนี ผู้ที่เป็นมนุษย์แท้ ๆ ที่ได้รับคำสอนนี้ครั้งแรก ณ วินทวาศรม

ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูแล้ว การเกิดขึ้นของโลกและจักรวาลทั้งหมดเป็นผลงานมาจากการสร้างสรรค์ของปรมาตมน์ทั้งสิ้น เพราะความที่ปรมาตมน์นี้มีภาวะเป็นนิรันการ หรือนิราการ คือ ไม่มีอาการปรากฏให้เห็นหรือปราศจากอาการ ดังนั้นจึงไม่มีอาการแห่งการสร้างสรรค์ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม แต่ไม่ว่าจะมีใครทราบหรือไม่ก็ตาม หรือความเป็นไปของโลกจะเป็นเช่นไรก็ตาม ความเป็นไปทั้งหมดนั้นก็ล้วนอยู่ภายใต้การสร้างสรรค์ของปรมาตมน์ทั้งสิ้น

อนึ่งปรมาตมน์นี้มีรูปเป็น ตรีรูปรูป คือ มีรูปเป็น ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ โดยทั้งสามรูปนี้จะมีหน้าที่ต่างกัน คือ พระพรหม เป็นผู้เนรมิตโลกนี้พร้อมทั้งเนรมิตมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ให้ปรากฏขึ้นมาในโลกนี้ โดยเฉพาะมนุษย์นั้นกำเนิดมาจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม (คือ คนวรรณะพราหมณ์เกิดมาจากพระโอษฐ์ คนวรรณะกษัตริย์เกิดมาจากพระหัตถ์ คนวรรณะแพศย์เกิดมาจากพระอุทร ส่วนคนวรรณะศูทรเกิดมาจากพระบาท) ซึ่งพระพรหมนี้ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด^๑ พระวิษณุจะทำหน้าที่ดูแลปกป้องโลกและชีวิตให้สงบสุข ส่วนพระศิวะจะทำหน้าที่ทำลายโลก

บทสวดที่บรรดาฤทัยและนักพรตต่าง ๆ ได้รับฟังถ่ายทอดมาจากพระปรมาตมน์นั้น มีชื่อเรียกว่า ภควัทคีตา หมายถึง บทสวดแห่งพระเป็นเจ้า หรือ มนต์เพลงแห่งองค์ภควัน

บทสวดภควัทคีตานี้ มีเนื้อเรื่องบรรยายถึงสังขรณ์ของโลกและสิ่งที่มีชีวิตพร้อมกับบรรยายถึงความมหัศจรรย์ของโลกและสรรพสิ่ง เนื้อหาส่วนใหญ่จะบรรยายถึงการมีอยู่ของอาตมัน (หรือ อัตตาในภาษาบาลี) ว่า อาตมันที่แทรกอยู่ในร่างกายของสัตว์ต่าง ๆ มีสถานะเป็นสิ่งอมตะ เป็นสิ่งยั่งยืน คงทนคงที่ เทียงแท้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ไม่มีวันดับสูญ แม้เมื่อสัตว์นั้นจะตายไปเพราะหมดอายุ หรือเพราะถูกฆ่าก็ตาม ส่วนที่ตายไปมีการเสื่อมสลายไปก็เฉพาะส่วนของร่างกายเท่านั้น แต่สิ่งยั่งยืนเป็นอมตะ คือ อาตมันจะยังคงมีอยู่ตลอดไป ไม่มีใครจะทำลายอาตมันได้^๒ อาตมันจะเปลี่ยนร่างกายแสดงตนไปยังร่างของสัตว์ต่างๆ ไม่มีวันดับสูญ

^๑ ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕/๒๘.

^๒ อรรถาธิบาย ที่ ๒ : ๒๓, หน้า ๒๖.

คำว่า อาตมัน หรือ ชีวาตมัน เป็นคำบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกอัตตาย่อยที่เป็นตัวตนที่แยก
แต่เนื่องอยู่ในสรรพสิ่ง กล่าวคือ ในบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายที่ประสาทสัมผัสรับรู้ ตัวประสาท
สัมผัสที่รับรู้เอง จิต ปัญญา และ เหตุผลล้วนมีอยู่เพื่ออาตมันและรับใช้อาตมันทั้งสิ้น อาตมันเป็น
ภาวะที่สิ่งสถิตอยู่ในสิ่งเหล่านี้ และทำให้สิ่งเหล่านี้ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่
อาตมัน อาตมันเป็นภาวะที่ดำรงอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ อาตมันเป็นอันติมสังเช่นเดียวกับพรหมณ์^๕

อาตมันตามทัศนะของศาสนาฮินดูแล้ว มีการดำรงสภาวะอยู่ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. ปริมาตมัน (ปรหม + อาตมัน = ปริมาตมัน) หมายถึง อาตมันใหญ่ เป็นคำบัญญัติ
ขึ้นเพื่อใช้เรียกตัวตนสากล^๖ เพราะสภาวะที่เป็นปริมาตมันนี้จะแทรกอยู่ในทุกสภาวะทั้งโลกวัตถุ
และโลกแห่งชีวิตหรือจิตวิญญาณ สิ่งต่างๆ ไม่สามารถดำรงอยู่โดยปราศจากปริมาตมันได้ เพราะ
สรรพสิ่งทุกอย่างทุกประการล้วนเป็น“รูป”ของพระปริมาตมันนั่นเอง^๗ ดังนั้น ปริมาตมันจึงเป็น
ต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ตัวตนสากล

คัมภีร์ภักวักคีตา ได้บรรยายถึงภาวะของปริมาตมันไว้ในลักษณะต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

ภาวะที่แสดงถึงความเป็นสิ่งสูงสุดอยู่ในภพทั้งสามไว้ตอนหนึ่ง ว่า

“มีบุรุษอีกผู้หนึ่งต่างหากเป็นบุรุษสูงสุด เรียกว่า ปริมาตมะ
ซึ่งไม่เสื่อมเสีย เป็นใหญ่ยิ่ง แทรกอยู่ในไตรโลก ชำรง
อยู่”^๘

ภาวะที่แสดงถึงจุดกำเนิดและดับของสัตว์ทั้งหลายล้วนมีที่มาจากปริมาตมันทั้งสิ้นว่า

“สัตว์ทั้งหลายล้วนมีประภคติ ๒ อย่างนี้เป็นบ่อเกิด
เพราะฉะนั้น อาตมาจึงเป็นทั้งแดนเกิดและแดนดับของโลก
ทั้งหมด”^๙

^๕พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องอนัตตาและสุญญตาในพุทธปรัชญา
เถรวาทกับในปรัชญาของนาคารชุน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๕), หน้า ๗.

^๖ร้อยเอก ฌรัฐพร ชินะโชติ “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอัตตาในปรัชญาอินเดีย”, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๕.

^๗องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, พระราชกรณียกิจในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, หน้า ๑๑.

^๘อรรถาธิบาย ที่ ๑๕ : ๑๗, หน้า ๒๓๐.

^๙อรรถาธิบายที่ ๗ : ๖, หน้า ๑๐๕.

ภาวะที่แสดงถึงที่เกิดของพรหมและการดำรงอยู่ในสรรพสิ่ง ซึ่งพราหมณ์ผู้คิดจะเข้าถึงพรหมได้โดยผ่านทางพิธีบูชาัญญ ว่า

“กรรมเกิดจากพรหม(พระเวท)พรหมเกิดจากอักษร (ปรมาตมะ ซึ่งไม่มีความเสื่อม) เพราะฉะนั้นพรหมจึงมีอยู่ในสรรพสิ่งและดำรงอยู่ในัญญพิธีเป็นนิตย์”^{๑๔}

ภาวะที่แสดงถึงการแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในจักรวาลและเป็นอยู่อย่างอมตะ ไม่มีดับสูญ และประเสริฐกว่าสิ่งทั้งหมด ว่า

“ สิ่งซึ่งแผ่ทั่วสากลจักรวาลนี้ ย่อมไม่มีความพินาศ ใคร ๆ ไม่อาจทำสิ่งซึ่งไม่เสื่อมสิ้นนี้ให้พินาศไปได้”^{๑๕}

“อินทรีย์ทั้งหลายเป็นสิ่งประเสริฐ ใจประเสริฐกว่าอินทรีย์ แต่ปัญญายังประเสริฐกว่าใจ ส่วนสิ่งที่ประเสริฐกว่าปัญญา นั่นคืออาตมัน”^{๑๖}

ลักษณะของปรมาตมันทั้งหมดสรุปได้ความว่า ในมติของศาสนาฮินดูมีความเห็นที่หนักแน่นว่า สรรพสิ่งในโลกทั้งปวงทั้งโลกแห่งวัตถุที่เราสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส และโลกแห่งจิตวิญญาณหรือโลกวัตถุและโลกแห่งนามธรรมล้วนถูกสร้างสรรค์มาจากอาตมันใหญ่หรือปรมาตมันทั้งสิ้น โดยปรมาตมันนี้จะแสดงตนในกรอบใหญ่ ๆ ๓ ลักษณะ คือ แสดงตนในรูปของการสร้างสรรค์ การบำรุงรักษาดูแล และการทำลายล้าง โดยถือว่าปรมาตมัน เป็นแดนเกิดและแดนดับของสรรพสิ่ง ที่เรียกว่า ประภคติ ซึ่งแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปโดยไม่มีขอบเขตทั่วสากลจักรวาล และบุคคลจะสามารถที่เข้าถึงปรมาตมันได้โดยผ่านทางัญญพิธีกรรม

๒. ชีวาตมัน (ชีว + อาตมัน = ชีวาตมัน) หมายถึง อาตมันย่อย คือ อาตมันเล็กที่แทรกอยู่ในตัวบุคคล ชีวาตมันนี้คือส่วนย่อยของปรมาตมัน^{๑๗} อีกต่อหนึ่ง ชีวาตมันนี้จะแสดงตัวอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ทั้งปวง เมื่อสัตว์หรือมนุษย์ตายไป ชีวาตมันจะออกจากร่างกายเดิมแล้วเข้าไปสิงสู่ในร่างกายใหม่ต่อไปเช่นนี้ไม่มีที่สิ้นสุดจนกว่าผู้นั้นจะพัฒนาตนเองให้สูงขึ้น ไปจนบรรลุโมกษะได้แล้วชีวาตมันนี้จึงจะมีความสมบูรณ์ และได้กลับเข้าไปรวมอยู่กับปรมาตมัน (อาตมันใหญ่) ได้ดั้งเดิม และมีสถานะเป็นอมตะ เป็นบรมสุขอยู่ชั่ววันรันดร

^{๑๔} อธิบายที่ ๓ : ๑๕, หน้า ๕๐

^{๑๕} อธิบายที่ ๒ : ๑๓, หน้า ๒๕.

^{๑๖} อธิบายที่ ๓ : ๔๒, หน้า ๕๕.

^{๑๗} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า

คัมภีร์ภควคคีตา ได้บรรยายถึงลักษณะต่าง ๆ ของชีวาตมันไว้ในภาวะที่แสดงตัวและความเป็นไปไว้ ดังนี้

ภาวะที่แสดงถึงคุณที่เกิดติดเนื่องกับวิญญานและไม่สูญสิ้นจากร่างกายว่า

“ดูก่อนมหาพาทู คุณคือสัตวะ ฤษะ ตมะ ย่อมเกิดจากประภคติดิตติ
เนื่องกับวิญญาน (ชีวาตมัน) อันไม่เสื่อมสูญในร่างกาย”^{๑๘}

คุณคือ สัตวะ ฤษะ ตมะ ทั้ง ๓ นี้ได้แก่ คุณลักษณะที่ผสมผสานกันแล้วเกิดวิวัฒนาการขึ้นของสรรพสิ่งในจักรวาลซึ่งแสดงอาการอยู่ใน ๓ ลักษณะคือ สัตวะ หมายถึง ชาติแห่งความดี ความสุข ความแจ่มใส ความเบา ฯลฯ ซึ่งจะก่อให้เกิดความดี ความสุข เป็นต้น ฤษะ หมายถึง ชาติแห่งความชั่ว ความทุกข์ ความเคลื่อนไหว ฯลฯ ซึ่งจะก่อให้เกิดความชั่ว ความทุกข์ เป็นต้น และ ตมะ หมายถึง ชาติแห่งความมืด ความมัวเมา ความโง่ ความเฉย ๆ ความยุ่งสับสน ฯลฯ ซึ่งจะก่อให้เกิดความมืด ความมัวเมา ความโง่ ความเฉย ความยุ่งสับสน เป็นต้น^{๑๙} หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เป็นคุณลักษณะของปรภคติซึ่งมีภาวะอันเป็นอัตตาที่ไม่มีวันดับสูญนั้นเอง

ภาวะที่แสดงถึงความมหัศจรรย์ของชีวาตมันที่บุคคลไม่สามารถจะเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า

“ชีวาตมันนี้ ใครสังเกตก็ว่า อัจจรรยฺ โครกล่าวถึงก็ว่า อัจจรรยฺ
ส่วนผู้ฟังได้ยินก็ว่า อัจจรรยฺ แม้ครั้นได้ยินแล้ว ก็ไม่มีใครสักคน
เข้าใจ”^{๒๐}

ภาวะที่แสดงถึงชีวาตมันที่มีความเป็นอนินโดยที่บุคคลไม่พึงคิดเพราะยากที่จะเข้าใจได้ว่า

“ชีวาตมันนี้ ท่านกล่าวว่าไม่มีความปรากฏ เป็นอนินโดย
ไม่มีวิการ (ไม่เปลี่ยนภาวะ) ฉะนั้น เมื่อรู้ว่าเป็นดังนี้แล้วท่านไม่
ควรเสรำโศกถึงเลย”^{๒๑}

ภาวะที่แสดงถึงชีวาตมันที่อาศัยอยู่ในร่างกายต่าง ๆ แล้วเปลี่ยนร่างไปเรื่อย ๆ เหมือนกับกันเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ ว่า

“ผู้อาศัยร่างกาย (ชีวาตมัน) มีความเป็นเด็ก ความเป็นใหญ่
และความเป็นคนแก่ อยู่ในร่างกายฉันใด การรับเอาร่างกายอื่น ก็มี
อยู่ฉันนั้น ชีรชนย่อมไม่หลงในเรื่องนี้”^{๒๒} เหมือนคนถอดเครื่องนุ่งห่ม

^{๑๘} อธิบายที่ ๑๔ : ๕, หน้า ๒๑๔.

^{๑๙} อติศกฺติ ทอญญ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๐.

^{๒๐} อธิบายที่ ๒ : ๒๕, หน้า ๒๘.

^{๒๑} อธิบายที่ ๒ : ๒๕, หน้า ๒๗.

^{๒๒} อธิบายที่ ๒ : ๑๓, หน้า ๒๓.

อันเก่าเสีย สวมชุดอื่นซึ่งเป็นเครื่องใหม่ฉันใด ชีวามันที่อาศัย
ร่างกายก็ฉันนั้น ทั้งร่างเก่าเสียเข้าสู่ร่างอื่นอันเป็นร่างใหม่”^{๒๓}

ภาวะที่แสดงถึงการเสวยอารมณ์ของชีวามันทางอายตนะภายนอก ว่า

“ชีวามันนี้อาศัย หู ตา กาย ลิ่น จมูก และ मन (ใจ) เสวยอารมณ์”^{๒๔}

ภาวะที่แสดงถึงการคงอยู่เป็นอมตะ ไม่มีวันดับสูญในเมื่อร่างกายถูกฆ่า ไม่มีอาวุธใด
ๆ ที่จะทำลายชีวามันได้ ทำให้เป็ยกไม่ได้ เผลอทำลายไม่ได้ เป็นต้น ว่า

“ศริริณ * นี้ ไม่เคยเกิด ไม่เคยตาย จะไม่เป็นอีก เมื่อได้
เป็นแล้ว ศริริณนี้ไม่เกิด เทียงในกายหน้า และเทียงมาแล้วย่อม
ฆ่าไม่ตาย ในเมื่อร่างกายถูกฆ่า”^{๒๕}

“ชีวามันนี้ ไม่ถูกอาวุธประหาร ไม่ถูกไฟไหม้ ไม่เป็ยก
น้ำ ไม่ถูกลมพัดให้แห้ง”^{๒๖}

“ชีวามันนี้ ไม่ถูกตัด ไม่ถูกเผา ทำให้เป็ยกไม่ได้ ทำให้
แห้งไม่ได้ เทียงแท้ ปรากฏทั่วไป มั่นคง ไม่หวั่นไหว และ
ยั่งยืน”^{๒๗}

จากภาวะเหล่านี้ ทำให้ทราบว่า ชีวามันที่มีลักษณะละเอียดอ่อนที่ใคร ๆ ไม่อาจ
เข้าใจได้ แต่เป็นสิ่งที่มียู่ จึงมีลักษณะเป็นอนินโดย คือ มนุษย์ไม่พึงคิด ไม่พึงค้นหาด้วยการคิด
เพื่อที่จะให้รู้ความจริง เพราะเป็นสิ่งละเอียด ที่อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์คอยทำหน้าที่รับรู้และ
สั่งการให้ร่างกายแสดงอาการรับรู้ได้ โดยผ่านทางอายตนะสำหรับรับรู้ทาง หู ตา จมูก ร่างกาย
ลิ่น และใจ ซึ่งจะทำหน้าที่ไปจนกว่าร่างกายจะตายลง และหลังจากนั้นชีวามันนี้จึงจะออกจากร่าง
เดิมไปเกิดในร่างกายใหม่เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ เหมือนการถอดเสื้อเก่าแล้วสวมเสื้อใหม่จะนั้น

นอกจากนี้ชีวามันยังมีภาวะที่เป็นอมตะที่ใคร ๆ ไม่สามารถทำลายล้างให้พินาศด้วย
อาวุธใด ๆ ได้ไม่ว่าด้วยไฟหรือน้ำหรือพายุลม ดังนั้น ชีวามันจึงเป็นสภาวะที่เทียงแท้ คงที่ ไม่
เสื่อมสลาย เทียงไปในกายหน้าชั่วนิรันดร์

^{๒๓} อธิบายที่ ๒ : ๒๐ - ๒๒, หน้า ๒๖.

^{๒๔} อธิบายที่ ๑๕ : ๘, หน้า ๒๒๗.

* หมายถึง คำว่า ศริริณ ในที่นี้ หมายถึง อาตมัน หรือภาวะตัวตนอมตะในร่างกายของสัตว์

^{๒๕} อธิบายที่ ๒ : ๒๑, หน้า ๒๖.

^{๒๖} อธิบายที่ ๒ : ๒๑, หน้า ๒๖.

^{๒๗} อธิบายที่ ๒ : ๒๔ หน้า ๒๗.

แนวคิดเรื่องอาดมัน (อิตตา) จากบทกวีคฤคิตาเหล่านี้ อาจสรุปให้เห็นประเด็นกว้าง ๆ ในทัศนะของศาสนาฮินดูได้เป็น ๓ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

๑. อาตมันใหญ่ คือ ปริมาณัน ทรงสถานะอยู่เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่งในสากลจักรวาล หรือในแง่เป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งทั้งปวง บางครั้งอาจเรียกชื่ออื่นอีกก็ได้ เช่น ปชชาติ ปุรุชะ หรือ พรหมัน ก็ได้ โดยอาดมันใหญ่ หรือ ปริมาณัน หรือปรกฤตินี้ เป็นพลังอันละเอียดลึกซึ้งมหัศจรรย์ เป็นผู้ก่อให้เกิดโลกนี้ขึ้น และทำให้โลกนี้พินาศสูญหายได้อีก ตามระเบียบวงจรแห่งอุบัติกาลและวิบัติกาลของโลก

๒. อาตมันย่อย คือ ชีวาตมัน มีสถานะเป็นปัจเจกอาดมัน มีการแสดงตัวโดยผ่านทางร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย หรือในแง่ผู้ถูกทำให้เกิดจากปริมาณัน บางครั้งอาจเรียกชื่ออื่นได้อีกเช่นกัน เช่น ปราณ หรือ อาตมัน^{๒๘} โดยทำหน้าที่ตั้งการและรับรู้สิ่งต่าง ๆ ผ่านทางประสาทสัมผัสของสัตว์ ดังนั้นสัตว์จึงมีความรู้สึกได้ มีความคิดได้ มีชีวิตอยู่ และแสดงอาการอื่น ๆ ได้ ซึ่งล้วนเป็นการแสดงตัวของชีวาตมันภายในทั้งสิ้น

๓. สถานะของอาดมัน คือ ความเป็นสิ่งยั่งยืน คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงใด ๆ ไม่ดับสูญ คงอยู่เป็นอมตะ มีตัวตนแต่ไม่ปรากฏรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์และมนุษย์ รับรู้อารมณ์ภายนอกและแสดงอาการให้รู้ได้โดยผ่านทางหู ตา ลิ้น จมูก และใจ เมื่อร่างกายนั้นหมดอายุหรือใช้การไม่ได้แล้ว ชีวาตมันนี้จะออกจากร่างเดิมแล้วเข้าไปสิงในร่างกายอื่นต่อไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุดจนกว่าชีวาตมันนั้นจะมีการพัฒนาตัวเองให้มีคุณธรรมที่สมบูรณ์จนถึงขั้นหลุดพ้นได้

สรุปความตามทัศนะของศาสนาฮินดูได้ความว่า สิ่งที่เรียกว่าปริมาณันก็ตาม ชีวาตมันก็ตาม ภาวะของอาดมันก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีสถานะเป็นอิตตา (ตัวตนที่เป็นอมตะ) ทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดดับสูญหรือไร้ตัวตน แม้ว่าทั้งหมดนั้นจะแสดงภาคออกมาในลักษณะที่มีการเกิดใหม่และตายไปเสื่อมสลายไปอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ถึงกระนั้นภายในสิ่งอันเป็นการเกิดและตายนั้นยังมีสิ่งเป็นอมตะเป็นนิจจิงเที่ยงแท้ซ่อนอยู่ภายในทั้งสิ้นซึ่งสิ่งที่แทรกอยู่ในร่างกายของสัตว์นั้นจะคอยทำหน้าที่เป็นผู้คอยสั่งการให้ร่างกายภายนอกเคลื่อนที่ไปมาได้ รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้ โดยอิตตาภายในจะทำการควบคุมผ่านทางอายตนะทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น ร่างกาย และ ใจ (มน) ในการรับรู้สื่อสารกับสิ่งภายนอก

^{๒๘} ร้อยเอก อนุรักษ์ ชินะโชติ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอิตตาในปรัชญาฮินดู”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๘.

๒.๒ ทศนการยีนยันอิตตามหลักปรัชญาอุปนิษิต

นอกจากคัมภีร์ภควัดคิตาที่มีการยีนยันการทรงสภาวะอยู่ของอาดมัน (ตัวคน) ที่แท้จริงแล้ว แม้ในปรัชญาอุปนิษิตซึ่งเป็นบทสรุปของคัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยความรู้ภาคสรุปและอธิบายในเชิงวิชาการจากเนื้อหาของคัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ที่มีแนวคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้งซึ่งประกอบด้วยสารัตถะความลึกซึ้งในสภาวะธรรมชาติของจิตย่อย ๆ แต่ละดวงกับจิตดวงเดียวแห่งเทพเจ้าอันสูงสุด^{๒๕} ก็ได้มีการยีนยันการมีอยู่ของอาดมันเช่นเดียวกับภควัดคิตา

คัมภีร์ปรัชญาอุปนิษิตนี้ ซึ่งเป็นคัมภีร์รุ่นหลังที่ถูกรวบรวมมาจากสาระคำสอนในคัมภีร์พระเวทอีกต่อหนึ่ง เพื่อเป็นการฟื้นฟูและเผยแพร่คำสอนในคัมภีร์พระเวทที่เป็นหลักปรัชญานามธรรมที่เข้าใจยากให้กลายเป็นรูปธรรมที่เข้าใจได้ง่าย ๆ และประทับใจ^{๒๖} ของผู้ที่นับถือศรัทธาให้มากและกว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะการไม่เห็นด้วยกับพวกผู้ถือคัมภีร์พราหมณะที่เน้นหนักเฉพาะในเรื่องของการประกอบพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว เป็นเหตุให้สาระแก่นแท้คำสอนในพระเวทไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักในหมู่ศาสนิก ผลจากการรวบรวมครั้งนั้นทำให้เกิดคัมภีร์พระเวทเล่มใหม่ขึ้นมาชื่อว่า คัมภีร์อุปนิษิต^{๒๗} คัมภีร์อุปนิษิตนี้ได้ให้คำอธิบายลักษณะการทรงอยู่ของอาดมัน (อิตตา) ไว้ว่า

ในร่างกายที่เป็นเนื้อหนังนี้ ยังมีอีกกายหนึ่งซึ่งเป็นกายลม (Pranamaya = ปราณมยา) และที่ละเอียดกว่าซึ่งอยู่ในกายลมนั้นคือ กายจิต (Manomaya = มโนมยา) ภายในกายจิตยังมีกายที่ประณีตกว่านั้น นั่นคือกายปัญญา และที่ละเอียดที่สุดภายในกายปัญญานั้น คือ กายแห่งความสงบสุข (Anandamaya = อานันทมยา) ซึ่งกายที่ประณีตที่สุดนี้ คือ แก่นแท้ของชีวิต เป็นตัวจริงแท้ของชีวิตมากกว่าที่จะคิดเอาว่า กายที่เป็นเนื้อหนังนั้น คือ ตัวจริงของชีวิต^{๒๘}

สรุปความจากคัมภีร์อุปนิษิตบทนี้ได้ความว่า ในร่างกายของสัตว์นั้น จะมีร่างกายซ้อนๆ กันอยู่จากร่างกายภายนอกไปจนถึงภายในสุดเป็น ๕ ระดับด้วยกัน คือ ร่างกายภายนอก กายลม กายจิต กายปัญญา และกายแห่งความสงบสุข โดยเรียกสิ่งที่ปกคลุมกายภายนอกแต่ละ

^{๒๕} สมพร สุขเกษม ผศ. ดร., หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา สหวิทยารัตนโกสินทร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

ชั้นไว้ว่า โภคะ (โภศ หรือ โภช) คือ(๑)ร่างกายภายนอกหรืออन्नมยา โภศที่เป็นเครื่องปกปิดคลุมไว้ คือ ข้าวและน้ำ หรืออาหารที่หล่อเลี้ยงชีวิต (๒) กายลมหรือปราณมยา โภศที่เป็นเครื่องปกปิดคลุมไว้ คือ ลมหายใจ (๓)กายจิต หรือมโนมยา โภศที่เป็นเครื่องปกปิดไว้ คือ มโนหรือมโนส ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ กาย (๔)กายปัญญาหรือวิญญาณมยา โภศที่เป็นเครื่องปกปิดไว้ คือ ความรู้สึกนึกคิดที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความคิดชั้นสูง มีเฉพาะในคนที่เจริญแล้ว^{๓๓} และ(๕) กายแห่งความสงบสุขหรืออन्नัทมยา โภศที่เป็นเครื่องปกปิดคือ ความสุขที่เป็นกายแก่นแท้ของชีวิต

แนวความคิดของฝ่ายฮินดูตามหลักอุปนิษัตน์นี้แสดงว่า สรรพสิ่งในโลก จักรวาล และชีวิตทั้งหลายล้วนมีที่มาแห่งเดียวกัน คือ พรหมัน เฉพาะในส่วนของสิ่งที่มีชีวิตนั้นจะมีชีวิตหรือจิตใจอื่นต่างหากที่ซ่อนอยู่ภายในกายของสัตว์คอยทำหน้าที่รับรู้ทุกอย่าง โดยเรียกว่า กายจิต ที่อยู่ในกายลมอีกต่อหนึ่งจากร่างกายอันเป็นส่วนภายนอกนี้ โดยกายจิตนั้นจะเป็นภาวะที่มีอยู่จริง อย่างคงทน ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อมคลาย ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เป็นอมตะ ไม่คิด ไม่พูด คงอยู่ตลอดเวลา ไม่แตกดับไปกับร่างกาย การตายและการเกิดนั้นเปรียบเสมือนดังการถอดเสื้อผ้าเก่าและสวมเสื้อผ้าใหม่^{๓๔} จิตบริสุทธิ์ยังคงอยู่เป็นแก่นของแต่ละชีวิตต่อไปไม่รู้จบสิ้น

คัมภีร์อุปนิษัตน์บทหนึ่งได้ให้คำอธิบายถึงภาวะความเป็นมนุษย์ที่ยังประพฤติดนอยู่ใน การเวียนว่ายตายเกิดในช่วงที่ยังไม่อาจเข้าไปรวมกับพรหมันไว้ว่า “มนุษย์ คือ สิ่งที่มีตัวตน มีความรู้สึก เป็นสิ่งประเสริฐสุดที่อยู่ใกล้พรหมันที่สุด ถึงแม้มนุษย์เองจะยังไม่ใช่พรหมัน มนุษย์หรือชีวิตเป็นผลปรากฏของความมีอยู่และความไม่มีอยู่เป็นสิ่งคงทน มีผู้เรียกสิ่งนี้ว่า คือ ปัญญาอันสุดยอด หรือที่เรียกว่า “ศักดิ์ศรี”^{๓๕}

ส่วนคัมภีร์ปรัชญาสาขายะได้กล่าวถึงเรื่องเดียวกันตอนหนึ่งไว้ว่า “ตัวบุรุษเองนั้นบริสุทธิ์เป็นตัวรู้อันสูงสุด เป็นผู้รู้ ความรู้ทั้งปวง และเป็นฐานของความรู้ทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่มิให้เกิด เป็นสิ่งที่ไม่ริ้นคร และมีอยู่ทั่วไปในสรรพสิ่ง เป็นสิ่งจริงที่หาข้อสงสัยไม่ได้ และเป็นสิ่งก่อนกำเนิดความรู้ทั้งปวง”^{๓๖}

^{๓๓} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๕.

^{๓๔} สมพร สุขเกษม, ผศ.ดร., หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, หน้า ๕๑.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

คำนิยามต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้งจากคัมภีร์ภควัคคิตา คัมภีร์อุปนิษต์ และปรัชญาสาขชยะ ล้วนเป็นปรัชญาที่แสดงออกถึงการยืนยันถึงความมีอยู่ของอาตมันหรือดวงวิญญาณอมตะทั้งสิ้น ดังนั้น เราอาจสรุปได้ว่า ทักษะของศาสนาฮินดูนี้ มีความเชื่อเรื่องจิตหรือวิญญาณมีตัวตน (อัตตา) เป็นอมตะ คงอยู่เป็นนิรันดร์ โดยคำสอนที่ยืนยันได้ในที่นี้ก็คือ คำสอนเรื่อง ปริมาตมัน อาตมัน ชิ วาตมัน และพรหมัน เป็นต้น

๒.๓ ทักษะเรื่องอัตตตามมติทางปรัชญาศาสนาเทวนิยม

นอกจากศาสนาฮินดูแล้ว ศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ ล้วนเชื่อว่า สรรพสิ่งต่าง ๆ ถูกสร้างขึ้นมาจากพระเป็นเจ้า (God) ทั้งนี้ และมีพระเป็นเจ้าเป็นศูนย์กลาง สรรพสิ่งสามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ตามอำนาจของพระเป็นเจ้าที่ทรงประสงค์จะให้เป็นอย่างใดหรือวางแผนจะให้เป็นอย่างใด ถ้าหากไม่มีพระเป็นเจ้าเป็นแก่นกลางแล้วทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลก็จะมีไม่ได้ เซนต์ โทมัส อะไควนัส (Saint Thomas Aquinus) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในลักษณะใกล้เคียงกันว่า

“พระองค์ทรงเป็นปฐมเหตุ ทรงเป็นอำนาจที่เป็นรากฐานสิ่งทั้งปวงโดยอาศัยการนิยามความหมายแล้ว พระเป็นเจ้าจะต้องทรงมีอยู่จริง ทั้งนี้ก็เพื่อสิ่งอื่น ๆ จะได้มีอยู่บ้าง”^{๓๑}

นอกจากจะเชื่อว่าสรรพสิ่งเกิดมิได้เพราะมีปฐมเหตุมาจากพระเป็นเจ้าแล้ว เซนต์ โทมัส ยังได้อธิบายถึงที่มาของพระเป็นเจ้าและลักษณะการดำรงอยู่ของพระองค์ว่า

“พระองค์ไม่อาจจะถูกใครกระทำได้ ทั้งไม่ทรงเปลี่ยนแปลงอีกด้วย พระองค์ทรงเป็นกัมมันตภาพบริสุทธิ์ (actus purus) ทรงเป็นความแท้จริงบริสุทธิ์ พระองค์ทรงเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์ทรงอาจเป็นไป ต่มาจากพระเป็นเจ้าลงมา นั่น ภาวะทั้งปวงอาจมีระดับลดหลั่นกันลงมาตามความอาจเป็นไป”^{๓๒}

ตามทักษะของเซนต์ โทมัส ดังกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าท่านเชื่อว่าพระเป็นเจ้ามีภาวะเป็นอัตตา ตัวตน คงที่ บริสุทธิ์ ไม่เปลี่ยนแปลง (นิจจัง) และเป็นอมตะ เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง

^{๓๑} จานงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาตะวันตกสมัยกลาง, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓๕.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

ขึ้นมา ในส่วนของมนุษย์และสัตว์นั้น ท่านได้ให้การนิยามถึงความเกิดขึ้นแห่งร่างกายและจิต
 วิญญาณว่า

เป็นการผสมของร่างกายกับดวงวิญญาณระหว่างสสารกับรูปฟอร์ม ดวง
 วิญญาณหรือพลังงานภายในที่ชีวิตก่อให้เกิดรูปฟอร์มในทุก ๆ ส่วนของ
 ร่างกายนั้นแบ่งแยกไม่ได้ ดวงวิญญาณได้ถูกผูกพันไว้กับร่างกายหลายพันทาง
 ด้วยกัน ในฐานะที่เป็นผู้นำให้ชีวิตดำเนินไปนั้นดวงวิญญาณก็ย่อมอาศัยอาหาร
 ในฐานะที่เป็นผู้นำให้มีความรู้สึกดวงวิญญาณก็ย่อมอาศัยเพทนาการ * ใน
 ในฐานะที่เป็นผู้นำให้มีเหตุผล ดวงวิญญาณก็ต้องการจินตภาพที่เพทนาการได้
 สร้างขึ้นมา ^{๓๕}

ทัศนะของเซนส์ โทมัส จากข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า สรรพสิ่ง คือ โลก
 จักรวาล และชีวิตและจิตวิญญาณนั้น จะต้องเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยพระเป็นเจ้าเป็นฐานให้เกิด
 การทำงานของร่างกายกับวิญญาณนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก ดังนั้น ถ้ามนุษย์ไม่
 เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าแล้วก็จะหาคำตอบไม่ได้ว่า โลก จักรวาล และชีวิตมาจากที่ใด การรับรู้

เรื่องราวการมีความรู้สึกหรือมีเหตุผลเป็นต้นมีสาเหตุมาจากที่ใด

แนวความเชื่อเรื่อง อตตา หรือ อาตมัน ตามทฤษฎีปรัชญาอุปนิษัท หรือปรัชญา
 ตะวันออกทั้งหลายก็มีแนวคิดที่ตรงกับเซนส์ โทมัสนี้ ดังนั้นแนวคิดของเซนส์ โทมัส จึงเป็น
 แนวคิดที่สอดคล้องและสนับสนุนคำสอนของศาสนาคริสต์ และรวมไปถึงศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ
 ด้วย ที่เกี่ยวกับคำสอนเรื่องการดำรงอยู่อย่างเป็นอมตะของพระเป็นเจ้าและชีวิตของสรรพสิ่งที่
 พระองค์ทรงสร้างขึ้นมา แม้ว่าภาวะความเป็นจริงที่ปรากฏจะดูเหมือนว่าไม่มีภาวะที่เที่ยงแท้
 แน่นอน แต่เมื่อถึงวาระสุดท้ายในวันพิพากษาโลก ร่างกาย และดวงวิญญาณของสัตว์จะกลับมา
 รวมตัวกันเป็นอมตะอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทฤษฎีเหล่านี้โดยสรุปแล้ว ก็คือ ทฤษฎีที่เห็นว่า อตตา
 เที่ยง นั่นเอง

เซนส์ โทมัส ได้จำแนกดวงวิญญาณที่อาศัยร่างกายของมนุษย์และสัตว์ออกเป็น ๓
 ประเภทด้วยกัน คือ

๑. ดวงวิญญาณชั้นทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ (vegetative) ได้แก่ อำนาจที่ทำให้
 เจริญเติบโต เป็นวิญญาณของชีวิตทุกชีวิต โดยการบริโภคอาหารในการดำเนินชีวิต

* หมายถึง ความรู้สึกหรือเวทนา

๒. ดวงวิญญาณชั้นทำให้มีความรู้สึก (Sensitive) ได้แก่ อำนาจที่ทำให้มีความรู้สึก โดยอาศัยเพทนาการ ซึ่งวิญญาณชั้นนี้มีได้ทั้งในสัตว์เดรัจฉานทั้งในมนุษย์

๓. ดวงวิญญาณชั้นทำให้มีเหตุผล (Rational) ได้แก่ อำนาจที่ให้อำนาจให้รู้จักใช้เหตุผล โดยการได้จิตตภาพขึ้นมาจากเพทนาการที่ส่งมาให้ ซึ่งวิญญาณชั้นนี้มีได้เฉพาะในมนุษย์เท่านั้น เซนต์ โทมัส ยังได้แสดงมโนทัศน์เกี่ยวกับร่างกายดวงวิญญาณต่อไปอีกว่า

“ดวงวิญญาณ ‘รูปฟอร์มที่เป็นแก่นสาร’ ของร่างกาย คือ เป็นหลักการ และพลังงานที่สำคัญต่อชีวิตที่ได้ให้ความมีชีวิตความเป็นและรูปฟอร์มแก่สิ่งที่มีชีวิต ‘ดวงวิญญาณ เป็นหลักการเบื้องต้นแห่งการบำรุงรักษาเพทนาการ การเคลื่อนไหวและการเข้าใจ’ ” ^{๔๐}

อย่างไรก็ตาม ลักษณะความเป็นไปของดวงวิญญาณกับร่างกายนี้ มีความเชื่อมสัมพันธ์กันในลักษณะที่เป็นแกนกลางเดียวกัน เป็นเรื่องที่ยธิบายได้ลำบาก ดังนั้นประเด็นหลักในแนวคิดนี้จึงขึ้นอยู่กับศรัทธาที่แน่นแฟ้น ไม่คลอนแคลนด้วยจึงจะเป็นเรื่องกำกับความเชื่อได้ดี เซนต์ โทมัสได้อธิบายถึงความเป็นอยู่ของร่างกายและจิตใจเมื่อแยกจากกันของคนตายว่า

เพราะฉะนั้น จึงนับว่ามีเหตุผลพอที่จะเชื่อถือได้ว่า พลังงานทางด้านจิตใจในตัวเรานี้ที่ทำให้ร่างกายรอดจากความตาย แต่ดวงวิญญาณที่ปลื้มออกมา นั้นหาใช่บุคลิกภาพไม่ เพราะมันไม่สามารถรู้สึกหรือมีเจตจำนงหรือคิด ซึ่งถ้าปราศจากร่างกาย โดยที่วิญญาณจะเป็นชีวิตภายในโครงร่างนั้น โดยอาศัยการกลับฟื้นคืนชีวิตของร่างกายนี้เอง ที่มันร่วมกับร่างกายนั้นก่อให้เกิดเป็นบุคลิกภาพที่เป็นปัจเจกและไม่รู้จักตาย ^{๔๑}

ความหมายทั้งหมดที่แสดงมาตามทัศนะของเซนต์ โทมัส อะไควนัสนี้ ทำให้เราทราบได้ว่าแนวคิดเรื่องอตตาหรืออาดมัน หรือวิญญาณเป็นอมตะนี้ จัดเป็นแนวคิดที่ยธิบายตามทัศนะของศาสนาฝ่ายเทวนิยมทั้งหมด ถ้าปราศจากความเชื่อเช่นนี้แล้ว ความสำคัญของพระเป็นเจ้าก็จะหมดไป ฐานะของพระเป็นเจ้าซึ่งถือว่าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งขึ้นมา ก็จะหมดความศักดิ์สิทธิ์ไป

คำอธิบายเรื่องวิญญาณอมตะหรืออตตานี้ เป็นคำถามคำตอบที่คู่กันมากับศาสนาเทวนิยมตลอดเวลา และเป็นคำตอบที่นำไปสู่จุดเริ่มต้นของสิ่งที่สร้างสรรค์ คือ พระเป็นเจ้าและสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น คือ โลกจักรวาลและสรรพสิ่งทั้งปวงด้วย ถ้าไม่เชื่อเรื่องวิญญาณอมตะแล้ว ก็จะไม่พบคำตอบของแหล่งที่มาของโลกจักรวาลและชีวิต

^{๔๐} จานงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาตะวันตกสมัยกลาง, หน้า ๒๔๖ - ๒๔๗.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ดังนั้น คำถาม คำตอบของโลกจักรวาล ชีวิต และพระเป็นเจ้า (God) จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก ตามหลักตรรกะที่ว่า ทุกสิ่งมาจากเหตุและเหตุนั้น ก็คือพระเป็นเจ้า ถ้าปราศจากพระเป็นเจ้าในฐานะพระผู้สร้างแล้ว สิ่งทั้งปวงก็จะมีไม่ได้นั่นเอง

ในเรื่องเดียวกันนี้ ในฝ่ายซีกโลกตะวันออกในปรัชญาอุปนิษัตของศาสนาฮินดูก็ได้แสดงทัศนะเรื่องอาตมันหรืออัตตา หรือดวงวิญญาณอมตะนี้ไว้ค่อนข้างละเอียดและมีความสอดคล้องกันกับทัศนะของเซนตฺ โทมัส มาก โดยเฉพาะในคัมภีร์อุปนิษัตได้กล่าวไว้ว่า พรหมันคือ พลังแรกเริ่ม เป็นผู้ก่อกำเนิดสรรพสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติและชีวิตทั้งหลาย จึงนับได้ว่าพรหมันเป็นต้นเหตุสูงสุดของการเกิดจักรวาล ^{๔๒}

ปรัชญาของเซนตฺ โทมัส กับปรัชญาอุปนิษัต แม้จะอยู่คนละศาสนาแต่เมื่อวิเคราะห์คำนิยามและความหมายที่พยายามอธิบายถึงภาวะของอาตมันและดวงวิญญาณอมตะเหล่านี้แล้ว อาจสรุปได้ตรงกันทีเดียวว่า ทั้งสองปรัชญามีทัศนะตรงกันในเรื่องของความมีอยู่ของพระเป็นเจ้า (God) และ พรหมัน(God) นอกจากนี้ยังยืนยันถึงความมีอยู่เป็นอมตะของสิ่งมีชีวิตที่ถูกสร้างมาจากพระเป็นเจ้าและพรหมันอีกด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ทัศนะทั้งสองนั้นไม่เหมือนกันโดยตรงเลยทีเดียว มีข้อแตกต่างกันบ้างคือ ปรัชญาของเซนตฺ โทมัส เชื่อว่าร่างกายมีความไม่เที่ยง แต่ดวงวิญญาณเป็นสิ่งที่เที่ยง เมื่อวันพิพากษาโลกมาถึง ดวงวิญญาณจะถูกปลุกให้ตื่นและกลับเข้าไปยังร่างเดิมของคนที่ได้ตายไปแล้ว โดยร่างกายนั้นจะกลับฟื้นขึ้นมาเหมือนเดิมอีกครั้งหนึ่งเพื่อรับการพิพากษา โดยสรุปว่า ทัศนะของเซนตฺ โทมัส นี้ เชื่อว่าดวงวิญญาณเป็นสิ่งอมตะ

ส่วนปรัชญาอุปนิษัตนั้น อธิบายว่า ร่างกายเมื่อดวงวิญญาณออกจากร่างไปแล้ว ร่างกายก็จะเนาเปื่อยผุพังไปเสื่อมสลายไปตามธาตุทั้ง ๔ ตามเดิม ส่วนดวงวิญญาณจะไปเกิดใหม่ในร่างกายอื่น ๆ อีกต่อไปไม่หวนกลับเข้ามาหาร่างเดิมอีกแล้วเหมือนการเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ วิญญาณมีการเวียนเกิดและตายไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะกลับเข้าไปรวมอยู่กับพรหมันได้ดังเดิม จึงจะพ้นทุกข์เป็นอมตะอยู่ชั่ววันรันดร

จากข้อนี้อุปนิษัตมองว่า ร่างกายเสื่อมสลายได้ ไม่เป็นอมตะ ส่วนดวงวิญญาณเป็นอมตะ นี่ก็ข้อแตกต่างกันระหว่างปรัชญาของเซนตฺ โทมัส กับปรัชญาอุปนิษัต แต่โดยหลักการทั่วไปแล้วทั้งสองปรัชญายังคงยืนยันทฤษฎีเดียวกัน คือ ทฤษฎีเรื่องอตตาทหรืออาตมันเที่ยงเป็นอมตะ โดยเห็นว่า โลก จักรวาล และชีวิตเกิดมาเพราะอำนาจของเทพบันดาล แต่สิ่งที่ถูกสร้างนั้นมีภาวะไม่เป็นอมตะเหมือนกับภาวะของผู้บันดาล คือ พระเป็นเจ้าด้วย ถ้าหากปราศจากพระเป็น

^{๔๒} สมพร สุขเกษม, ผศ.ดร., หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, หน้า ๔๑.

เจ้าแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็จะไม่มี เพราะมีพระเป็นเจ้าสิ่งต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นได้ตามพระประสงค์ของพระองค์ ดังนั้น ปรัชญาทั้งสองฝ่ายจึงยืนยันเรื่องอัตตาหรือวิญญาณอมตะนี้ตรงกัน

๒.๔ การยืนยันอัตตาตามทัศนะของนักตรรกะ ๔ พวก

ทัศนะความเชื่อตามคัมภีร์ภควัดคีตาและคัมภีร์อุปนิษัท เป็นต้น ยังได้แสดงเหตุผลตามหลักตรรกวิทยาเพื่อให้ความเชื่อในเรื่องอาตมัน และ ปรมาตมันนั้นเป็นเรื่องมีจริง มีเหตุ มีผล แม้จะใช้ตรรกะมาพิสูจน์ ก็สามารถพิสูจน์ได้ถึงความเป็นสิ่งเที่ยงแท้ อมตะ โดยหลักตรรกะที่มีการพูดถึงกันและนำมาใช้ในการให้เหตุผลเกี่ยวกับอัตตาตัวตนในที่นี้มี ๔ หลักการด้วยกัน คือ

๑. พวกอนุสสติกะ ได้แก่พวกที่อนุমানอัตตาหรืออาตมันจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์^{๓๓} ตรงจากสิ่งที่ประสบพบเห็นอยู่ เช่น เห็นชีวิตที่เกิดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา เห็นโลกดำรงอยู่ เห็นความเป็นไปของโลกเป็นไปอยู่ แล้วจึงสรุปสร้างเป็นทฤษฎีอัตตาตัวตนขึ้นมาว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นคงชยอดเขา คงเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไปท่องเที่ยวไปจุติและเกิด แต่มีสิ่งเที่ยงแท้อยู่^{๓๔}

ตามหลักตรรกะของกลุ่มนี้อาศัยข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันที่ตนเองพบเห็นอยู่มาเป็นองค์ประกอบในการนิยามอัตตาหรืออาตมันในลักษณะที่เป็นประจักษ์นิยม โดยเห็นว่า สิ่งที่มีชีวิตมีการเกิดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา เห็นโลกของเราดำรงอยู่ เห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นไปอยู่อย่างต่างเนื่อง จึงสรุปว่าอัตตาหรืออาตมันหรือจิตวิญญาณเป็นอมตะ โลกและจักรวาลเป็นอมตะยืนยงคงอยู่ชั่วนิรันดร์ ส่วนสัตว์ต่าง ๆ ที่เกิดและตายไปมีความเปลี่ยนแปลงไปได้ แต่มีสิ่งที่เป็นอมตะซ่อนอยู่ภายในคอยทำหน้าที่แสดงความเป็นไปทั้งหมดมาให้ประจักษ์ได้ ซึ่งนักตรรกะในกลุ่มนี้ก็ยืนยันยังอาตมันอมตะนั่นเอง

๒. พวกอนุสสรญาณ หรือ พวกชาติสสระ ได้แก่พวกอนุমানอัตตาหรืออาตมันโดยการใช้ความเพียรทางจิตฝึกสมาธิจนแน่วแน่บรรลุเจโตสมาธิ สามารถทำจิตให้ระลึกลักษณะก่อนในหนหลังของตนเองได้ พวกนี้ได้แก่พวกฤาษี หรือนักพรตต่าง ๆ ที่ระลึกลักษณะได้ บางท่านระลึกได้เป็น ๑๐๐ ชาติ บางท่านเป็น ๑,๐๐๐ ชาติ หรือ ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ หรือ เป็นกัปก็มี แต่ต่อจากนั้นไป

^{๓๓}ที.ลี. (ไทย) ๕/๓๔ /๑๕. (อธิบายไว้ที่เชิงบรรด -ผู้วิจัย)

^{๓๔}ที.ลี. (ไทย) ๕/๓๔ /๑๕.

ระลึกไม่ได้ เมื่อระลึกไปเท่าใดก็เห็นตัวเองมีชีวิตอยู่อย่างไม่จบไม่สิ้น เพราะเมื่อระลึกไปก็เห็นตัวเองเป็นสัตว์ ต่าง ๆ เปลี่ยนไปไม่รู้จบสิ้น เช่น เป็นคนบ้าง เทวดาบ้าง สุนัขบ้าง แมวบ้าง เป็นต้น จึงสรุป เป็นทฤษฎีว่า มีอตตาดัตตอมตะ คงที่ เทียงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม พวกที่ระลึกชาติได้นี้ ก็มีทัศนคติที่แตกต่างกันออกไปตามสิ่งที่ตนเองประสบ เช่น บางพวกก็เสนอว่า โลกนี้มีที่สุด มีลักษณะสัจฐานกลม เป็นต้น^{๕๕} ตามหลักตรรกะในกลุ่มนี้อาศัยประสบการณ์ตรงของตัวเองเป็นหลักสำคัญ คือ อาศัยพลังทางสมาธิที่ฝึกมาจนเกิดศักยภาพภายในที่สามารถล่วงรู้อดีตชาติได้ซึ่งคนทั่วไปพิสูจน์สิ่งที่ท่านเสนอนั้นไม่ได้ เพราะเป็นความสามารถเฉพาะ ผู้ฟังอาจตัดสินใจได้เพียงจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ซึ่งตรรกะในกลุ่มนี้ก็ยืนยันตรงกันกับกลุ่มแรก คือเห็นว่าอตตาดัตตอมตะมีความเป็นอมตะ เทียงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนการเปลี่ยนที่มีการเกิดและตายไปในภพต่าง ๆ ในร่างกายของสัตว์ต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงร่างกายเท่านั้น ส่วนสิ่งที่เทียงแท้ คือ อตตมัตตังคงเป็นอมตะอยู่เช่นเดิม เหมือนการเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ ฉะนั้น

๓. พวกลาภี หรือ ลาภิตักกิกะ พวกที่อนุমানอตตาดัตตอมตะจากประสบการณ์ของตัวเองเป็นสำคัญ เช่น เอาสิ่งของที่ตนเองประสบอยู่ในขณะนั้น ๆ เป็นตัวกำหนด เช่น เห็นตนเองกำลังเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในขณะนี้ อนุমানเอาว่า ในอดีตชาติเราก็ต้องเป็นมนุษย์ และในอนาคตเรา ก็ต้องเป็นมนุษย์อีกแน่นอน หรือ มองเห็นสุนัข อนุমানเอาว่า สุนัขนี้ปัจจุบันนี้เป็นสุนัข แสดงว่า อดีตของเขาก็คงเป็นสุนัข และในอนาคตเขาก็ต้องเป็นสุนัขอีกแน่นอน^{๕๖}

ตามทัศนคติของนักตรรกะในกลุ่มนี้อาศัยข้อมูลที่ตรงที่ตนเองได้เป็นสำคัญ โดยยืนยันไปตามสิ่งที่ปรากฏให้เห็นว่า สิ่งใดที่ได้ลักษณะหรือได้อัตภาพเป็นเช่นไร สิ่งนั้นก็คงมีลักษณะหรือ อัตภาพเป็นเช่นนั้นตลอดไปไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น แต่โดยสรุปแล้วในทัศนคติของตรรกะในกลุ่มนี้ก็ยังคงเชื่อและยืนยันอตตาดัตตอมตะเทียงแท้เป็นอมตะเช่นกัน โดยเห็นว่าอตตาดัตตอมตะจะเทียงเช่นนั้นตลอดไปตามที่สิ่งนั้นเป็นอยู่ เช่น ผู้นั้นเป็นมนุษย์เขาก็จะเป็นมนุษย์ตลอดไป หรือ เป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็จะเป็นสัตว์เช่นนั้นตลอดไปเช่นกัน

๔. พวกสุทธตักกิกวาที หรือพวกสุทธตักกิกะ ได้แก่พวกที่ใช้เหตุผลทางตรรกะล้วน ๆ โดยไม่เอาประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสหรือการระลึกชาติหรือการได้ประสบการณ์ที่

^{๕๕}ที.ที. (ไทย) ๘/๕๔/๒๒.

^{๕๖}เสถียร โพนันทะ, “ตรรกวิทยา”, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, ม.ป.ป.

พบเห็นกับตนเองมาเกี่ยวข้อง แต่ได้ใช้เหตุผลทางตรรกะเข้ามาช่วยในการอนุมาน ซึ่งหลักตรรกะที่รู้จักกันดี ในครั้งนั้น มีหลักการอยู่ ๕^{๔๗} ประการ ดังนี้

- ๔.๑ ปฏิญญา คือ บทตั้งหรือ ญัตติที่ยกขึ้นมาอภิปรายเพื่อหาข้อสรุป
- ๔.๒ เหตุ คือ อาการที่ปรากฏแก่เรา
- ๔.๓ อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างเปรียบเทียบ
- ๔.๔ อุปนัย คือ การยืนยัน
- ๔.๕ นิคม คือ บทสรุปตั้งเป็นกฎทฤษฎี (ถ้านิคมนี้เมื่อเปรียบเทียบกับกฎของเลขาคณิตแล้วก็ได้แก่เครื่องหมาย ∴ นั่นเอง)

ตามทัศนะของนักตรรกะในกลุ่มนี้ที่นิยมนำมาแสดงให้เห็นความน่าเชื่อถือของหลักตรรกะมากที่สุดก็คือ เรื่องคว้นกับไฟ โดยการนิยามว่าที่ไหนมีคว้นที่นั่นต้องมีไฟ ยกตัวอย่างเช่น เราเห็นคว้นไฟเป็นกลุ่มเราก็สันนิษฐานได้ว่า ที่นั่นต้องมีไฟแน่นอน เพราะมองเห็นคว้นไฟปรากฏอยู่ดังนี้ เป็นต้น การนิยามตามตัวอย่างนี้นักตรรกะในกลุ่มนี้พิสูจน์ตรรกะว่า เป็นจริงตามตนเอง กล่าวอ้างด้วยการใช้หลักตรรกะ

	๕	ประการ	ดังนี้ที่
๑. ปฏิญญา	คือ	สถานที่ตรงที่มีกลุ่มคว้นที่นั่นต้องมีไฟแน่นอน	
๒. เหตุ		คือ อาการที่คว้นไฟปรากฏอยู่	
๓. อุทาหรณ์	คือ	ตัวอย่างเช่นเราถือไฟจะเห็นคว้นไฟปรากฏด้วยทุกครั้ง	
๔. อุปนัย	คือ	แสดงว่าตรงที่มีกลุ่มคว้นไฟที่นั่นต้องมีไฟแน่นอน	
๕. นิคม		คือ ข้อสรุปว่าสถานที่ตรงนั้นมีไฟ	

ในทัศนะเรื่องอัตตาหรืออัตมันนี้ก็เช่นเดียวกัน พวกนักตรรกะในกลุ่มนี้ได้ใช้ตรรกะเหล่านี้แสดงความจริงเพื่อพิสูจน์ว่าอัตตาเป็นอมตะมีความเที่ยงแท้ ยั่งยืน เรื่องนี้เป็นความจริงโดยสรุปแล้วนักตรรกะในกลุ่มนี้ มีทัศนะว่า ร่างกายของสัตว์และมนุษย์เป็นอัตตาชนิดหนึ่งแต่ไม่เที่ยงแท้คงทนยั่งยืนเป็นอมตะ ล้วนต้องตายเปลี่ยนร่างไปเรื่อย ๆ ส่วนจิตหรือวิญญาณ เป็นอัตตาชนิดหนึ่งที่เป็นอมตะ คงทน ยั่งยืน ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งก็ตรงกับความสำเร็จในปรัชญาอุปนิษัทนั่นเอง

พระพุทธองค์ ได้ตรัสถึงทัศนะของนักตรรกะในกลุ่มนี้ตอนหนึ่งไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดเดา คณะความจริงอย่างนี้ว่า สิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้เรียกว่า อัตตา เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร ส่วนสิ่งที่เรียกว่า จิตใจ วิญญาณนี้

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน.

เรียกว่า อัตตา เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่
เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว^{๔๘}

และพุทธพจน์อีกบทหนึ่งได้ตรัสไว้ว่า

สมณะ หรือ พราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา
แสดงพรรณนาของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า
อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจขอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์
เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จูติ และเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่^{๔๙}

การยืนยันความมีอยู่ของอัตตา(อาตมัน)ตามหลักตรรกะทั้ง ๔ วิธีการนี้ เป็นข้อสรุป
ได้แน่นอนว่า ความเชื่อในเรื่องอัตตา ตัวตนนี้มีอยู่ในแนวคิดของศาสนาฮินดูอย่างจริงจังและหนัก
แน่นชัดเจน นอกจากนักพรต ฤาษีจะเชื่อเรื่องนี้แล้ว แม้นักปราชญ์ที่เรียกตนเองว่า นักตรรกะและ
นักอภิปรัชญาล้วนยืนยันอัตตาหรืออาตมันตามหลักตรรกะทั้ง ๔ ดังกล่าวนี้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การใช้ตรรกะเพื่อพิสูจน์ความจริงเหล่านี้ พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วย
กับวิธีการเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์บทหนึ่งที่ตรัสในเกสปุตตนิคคสูตรแก่ชาวกาลามะว่า
มา ตกทุกเหตุ มา อากาปริวิตกุกเณ เป็นต้น แปลความว่า อย่าเพิ่งเชื่อหรืออย่าเพิ่งรีบด่วนสรุปว่า
จริงตามหลักตรรกะหรืออย่าเพิ่งด่วนเชื่อตามอาการที่คิดว่าจะน่าจะเป็นจริง หรือ อย่าปลงใจเชื่อด้วย
เพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)^{๕๐} เป็นต้น และนอกจากนี้ ยังตรัสอีกว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม (เรื่องอัตตา = ผู้วิชัย) เหล่านี้แล ลึกลับยิ่ง เห็นได้
ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้
เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้ด้วยตนเองแล้วจึงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม
อันเป็นเหตุให้คนกล่าวว่าย่อมตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง^{๕๑}

เหตุผลที่พระพุทธองค์ไม่ทรงยอมรับตรรกะโดยตรงนั้น เพราะว่าเหตุผลเหล่านั้นมี
ผลได้ผลเสียใน ๒ ทางคือ (๑) สิ่งที่เชื่อกันว่าเป็นจริง สิ่งนั้นอาจจะไม่จริงก็ได้ (๒) ส่วนสิ่งที่คาด
ว่า อาจไม่จริง สิ่งนั้นอาจกลับเป็นจริงขึ้นมาก็ได้^{๕๒} ดังนั้น ผลขอตรรกะจึงมีผลเป็นสองทาง คือ
อาจจริง ก็ได้ อาจไม่จริงก็ได้ ไม่แน่นอนเสมอไป

^{๔๘}ที่.ส. (ไทย) ๘/๔๕/๒๐.

^{๔๙}ที่.ส. (ไทย) ๘/๓๔/๑๕.

^{๕๐}อ.ด. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๓.

^{๕๑}ที่.ส. (ไทย) ๘/๕๑-๕๒/๒๑.

^{๕๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘.

สรุปความว่า ตามทัศนะของนักตรรกะทั้ง ๔ คือ พวกอนุสสติกะ (อนุสสรญาณ) พวกชาติสสระ พวกลาภี (ลาภิตักกิกะ) และพวกสุทธตักกิกะ มีการยืนยันเรื่องอัตตาหรืออัตมันว่ามีลักษณะเที่ยงแท้ คงที่เป็นอมตะไม่เปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับปรัชญาอุปนิษัท และทัศนะของเซนตโทมัส อะไควนัส โดยเห็นว่ามนุษย์หรือสัตว์มีภาวะที่เรียกว่าอัตตาหรืออัตมันซึ่งเป็นตัวอมตะซ่อนอยู่ในร่างกายของสัตว์ทำหน้าที่รับรู้สั่งการให้ร่างกายเคลื่อนไหวแสดงอาการตามที่อัตตาหรืออัตมันที่เป็นเจ้าของต้องการแสดงออก เมื่อคราวที่ร่างกายชำรุดใช้การไม่ได้อัตตาหรืออัตมันที่เป็นตัวตนที่แท้จริงจะออกจากร่างนั้นไปเกิดในร่างอื่นเช่นนี้เรื่อย ๆ

ดังนั้น จึงทำให้เราสามารถมองเห็นได้ว่าสัตว์ต่าง ๆ มีการเกิดและตายสลับกันอยู่ตลอดเวลา แต่ตัวตนที่แท้จริงยังคงเป็นอมตะอยู่ ไม่มีใครสามารถทำลายได้ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าแม้ตามทัศนะของนักตรรกะทั้ง ๔ พวกนี้ก็ยืนยันเป็นอัตตาเช่นกัน

แนวคิดเรื่อง“อิตตา”ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ วิธีการพิสูจน์อิตตาในอดีตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ความเชื่อทางศาสนาในเรื่องของอิตตามีผลต่อมนุษย์มากทั้งในอดีตและในปัจจุบัน ทัศนคติต่าง ๆ ที่ส่งผลมาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่ล้วนมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องอิตตาเป็นแรงบันดาลใจทั้งนั้น เช่น ความเชื่อเรื่องโลกหน้า ความเชื่อเรื่องผลของกรรมดีกรรมชั่วที่มนุษย์ทำได้ ความเชื่อเรื่องสวรรค์ นรก เทวดา เปรต อสุรกาย ความเชื่อเรื่องพระเป็นเจ้าสร้างโลกและจักรวาล

ในบรรดาความเชื่อเหล่านั้น ความเชื่อเรื่องอิตตาหรืออาตมันนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่ถูกนำมาพิสูจน์และนำมาอภิปรายกันเป็นหัวข้อหลัก เมื่อพระพุทธศาสนาเริ่มก่อตัวเผยแผ่คำสอนใหม่ ๆ ในยุคเริ่มแรกขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้มีเจ้าผู้ครองนครแห่งหนึ่งพระนามว่าเจ้าปายาสี ปกครองเสตัพยนครทรงได้พยายามพิสูจน์หาอิตตาหรืออาตมันที่ซ่อนอยู่ในตัวของมนุษย์หลายวิธีการด้วยกัน แต่เมื่อทรงค้นหาสิ่งทีเรียกว่าอิตตาหรืออาตมันไม่พบ ในที่สุดเจ้าปายาสีได้มีความเห็นว่าเพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาดิกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี^๑ ในทัศนะของเจ้าปายาสีนี้สามารถสรุปเป็นความเห็น(ทิว)ของพระองค์ออกมาเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. โลกหน้าไม่มี
๒. เทวดาหรือสัตว์นรกไม่มี
๓. ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี

เหตุผลสำคัญที่เจ้าปายาสีสรุปความเห็นของพระองค์ออกมาเช่นนี้ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงทดลองกับมนุษย์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อจะค้นหาอิตตาให้พบ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงทำให้พระองค์สรุปว่า ไม่มีอิตตา เมื่ออิตตาไม่มี โลกหน้าจึงไม่มี เพราะไม่มีผู้จะไปเกิดในโลกหน้า และเมื่อเป็นเช่นนั้น เทวดาผู้ที่จะเสวยผลกรรมดีและสัตว์นรกผู้ที่จะเสวยผลกรรมชั่วของคนที่ต้องไม่มีเช่นกัน ดังนั้นกรรมดีกรรมชั่วก็ต้องไม่มีไปด้วย

^๑ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๗/๓๔๑.

วิธีการพิสูจน์ค้นหาที่เจ้าปายาสีทรงกระทำในอดีตนั้น มีวิธีการค้นหาทั้งหมด ๘ วิธีการด้วยกัน คือ

๓.๑.๑ วิธีการค้นหาอรรถาด้วยการพิสูจน์กับผู้ประพาศิทธิคุณกรรม โดยพระองค์ได้ขอร้องให้มิตร อำมาตย์และพระญาติที่เป็นสายโลหิตกันที่ประพาศิทธิคุณกรรมทั้งหลาย เช่น ขอบฆ่าสัตว์ ขอบลักทรัพย์ ทูจริต น้อโงง ขอบประพาศิทธิคุณในกาม ขอบพูดเท็จ ขอบพูดต่อเสียดยุยงให้คนแตกกัน ขอบพูดคำหยาบ ขอบพูดเพื่อเจอ ขอบเพ่งเล็งอยากได้สมบัติของผู้อื่น ชอบคิดปองร้ายผู้อื่นและมีความเห็นผิดแตกต่างจากความเชื่อที่สอนกันอยู่ เพื่อให้ท่านเหล่านั้นหลังจากตายแล้วกลับมาทูลว่าเรื่องชาติหน้าโลกหน้านั้นมีจริงหรือไม่ ถ้าพวกเขากลับมาทูลว่ามีจริง พระองค์ก็จะทรงเชื่อไปตามว่าโลกหน้ามีจริง แต่สุดท้ายคนเหล่านั้นไม่มีผู้ใดเลยกลับมาทูลถึงเรื่องนั้น ดังนั้นพระองค์จึงสรุปว่าโลกหน้าไม่มีจริง อรรถาผู้ที่จะไปแสวงบุญในโลกหน้าไม่มี

๓.๑.๒ พิสูจน์กับผู้ประพาศิทธิคุณเป็นกุศลกรรมบถ โดยพระองค์รับสั่งกับมิตร สหายญาติ ต่างๆ ที่ทรงพอพระทัยว่าคนเหล่านี้ให้ความเคารพพระองค์และจะกลับมาทูลความจริงว่าโลกหน้ามีจริงหรือไม่ โดยทรงเชื่อว่า ถ้าคนเหล่านี้ซึ่งล้วนเป็นคนดีไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพาศิทธิคุณในกาม เป็นต้น ถ้าตายแล้วก็ต้องได้เกิดในสวรรค์ตามคำสอนของคนในยุคนั้นแน่นอน แต่ผลสุดท้ายไม่มีผู้ใดเลยที่กลับมาทูลบอกเล่าความจริงแก่พระองค์อีก ดังนั้นพระองค์จึงสรุปว่าโลกหน้าไม่มี เป็นต้น

๓.๑.๓ พิสูจน์กับญาติสายโลหิตที่ประพาศิทธิคุณขณะป่วยหนัก^๒ พระองค์ทรงเห็นว่าญาติเป็นต้นเหล่านั้นจะไม่หายจากการป่วยไข้แน่นอน มีแต่จะต้องตายสถานเดียว จึงเข้าไปและทรงขอร้องว่า พวกท่านเป็นผู้ประพาศิทธิคุณเมื่อตายแล้วจะต้องได้ขึ้นสวรรค์แน่นอน ตามคำสอนในสมัยนั้น ถ้าพวกท่านได้ขึ้นสวรรค์แล้ว ขอได้กลับมาบอกความจริงด้วยว่า โลกหน้ามีจริงหลังจากคนเหล่านั้นตายแล้วก็ไม่มีใครกลับมาทูลพระองค์เช่นเคย ทำให้พระองค์ทรงสรุปได้อีกว่าโลกหน้าไม่มี เป็นต้น

๓.๑.๔ พิสูจน์กับสมณพราหมณ์ผู้ประพาศิทธิคุณที่ยังต้องการได้ชีวิตในโลกนี้ไม่รีบฆ่าตัวตาย เพื่อไปปรับผลบุญในชาติหน้า^๓ โดยจะเห็นได้จากนักบวชที่มีศีล ประพาศิทธิคุณดี ยังมีความต้องการจะมีชีวิตในโลกนี้ไม่ประสงค์จะตาย ยังปรารถนาความสุข เกลียดความทุกข์ ไม่เคยมี

^๒ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๓/๒๕๕.

^๓ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๕/๒๕๕.

นักบวชคนใดที่พูดว่าตนเองประพาศิตีแล้วจะได้เกิดในสวรรค์แล้วรีบฆ่าตัวตายเพื่อไปเสวยผลกรรมคืน ๆ เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ แสดงว่าโลกหน้าไม่มี ท่านเหล่านั้นจึงไม่รีบไปเกิดในที่นั้น ๆ

๓.๑.๕ พิสูจน์โดยการจับมนุษย์ที่มีชีวิตใส่หม้อให้เสียชีวิต^๕ โดยวิธีการนี้เจ้าปายาสีได้ทรงสำเร็จโทษแก่นักโทษประหาร โดยวิธีสั่งให้ราชบุรุษจับนักโทษประหารที่ยังมีชีวิตอยู่ใส่ลงในหม้อแล้วทำการปิดปากหม้อ เอาหนั่งที่ยังสอดอยู่รัดไว้อย่างแน่นหนา แล้วเอาดินเหนียวพอกหม้อให้หนาแล้วนำไปต้มยังเตาไฟ เมื่อเวลาผ่านไปพอสมควร คาดว่านักโทษนั้นจะตายแล้ว พวกเขาจึงยกหม้อนั้นลงจากเตาไฟ ทำการแกะเอาดินออก ค่อย ๆ เปิดฝาหม้อตรวจดูว่าบางที่จะเห็นชีวะของบุรุษนั้นออกมาบ้าง แต่แล้วพวกเขาก็ไม่เห็นชีวะ (อัตตา) ของนักโทษนั้นออกมาเลย

เมื่อได้รับคำทูลว่าไม่เห็นชีวะของนักโทษนั้นออกมาจึงทำให้พระองค์แน่พระทัยว่า

ชีวะ (อัตตา) ไม่มี โลกหน้าไม่มี เป็นต้น

๓.๑.๖ พิสูจน์โดยวิธีขังน้ำหนักร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่กับขณะที่ตายแล้ว^๖ โดยเจ้าปายาสีได้รับสั่งให้ราชบุรุษสำเร็จโทษนักโทษเค็ดขาดให้ตาย โดยวิธีขังน้ำหนักร่างกายก่อนหลังจากนั้นก็ให้ใช้เชือกรัดคอให้ตายแล้วนำมาซึ่งอีกครั้งหนึ่งด้วยวิธีนี้ทำให้ทราบว่ นักโทษนั้นขณะที่ยังมีชีวิตอยู่น้ำหนักเบามากกว่าตอนตายแล้ว หลังจากตายแล้วเขามีน้ำหนักมากกว่า

ผลของการทดลองเช่นนี้ทำให้เจ้าปายาสีแปลกพระทัยโดยพระองค์ทรงดำริว่า คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ถ้ามีอัตตาหรือชีวะอยู่ภายในด้วยร่างกายน่าจะมีน้ำหนักมากกว่าคนตายที่อัตตาออกจากร่างกายนั้นไปแล้ว แต่ผลการทดลองกลับออกมาในลักษณะตรงกันข้าม ทำให้พระองค์แปลกพระทัยและยังแน่พระทัยว่าคนไม่มีชีวะหรืออัตตาภายใน และโลกหน้าก็ต้องไม่มีเช่นกัน

๓.๑.๗ พิสูจน์ด้วยการฆ่ามนุษย์โดยมิให้ผิวหนังเนื้อ เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูกชอกช้า^๗ พระองค์ได้รับสั่งให้ราชบุรุษพิสูจน์ศพคนที่ตายแล้วนั้นด้วยวิธีจับศพนั้นนอนหงายบ้าง นอนคว่ำบ้าง นอนตะแคงข้างนั้นข้างนี้บ้าง ให้พุงยื่นขึ้นบ้าง จับศีรษะให้หย่อนลงบ้าง ไขฝ่ามือทาบ ไขกอนดินทาบ ไขท่อนไม้ทาบ ไขศาดราทาบลากไปลากมาข้างหน้าบ้างข้างโน้นบ้าง เพื่อจะดูชีวะของผู้นั้นหลุดออกมาจากร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่แล้วพวกราชบุรุษก็ไม่เห็นชีวะของผู้ตายออกมาจากด้านใดของศพนั้นเลย

การพิสูจน์เหล่านี้ทำให้เจ้าปายาสีสรุปว่า อัตตาไม่มี ชีวะไม่มี โลกหน้าไม่มี ซึ่งเมื่อไม่อัตตาที่เป็นอมตะ โลกหน้าจะต้องไม่มี และกรรมดีกรรมชั่วที่เราทำจะต้องไม่มีด้วยเพราะไม่มีผู้ที่จะไปรับกรรมดีกรรมช่วนั้นในโลกหน้าอีก เป็นต้น

^๕ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๑/๒๕๐.

^๖ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๒/๒๕๒.

^๗ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๔/๒๕๓.

๓.๑.๘ พิสูจน์ด้วยวิธีเชือดผิวหนังของนักโทษอาชญาเด็ดยาค^๓ โดยให้ราชบุรุษเชือดผิวหนังของนักโทษนั้นเพื่อพิสูจน์หาชีวิตของเขา ครั้นไม่พบชีวิตในชั้นของผิวหนัง จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษเชือดหนัง เชือดเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อในกระดูกของผู้นั้น แต่บทสุดท้ายก็ไม่พบชีวิตของเขาอีกด้วยวิธีการต่าง ๆ ในการพิสูจน์หาออตตาหรืออาดมัน หรือชีวิต หรือวิญญาณ เป็นต้น เหล่านี้ทั้งหมด เจ้าปายาสีไม่ทรงพบเห็นออตตาของมนุษย์เลย

ดังนั้น พระองค์จึงทรงสรุปเป็นทฤษฎีของพระองค์ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้เกิดผิดขึ้นเองไม่มี (ไม่มีเทวดาหรือสัตว์นรกหรือพระเจ้า) ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วที่สัตว์ทำไว้ไม่มีอย่างใดก็ตาม ทฤษฎีการพิสูจน์หา “ออตตา หรือ อาดมัน” ของเจ้าปายาสีนี้ ถูกพระกুমารกัสส

ปะอธิบายให้เจ้าปายาสีได้เข้าใจว่ามีความบกพร่องและความไม่สมบูรณ์และกลับความเห็นและแนวคิดของพระองค์ได้ โดยในที่สุดพระองค์ได้ยอมรับในคำอธิบายของพระกুমารกัสสปะ และเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของโลกนี้ โลกหน้า ความมีอยู่ของเหล่าสัตว์ผู้เกิดผิดขึ้นเอง และความมีอยู่ของผลกรรมดีกรรมชั่ว ในที่สุดเจ้าปายาสีทรงละทิ้งความเชื่อนั้นหันมาเชื่อตามคำสอนในพุทธศาสนา ได้รับไตรสรณคมน์ มีพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

รายละเอียดของคำตอบแต่ละข้อที่พระกুমารกัสสปะได้อธิบายชี้แจงและตอบพระเจ้าปายาสีนั้น มีเนื้อความพอสรุปโดยย่อ ดังนี้

ข้อที่ ๑ การที่บุคคลพวกที่ทำบาปกรรมทั้งหลายตายไปแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุกดินนรก หรือวินิบาตและไม่กลับมาทูลพระองค์นั้น เพราะพวกเขาเมื่อไปเกิดในนรกเช่นนั้นแล้ว ย่อมไม่ได้รับอนุญาตจากนายนิรยบาลที่จะให้กลับมาทูลยืนยันกับพระองค์ว่า นรกมีจริง หรือชาติหน้ามีจริงหรือไม่ เหมือนกับนักโทษที่เป็นโจรประพฤติดิฉิดต่อพระองค์ แล้วพระองค์ได้รับสั่งประหารชีวิตเขา โดยวิธีการใช้เชือกมัดมือไว้หลังอย่างมั่นคงแล้ว โคนศีรษะเขานำขึ้นรถประจานไปทั่วเมืองแล้ว เมื่อออกประตูเมืองแล้วก็ทรงให้ประหารชีวิตเสีย เมื่อไปถึงสถานที่หลักประหารแล้ว นักโทษนั้นแจ้งต่อนายเพชฌฆาตว่า ก่อนจะตายขอกลับไปอำลาญาติพี่น้องที่บ้านโน้น หรือนิคมโน้นแล้วจะกลับมา^๔ ดังนี้ นายเพชฌฆาตก็จะไม่อนุญาตให้เขากลับไปอำลา ฉะนั้นเหมือนกัน

ข้อที่ ๒ การที่บุคคลพวกทำกุศลกรรมทั้งหลายแล้วตายไปไม่กลับมาทูลเจ้าปายาสีนั้น พระกুমารกัสสปะตอบพระองค์โดยวิธีย้อนถามว่า สมมติว่ามีชายคนหนึ่งตกอยู่ในหลุมคูด (ส้วม) จนมืดศีรษะ แล้วพระองค์ตรัสสั่งให้พวกอำมาตย์ช่วยยกเขาขึ้นมาจากหลุมคูด (ส้วม) นั้น แล้วรับสั่งให้ใช้สิ่วไม้ไผ่ขุดคูดออกจากตัวเขา แล้วนำไปอาบน้ำอุ่นฟอกด้วยสบู่ (ดินสีเหลือง) แล้วนำน้ำมันมาทาตัวเขา และลูบไล้ด้วยแป้งหอม (จุนละเอียด) อย่างดีสามครั้งแล้ว ให้ตัดผมโกนหนวด

^๓ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๖/๒๕๖.

^๔ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๓/๓๔๕.

เราออก แล้วให้ฝูงฟ้าแต่งตัวอย่างดี จากนั้นจึงนำเขาไปอยู่ในปราสาทราชวังให้การบำรุงเขาด้วย
 กามคุณ ๕ อย่างพร้อมสรรพไม่บกพร่อง
 ถามว่าชายคนนั้นได้รับความสุขเพียงพอรึเปล่าเช่นนั้น เขายังต้องการจะด่าลงในหลุม
 อูจากระนั้นอีกหรือ ๕

เจ้าปายาสิตร์สตอบพระเถระว่า ไม่ เขาไม่ต้องการที่จะลงไปอยู่ในหลุมคุณนั้นอีก
 เพราะหลุมคุณเป็นของไม่สะอาดทั้งมีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด ปฏิญญาอย่างยิ่ง

พระเถระจึงตอบว่า ถิ่นนั้นเหมือนกัน โลกมนุษย์นี่เป็นที่อยู่ของคนไม่สะอาด ทั้งมี
 กลิ่นเหม็น น่าเกลียด เป็นสิ่งปฏิญญาต่อพวกเทวดาตั้งร้อยโยชน์ ดังนั้น พวกคนที่ทำกุศลกรรมมีบุญ
 มาก ๆ เมื่อไปเกิดในสวรรค์แล้วจึงไม่กลับมาทูลบอกพระองค์ก็ด้วยเพราะเหตุนี้เอง

ข้อที่ ๓ การที่ญาติสายโลหิตของเจ้าปายาสิตร์ส พวกที่ทำกุศลกรรมทั้งหลายแล้วตายไป
 ไม่กลับมาบอกนั้น พระกุมารกัสสปะได้อธิบายว่า ถ้าพวกทำกุศลเหล่านั้นไปเกิดในสวรรค์
 ระยะเวลาในสวรรค์กับโลกมนุษย์ต่างกันมาก คือ ๑๐๐ ปีในโลกมนุษย์เท่ากับ ๑ วันและ ๑ คืน
 ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น สมมติว่าท่านเหล่านั้นคิดว่า พวกเราจะเสพสุขในสวรรค์ก่อนสัก ๒
 - ๓ คืน จึงจะกลับไปบอกเจ้าปายาสิตร์ส ถ้ารออยู่ ๒ - ๓ วันในสวรรค์จริง พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ไป
 ก่อนที่เทวดาเหล่านั้นจะมาทูลความจริงเรื่องโลกหน้ามีจริงหรือไม่

อย่างไรก็ตามเจ้าปายาสิตร์สแย้งว่า ใครเป็นผู้บอกท่านว่า สวรรค์มีอายุยืนยาวขนาดนี้
 พวกเราไม่เชื่อหรอก และยังทรงขึ้นกรานว่าโลกหน้าไม่มีจริงอีกเช่นเดิม

พระกุมารกัสสปะได้อธิบายตอบอีกว่า เหมือนคนตาบอดตั้งแต่กำเนิดไม่เคยเห็นสีดำ
 สีขาว สีเหลือง สีแดง ไม่เคยเห็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น มาพูดว่า สีดำ สีแดง หรือดวง
 จันทร์ ดวงอาทิตย์ไม่มี เราไม่รู้สิ่งนั้น ไม่เห็นสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นสิ่งนั้นจึงไม่มี ชื่อว่าพูดถูก
 หรือไม่^{๑๐}

พระกุมารกัสสปะทูลถามเจ้าปายาสิตร์สต่อไปว่า ถ้าบุคคลจะพูดให้ถูกต้องจะสมควรพูด
 อย่างคนตาบอดนั้นพูดหรือไม่ พระองค์ตอบว่า การที่คนตาบอดพูดว่า เราไม่รู้ ไม่เห็นสีเขียว สี
 แดง เป็นต้น ดังนั้นสีเขียว สีแดง เป็นต้น จึงไม่มี การพูดอย่างนี้ ก็ไม่ถูก

พระกุมารกัสสปะจึงพูดต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้นพระองค์เป็นเหมือนคนตาบอด เพราะ
 พระองค์ได้ถามว่าใครบอกอาตมาว่า สวรรค์มีอายุยืนยาวเท่านี้แล้วพระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อตามนั้น
 มหาบพิตรเรื่องนี้มีสมณพราหมณ์จำนวนมากปฏิบัติตนคืออยู่ที่อันสงัดตามชายป่า ปฏิบัติตนจนมีตา

^๕ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๕/๓๔๘.

^{๑๐}ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๘/๓๕๑.

ทิพย์ย่อมมองเห็นเงาของมนุษย์ธรรมดาสามารถมองเห็นโลกหน้าและเหล่าเทวดาได้ และได้
นำมาบอกเล่า ดังนั้นโลกหน้าจึงมีอยู่

ข้อที่ ๔ ข้อที่เจ้าปายาสีแย้งว่า ถ้าสวรรค์มีจริงทำไม? พวกสมณพราหมณ์ที่มีศีล
บริสุทธิ์ดีถ้าตายไปแล้วจะต้องได้ขึ้นสวรรค์แน่นอน จึงไม่รีบฆ่าตัวตายไปเพื่อให้เกิดในสวรรค์ แต่
ยังหวังชีวิตอันแสนทรมาณในโลกนี้อยู่ ข้อนี้พระกুমารกัสสปะตอบโดยอุปมานิทานเปรียบเทียบให้
ฟัง ดังนี้

พราหมณ์คนหนึ่งมีภรรยา ๒ คน ภรรยาคนหนึ่งมีบุตรชายอายุราว ๑๒ ปี ส่วน
ภรรยาอีกคนกำลังตั้งครรภ์ใกล้จะคลอด ต่อมาพราหมณ์นั้นเสียชีวิตลง บุตรชายคนโตนั้นจึงพูดกับ
แม่เลี้ยงว่าทรัพย์ของพ่อทั้งหมดตกเป็นของผมนคนเดียว นางพูดว่าเธอจงรอดูก่อนจนกว่าแม่จะคลอด
บุตร ถ้าเด็กในท้องเป็นชายเขาจะได้ทรัพย์ส่วนหนึ่ง แต่ถ้าเป็นหญิงเธอจะเป็นภรรยาของท่าน เมื่อ
นางถูกเด็กชายรบเร้า บ่อย ๆ นางจึงเข้าไปในห้องนำมีดฆ่าท้องตนเองเพื่อพิสูจน์ให้รู้ว่า เด็กในท้อง
นั้นเป็นผู้ชายหรือหญิง นางนั้นได้ทำลายชีวิตครรภ์และทรัพย์สมบัติทั้งหมดเพราะนางโง่เขลา ไม่
ฉลาด หาทรัพย์โดยอาการอันไม่ชาญฉลาด เหมือนกับมหาบพิตรที่แสวงหาโลกหน้าอันไม่เขยยล
ไม่ฉลาด มหาบพิตร สมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล มีกัลยาณธรรม ย่อมจะไม่บ่มผลที่ยังไม่สุกให้รับสุก
ผู้ฉลาดย่อมรอให้ผลสุกเอง และชีวิตของผู้ทรงศีลแตกต่างจากคนอื่น ๆ คือ ยืนอยู่นานเท่าใด ก็
ประสบบุญมากเท่านั้นและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์
ชาวโลกและเพื่อความสุกแก่เทวดาทั้งหลาย และมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๑} トラบเท่าที่ท่านดำรงอยู่นั้น

ข้อที่ ๕ การที่เจ้าปายาสีรับสั่งให้ด้มนักโทษในเตาไฟ เพื่อทำให้ชีวะออกมาแล้วก็ไม่
ทรงพบเห็นนั้น พระกুমารกัสสปะได้อธิบายโดยวิธีถามกลับคืนว่า ในเวลาพระองค์บรรทมมีนาง
สนมหรือข้าทาสเฝ้าปรนนิบัติอยู่ใกล้ ๆ หรือเปล่า ก็ได้รับคำตอบว่า มี ในขณะที่พวกเขาเฝ้าอยู่
พระองค์เคยหลับและฝันหรือเปล่า? ก็ได้รับคำตอบเคยหลับและฝัน ท่านพระกুমารกัสสปะถามต่อ
อีกว่าแล้วพวกที่เฝ้าพระองค์อยู่เคยเห็นชีวะของพระองค์เข้า-ออกอยู่หรือไม่^{๑๒} ก็ได้รับคำตอบว่าไม่
เห็น ดังนั้นพระกুমารกัสสปะจึงสรุปว่า แม้พวกนี้มีชีวิตยังไม่เห็นชีวะของพระองค์แล้วพระองค์จะ
เห็นชีวะของคนตายได้อย่างไร

ข้อที่ ๖ การที่พระองค์ทรงให้ชั่งน้ำหนักของนักโทษก่อนตายและหลังตาย ปรากฏว่า
คนตายมีน้ำหนักเพิ่มขึ้นนั้น พระเถระตอบโดยยกอุปมาการชั่งน้ำหนักเหล็กที่ถูกเผาไฟแดงจนจน
มีเปลวไฟลุกไหม้ที่ก้อนเหล็กทำให้เหล็กนั้นมีน้ำหนักเบากว่า และมีลักษณะอ่อนกว่าเหล็กที่เย็นตัว

^{๑๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๐/๓๕๔.

^{๑๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๒/๓๕๕.

ลง ซึ่งเมื่อเหล็กเย็นตัวลงก็มีลักษณะแข็งกระด้างด้วย ทั้งนี้เพราะเหล็กที่ลูกเป็นเปลวประกอบด้วย เตโชธาตุ วาโยธาตุ จึงทำให้เบาและอ่อน ส่วนคนที่ยังมีชีวิตอยู่มีน้ำหนักเบา เมื่อร่างกายนี้ยังมีอายุ มีไออุ่นและมีวิญญาณ จึงมีน้ำหนักเบาว่า อ่อนนุ่มกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า^{๑๓} ส่วนคนตายที่มีน้ำหนักเพราะไม่มีวิญญาณและธาตุไฟดับ ธาตุลมก็ดับ จึงมีน้ำหนักเพิ่มขึ้น

ข้อที่ ๗ การที่พระองค์ทรงให้ประหารนักโทษโดยไม่ให้ผิวหนังเป็นต้นฟกช้ำหรือมีบาดแผลเพื่อจะหาชีวิตนั้น พระเถระตอบเปรียบเทียบว่า เหมือนชาวบ้านเห็นคนเป่าสังข์ดังไฟเพราะก็เกิดอัศจรรย์ เมื่อคนเป่าวางสังข์ไว้เฉย ๆ พวกเขาต้องการดูเสียงของสังข์ จึงจับพลิกซ้ายพลิกขวา เพื่อจะดูเสียงของสังข์นั้น พวกเขาก็มองไม่เห็นเสียงนั้น เมื่อชายนั้นหยิบสังข์ขึ้นมาเป่าอีก พวกเขาจึงรู้ว่าเสียงนั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยสังข์กับคนเป่าและลมเข้าไปจึงมีเสียงดังได้ ส่วนร่างกายมนุษย์นั้นประกอบด้วยไออุ่น วิญญาณ จึงก้าวไปข้างหน้าถอยกลับได้ ยืนได้ นั่งได้ นอนได้ เห็นรูปทางตาได้^{๑๔} เป็นต้น ถ้าไม่ประกอบด้วยสิ่งเหล่านั้นก็ทำอะไรไม่ได้เช่นกัน

ข้อที่ ๘ การที่พระองค์ให้จับนักโทษมาเดือนผิวหนังเข้าไปทึบระชั้น เพื่อจะหาตัวชีวิตนั้นจนถึงกระดูกชั้นสุดท้ายก็ไม่พบ พระเถระตอบด้วยการเปรียบเทียบว่า มีชฎิลบูชาไฟคนหนึ่ง บูชาไฟอยู่ในกุฎิที่ชายป่า วันหนึ่งท่านจะเข้าไปในเมืองจึงได้ส่งเด็กทารกน้อยที่นำมาเลี้ยงไว้ว่า ให้คอยใส่ฟืนในกองไฟโดยสม่ำเสมออย่าให้ไฟดับ ชฎิลได้ส่งเด็กอีกว่า ถ้าไฟดับ มีคอยู่ที่นี้ ฟืนอยู่ที่นี้ ไม้สีไฟอยู่ที่นี้ จงจุดไฟให้ติดแล้วบูชาไฟต่อไป

เมื่อสั่งแล้วชฎิลก็จากไป แต่เด็กมัวเล่นเพลินปล่อยให้ไฟดับแล้ว เด็กจึงพยายามค้นหาไฟที่ไม้สีไฟโดยคิดว่า ไฟอยู่ในไม้นั้น เขาจึงใช้มีดผ่าไม้สีไฟออกเป็นซีก ๆ จนถึง ๒๐ ซีกก็ไม่พบไฟ แล้วทำเป็นชิ้นเล็ก ๆ ใช้ครกตำจนละเอียดแล้วโปรยที่ลมหวังจะได้ไฟแต่ก็ไม่พบ ฝ่ายชฎิลกลับมาารู้เข้าจึงคิดว่า เด็กนี้ยังอ่อน ไม่ฉลาด หาไฟโดยไม่ถูกวิธี จึงหยิบไม้สีไฟมาสีให้เกิดไฟแล้วบอกกับเด็กนั้น ดังนี้ว่า ลูกเอ๋ย เขาติไฟกันอย่างนี้ ไม่เหมือนเจ้าที่โง่ไม่ฉลาด หาไฟโดยไม่ถูกวิธี^{๑๕} และแล้วฝ่ายพระเถระได้ตอบเจ้าปายาสีว่า พระองค์ก็เหมือนกันแสวงหาชีวิตของคนโดยไม่ถูกวิธีจึงไม่พบ

อย่างไรก็ตามเจ้าปายาสีแม้จะได้ฟังคำอธิบายของพระกุมารกัสสปะอย่างแจ่มแจ้งเช่นนี้แล้ว ก็ยังไม่ยอมเชื่อ ยังคงยึดกรานตามความเชื่อเดิมของตนเองต่อไปว่า โลกหน้าไม่มี เทวดาหรือ สัตว์นรกไม่มี ผลกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ต่อเมื่อพระกุมารกัสสปะได้อุปมาเปรียบเทียบกระทบ

^{๑๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๖/๓๕๘.

^{๑๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๖/๓๕๘.

^{๑๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๘/๓๖๑.

ความเห็นของท่านอีกหลายอย่าง ในที่สุดทำให้พระองค์ยอมรับและกลับทศนะเสียได้ และยอมรับไตรสรณคมน์นับถือพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

๓.๒ วิธีการปฏิเสธอัตตาตามหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๒.๑ การปฏิเสธอัตตาด้วยการวิภาคอัตตาสมมติ ๔ ประเภท

ประเด็นการปฏิเสธอัตตาตามหลักการของพระพุทธศาสนาในบทนี้ พระพุทธศาสนาได้กำหนดขอบข่ายความหมายของอัตตตามทัศนะของฝ่ายที่เชื่อถือว่า มีอัตตาดำตนเป็นอมตะไว้ ๓ ระดับตามความเชื่อของคนทั่วไป แล้วได้วิเคราะห์แยกส่วนประกอบของอัตตาที่กล่าวถึงนั้นโดยละเอียดออกจากกันเพื่อค้นหาความเป็นอัตตอมตะดังที่มีการเชื่อกัน โดยได้กำหนดอัตตตามที่มีการเชื่อกัน ๓ ประเภท และอัตตาสมมติอีกประเภทหนึ่งที่พระพุทธศาสนาเสมอเข้ามา

๓.๒.๑.๑ อัตตาอย่างหยาบ (Self of Form or Body) หมายถึง อัตตาที่ประกอบด้วยร่างกาย (รูป) ซึ่งประกอบรวมตัวกันขึ้นมาจากมหาภูตทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม มีการดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยอย่างหยาบ ๆ ด้วยการบริโภคอาหาร อุณหภูมิ อากาศ เป็นต้น ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์และ สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

๓.๒.๑.๒ อัตตาที่เกิดขึ้นด้วยใจ (Self of Mind) หมายถึง อัตตาที่เกิดขึ้นด้วยใจเป็นใหญ่ โดยไม่ต้องอาศัยบิดามารดาทำให้เกิด และเกิดขึ้นด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ที่สมบูรณ์ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ได้แก่ พวกโอปปาติกะ เช่น พวกเทวดา พวกสัตว์นรก และพวกรูปพรหม เป็นต้น

๓.๒.๑.๓ อัตตาประเภทละเอียดที่ไม่มีรูปร่างปรากฏ (Self of Formlessness) หมายถึงอัตตาประเภทที่ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยสัญญาเป็นหลัก ได้แก่ พวกอรุรูปพรหม ๔ ประเภท คือ พวกอากาสนัญญาตนพรหม (พรหมที่ทำสมาธิอยู่ด้วยการเพ่งจิตอยู่ที่อากาศ) พวกวิญญาณัญญาตนพรหม (พรหมพวกที่ทำสมาธิอยู่ด้วยการเพ่งวิญญาณ) พวกอาภิกัญญาตนพรหม (พรหมพวกที่ทำสมาธิอยู่ด้วยการกำหนดดับความคิด) และ พวกเนวสัญญานาสัญญาตนพรหม (พรหมพวกที่มีสมาธิประณีตดับสัญญาหยาบได้เหลือแต่สัญญาละเอียดแต่ไม่แสดงอาการ)

๓.๒.๑.๔ อัตตาที่ไม่มีสัญญา (Self of Non-Perception) ได้แก่ อสัญญีสัตว์ หรือเรียกอีกอย่างว่า อสัญญีสัตตตายตนะ คือ สัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่มีสัญญา ไม่มีความนึกคิดใด ๆ มี

เพียงรูปร่างอย่างเดียวนั้นเกิดอยู่ในคราวใดที่สัญญาความทรงจำเกิดขึ้น เขาจะหลุดจากความเป็นอสังขนิสัต์ว์ทันที หรือจุด(เคลื่อน)จากชั้นนั้น เพราะเกิดสัญญาขึ้น^{๑๖}

อรรถาทั้ง ๓ ประเภทแรกเป็นการนิยามความหมายตามความเชื่อของชาวโลกและเรียกขานกันตามภาษาของโลกโวหาร ดังพุทธพจน์บทหนึ่งว่า จิตตะเหล่านี้แล เป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ (ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตลาคคก็ใช้อยู่ แต่ไม่ยึดถือ^{๑๗}

อรรถาตามสมมติที่พระพุทธศาสนายกขึ้นมาเป็นหัวข้อในการพิสูจน์หาอรรถาเพื่อแสดงให้เห็นว่า ความจริงว่าที่เชื่อกันว่า มีอรรถาหรืออามันนั้นเป็นความเข้าใจผิด เป็นความคั่นรนของคนที่ต้องการเกิดอีกต่อไป แล้วทรงสรุปเป็นหลักของพระพุทธศาสนาในการปฏิเสธอรรถาว่า อรรถาแปลว่า ไม่ใช่อรรถา หรือไม่มีอรรถา หรือไม่เป็นอรรถา

อรรถาสมมติทั้ง ๓ ประเภท และอสังขนิสัต์ว์ที่พระพุทธศาสนาเสนอเพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่งนั้น สามารถทำเป็นตารางแสดงให้เข้าใจง่าย ๆ ได้ ดังนี้

ตารางแสดงอรรถาสมมติ ๔ ประเภท

	ประเภทอรรถา	ประเภทของสัตว์	ส่วนประกอบ
๑	อรรถาหยาบ	มนุษย์ + สัตว์	ร่างกาย + จิตใจ
๒	อรรถาที่สำเร็จด้วยใจ	นรก + เทวดา + พรหม	ร่างกาย + จิตใจ
๓	อรรถาที่ไม่มีรูป	อรุปรหม	จิตอย่างเดียว
๔	อสังขนิสัต์ว์	อสังขนิสัต์ว์	ร่างกายอย่างเดียว

หลักการในการปฏิเสธอรรถานั้น พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการปฏิเสธด้วยการนำอรรถาสมมติทั้ง ๔ ชนิดนั้นมาเป็นบทตั้ง แล้วแยกส่วนต่าง ๆ ของอรรถาสมมติเหล่านั้นออกจากกัน เพื่อพิสูจน์หาอรรถาที่เที่ยงแท้อมตะ โดยการจำแนกทั้งร่างกาย (กายวิภาค = Segregation of Body) และจิต (จิตวิภาค = Segregation of Mind or Consciousness) ออกจากกันเพื่อค้นหาอรรถาของสิ่งนั้น ๆ ทั้งอรรถา ๓ ประเภทและอสังขนิสัต์ว์ทั้งหมดอย่างละเอียด

โดยในชั้นแรกได้จำแนกร่างกายของมนุษย์และสัตว์รวมถึงจิตที่ชาวโลกเรียกกันว่า กายกับวิญญาณ หรือกายกับจิตเหล่านี้ออกจากกัน โดยแยกส่วนประกอบของกายกับจิตออกจากกันด้วยองค์ประกอบ ๕ อย่าง เรียกว่า ชันธ ๕ (The Five Groups) ซึ่งชันธ ๕ นี้ ประกอบไป

^{๑๖}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๖/๓๓.

^{๑๗}ที.สี.(ไทย) ๕/๔๔๐/๑๕๕.

ด้วย ร่างกาย (รูปอันเป็นร่างกายภายนอก) เวทนา (ความรู้สึก อันเป็นส่วนความรู้สึกต่ออารมณ์) สัญญา (ความทรงจำ และ อันเป็นข้อมูลทางความคิด) สังขาร (ความคิด อันเป็นโปรแกรม สำหรับคิดตรึกตรองทั้งหมด) และ วิญญาณ (จิตที่รับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้งหมด)

หลังจากที่ได้จำแนกร่างกายกับวิญญาณออกจากกันเป็น ๕ ส่วนอย่างละเอียดแล้ว พระพุทธศาสนาได้นำเอาส่วนต่าง ๆ ทั้ง ๕ นั้นมาแยกส่วนประกอบต่าง ๆ ออกให้เห็น ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่รวมตัวกันก่อขึ้นเป็นสัตว์ต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย เมื่อแยกส่วนประกอบออกจากกันเพื่อค้นหาอรรถาที่แท้จริงแล้ว แต่ในที่ที่หาอรรถาไม่พบเลย ด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นเหตุให้ พระพุทธศาสนาประกาศหลักคำสอนที่ปฏิเสธอรรถาโดยตรงออกมาว่า อนัตตา (ไม่ใช่อรรถา หรือ ไม่มีอรรถา หรือ ไม่เป็นอรรถา)

วิธีการแยกส่วนเพื่อพิสูจน์หาอรรถาตามงานวิจัยนี้ จะแยกส่วนตามความเชื่อถือของ ฝ่ายที่เชื่อในอรรถาเป็นสำคัญเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยจะจำแนกร่างกาย(รูป) จิตหรือ วิญญาณ เวทนา สัญญา และสังขาร ตามลำดับ ดังนี้

วิธีที่ ๑. การปฏิเสธอรรถาโดยการจำแนก ร่างกาย (กายวิภาค = Segregate of Body or Form) ของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ ทั้ง ๔ ชนิดนั้นออกจากกันหรือให้เห็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของ ร่างกายทั้งหมดแล้วนำไปสู่บทสรุปเพื่อการปฏิเสธว่าไม่มีตัวตน ซึ่งวิธีที่หนึ่งนี้จะเป็นการจำแนก ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งหมดออกจากกัน โดยจะจำแนกตามภพของสัตว์ที่เกิดว่า สัตว์ที่เกิดในแต่ละภพนั้นมีร่างกายประกอบด้วยสิ่งใดบ้างและมีส่วนใดที่จัดว่ามีความเป็นอมตะได้บ้าง

การจำแนกร่างกายหรือกายวิภาคทั้งหมดนั้นจะแยกตามอรรถาสมมติทั้ง ๔ ประเภทนั้น ออกตามภพทั้ง ๔ ภพ คือ กามภพ (Existence of Sensual Pleasures) รูปภพ (Existence of Form) อรูปภพ (Existence of Formlessness) และ อสัญญายภพ (Existence of Non-Perception) และชื่อของภพทั้งสี่นั้นอีก ๓ ชื่อ คือ เป็นปัญจโวการภพ (The Five Attachment-groups of Existence of Sensual Pleasure)จตุโวการภพ (The Five Attachment-Groups of Existence of Formlessness) และเอกโวการภพ (One Attachment-Group of Existence of Non-Perception)

ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายในภพทั้งปวงจะมีองค์ประกอบของร่างกายที่สำคัญ ๆ ๒๘ ลักษณะเรียกว่า รูป ๒๘^{๑๘} มี (๑) ปรฐวี (๒) อาโป (๓) เตโช (๔) วาโย ๔ อย่างนี้ (๑-๔) เรียกว่า มหาภูตรูป ๔ (๕) จักขุปสาท (๖) โสตปสาท (๗) ฆานปสาท (๘) ชิวหาปสาท (๙) กายปสาท ๕

^{๑๘} พระสังฆมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖*, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทฐ์ การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๖๒-๖๓.

อย่างนี้(๕-๕)เรียกว่า ปสาทรูป ๕ (๑๐) สี(รูป) (๑๑) เสียง (๑๒) กลิ่น (๑๓) รส ๔ อย่างนี้ (๑๐-๑๓) เรียกว่า วิสัยรูป ๔ (๑๔) เพศหญิง (๑๕) เพศชาย ๒ อย่างนี้ (๑๔-๑๕) เรียกว่า ภาวรูป ๒ (๑๖) หทัย เรียกว่า หทัยรูป ๑ (๑๗) ชีวิต เรียกว่า ชีวิตรูป ๑ (๑๘) อาหาร เรียกว่า อาหารรูป ๑ (๑๙) อากาศ เรียกว่า ปริจเฉทรูป ๑ (๒๐) กายวิญญูติ (๒๑) วจิตวิญญูติ ๒ อย่างนี้ (๒๐-๒๑) เรียกว่า วิญญูติรูป ๒ (๒๒) ลหุตตา (๒๓) มุทุตา (๒๔) กัมมัฏญุตตา ๓ อย่างนี้ (๒๒-๒๔) เรียกว่า วิการรูป ๓ (๒๕) อุปจยะ (๒๖) สันตติ (๒๗) ชรตา และ (๒๘) อนิจจตา ๔ อย่างนี้ (๒๕-๒๘) เรียกว่า ลักษณะรูป ๔

ส่วนประกอบต่าง ๆ ของร่างกายทั้ง ๒๘ ชนิดกล่าวโดยย่อ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ (ธาตุ ๔) และ อุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูปนั้นเกิด) อีก ๒๔ รวมเป็น ๒๘ ชนิด สัตว์ที่เกิดในภพต่าง ๆ ที่อาจมีร่างกายไม่ครบทั้ง ๒๘ อย่างนี้ขึ้นอยู่กับภพที่เกิดเป็นสำคัญ พระพุทธศาสนามองว่า ร่างกายหรือรูปทั้งหมดนั้นเกิดจากบิดามารดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกขนมสด ดำรงชีพอยู่ด้วยลมหายใจเข้าและออก พร้อมด้วยเตโชธาตุ เป็นต้นหรือ บางภพอาจเกิดขึ้นได้เองโดยปราศจากมารดาบิดาทำให้เกิด เรียกว่า โอปปาทิกะกำเนิด แต่ไม่ว่าสัตว์จะอยู่ในภพภูมิใด ๆ ก็ตาม ส่วนของร่างกายจะไม่มากเกินไปกว่านี้ และถ้าเป็นอรูปรภพด้วยแล้ว ส่วนประกอบของร่างกายทุกส่วนจะดับทั้งหมดไม่ปรากฏให้เห็นได้

เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจจะทำการแสดงส่วนประกอบของร่างกายทั้งหมดออกให้เห็นส่วนประกอบของร่างกายสัตว์ที่เกิดในแต่ละภพว่า มีความแตกต่างกันอย่างไร และเป็นการเปรียบเทียบกันในทุกภพทั้ง ๔ เพื่อพิสูจน์หาความเป็นอัตตนาในส่วนประกอบของร่างกายของสัตว์ในทุกภพทั้งหมด ดังนี้

ตารางแสดงร่างกายของสัตว์ใน ๔ ภาพ

ลำดับ	ส่วนประกอบของร่างกาย (รูป)	ปัญหาโวหารภาพ		จุดโวหารภาพ	เอกโวหารภาพ
		อัตราที่ ๑ กามภาพ	อัตราที่ ๒ รูปภาพ	อัตราที่ ๓ อรุปภาพ	อัตราที่ ๔ อสังขยาภาพ
๑	ปฐวี	✓	✓	-	✓
๒	อาโป	✓	✓	-	✓
๓	เดโช	✓	✓	-	✓
๔	วาโย	✓	✓	-	✓
๕	จักขุประสาท	✓	✓	-	-
๖	โสตประสาท	✓	✓	-	-
๗	ฆานประสาท	✓	-	-	-
๘	ชีวประสาท	✓	-	-	-
๙	กายประสาท	✓	-	-	-
๑๐	สี	✓	✓	-	✓
๑๑	เสียง	✓	✓	-	-
๑๒	กลิ่น	✓	✓	-	✓
๑๓	รส	✓	✓	-	✓
๑๔	เพศหญิง	✓	-	-	-
๑๕	เพศชาย	✓	-	-	-
๑๖	หทัย	✓	✓	-	-
๑๗	ชีวิต	✓	✓	-	✓
๑๘	อาหาร	✓	✓	-	✓
๑๙	อากาศ	✓	✓	-	✓
๒๐	กายวิญญาณุติ	✓	✓	-	-
๒๑	วจีวิญญาณุติ	✓	✓	-	-
๒๒	ลหุตา	✓	✓	-	✓
๒๓	มธุตา	✓	✓	-	✓
๒๔	กัมมัณฺญตา	✓	✓	-	✓
๒๕	อุปยยะ	✓	✓	-	✓
๒๖	สันตติ	✓	✓	-	✓
๒๗	ขรรคา	✓	✓	-	✓
๒๘	อนิจจตา	✓	✓	-	✓
	รวมส่วนประกอบ	๒๘	๒๓	๐	๑๗

จากตารางนี้สามารถอธิบายได้ว่า อตตะประเภทที่หนึ่ง เป็นอตตะหยาบจัดเป็นสัตว์ที่อยู่ในชั้นกามภพ และเป็นปัญจโวการภพ^{๑๙} (The Five Attachment-Groups of Existence of Sensual Pleasure) หมายถึง ภพของสัตว์ที่มีขันธห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ร่างกายของอตตะประเภทนี้จะประกอบไปด้วยองค์ประกอบ ๒๘ ชนิดครบทุกอย่าง

อตตะประเภทที่สอง เป็นอตตะที่สำเร็จด้วยใจหรือเกิดขึ้นด้วยใจ จัดเป็นสัตว์ที่อยู่ในชั้นรูปภพอยู่ในรูปพรหมที่เกิดได้เองด้วยอำนาจสมาธิขั้นรูปฌานและเป็นปัญจโวการภพ (ภพของสัตว์ที่มีขันธห้า) เช่นเดียวกับอตตะที่หนึ่ง แต่ร่างกายของอตตะชนิดที่สองนี้จะประกอบไปด้วยองค์ประกอบเพียง ๒๓ ชนิด โดยอตตะในชั้นนี้จะไม่มีการปลาท จิวหาปลาท กายปลาท เพศหญิง และเพศชาย^{๒๐}

อตตะประเภทที่สาม เป็นอตตะชนิดละเอียดที่ไม่มีรูปร่างปรากฏ จัดเป็นสัตว์ที่อยู่ในชั้นอรูปภพเป็นพรหมพวกที่เกิดได้เองด้วยอำนาจของสมาธิขั้นอรูปฌาน และเป็นจตุโวการภพ (The Four Attachment - Groups of Existence of Formlessness) หมายถึง ภพของสัตว์ที่มีขันธสี่ คือ มีเฉพาะ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ หรือ มีเฉพาะจิตกับเจตสิก อตตะของสัตว์ในภพนี้จะไม่ประกอบด้วยร่างกายส่วนใด ๆ เลย มีเพียงสภาวะจิตอย่างเดียวเท่านั้น

อตตะประเภทที่สี่ เป็นอตตะชนิดที่มีแต่ร่างกายอย่างเดียวของอสังขยัตติสัตว์ คือ สัตว์ที่ไม่มีสัญญาใด ๆ จัดเป็นสัตว์พวกหนึ่งที่เกิดด้วยอำนาจสมาธิขั้นอสังขยัตติ (ของผู้ที่ยึดมั่นในอตตะหวังอตตะที่ไม่มีสัญญาในการรับรู้) ในอสังขยัตติภพ และเป็นเอกโวการภพ (One Attachment-Group of Existence of Non-Perception) หมายถึง ภพของสัตว์ที่มีขันธเดียว คือ รูปขันธ อตตะของสัตว์ในภพนี้จะประกอบไปด้วยรูปร่างเพียงอย่างเดียว และร่างกายนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบเพียง ๑๗ อย่าง คือ ไม่มีจักขุปลาท โสตปลาท ฆานปลาท จิวหาปลาท กายปลาท เสียง เพศหญิง เพศชาย หทัย กายวิญญูติ และวจิตวิญญูติ และ อตตะประเภทนี้ไม่ประกอบด้วยจิตเลย

การจำแนกส่วนประกอบของร่างกายโดยวิธีการนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาชี้ชัดลงไปยังองค์ประกอบต่าง ๆ ของร่างกายแต่ละส่วนว่า ไม่มีส่วนใดมีอตตะอมตะซ่อนอยู่ ไม่ใช่อตตะตัวตน

^{๑๙} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑ .

^{๒๐} พระอริการพรหมมาส ธีรภทฺโท, คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔. (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทฺธิ, ม.ป.ป.), หน้า ๗๑.

คงที่ ตามทัศนะของฝ่ายที่มีความเห็นว่า (ร่างกาย) นั้นเป็นโลก (ร่างกาย)นั้นเป็นอัตตา เรานั้นตายไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น^{๒๐} เมื่อผลแห่งการทำกายวิภาคปรากฏให้เห็นภาพที่ชัดเจนเช่นนี้แล้ว ทำให้พระพุทธศาสนาสรุปว่า ร่างกายของสัตว์ในภพใด ๆ ก็ตามมีความไม่เที่ยง (เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา) ขึ้นต่อบัจจัยไม่เป็นอมตะ มีความเป็นทุกข์ และไม่มื้อตตา (อนัตตา)

วิธีที่ ๒ การปฏิเสธอัตตาโดยการจำแนกจิตหรือวิญญาณหรือมโน(ใจ) (Segregation of Mind or Consciousness) ของสัตว์ตามอัตตา ๔ ชนิดนั้นออกจากกันอย่างละเอียด ว่าอัตตาแต่ละชนิดนั้นประกอบด้วยจิตหรือวิญญาณแบบใดบ้าง ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตหรือวิญญาณหรือมโนของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ล้วนมีการเกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่องกันแบบไม่ขาดสาย และในขณะที่เกิดและดับไปนั้นจิตก็มีลักษณะแตกต่างกันไปหลายชนิด บางขณะจิตมีความโลภ บางขณะจิตมีความโกรธ บางขณะจิตมีความหลงผิด บางขณะจิตมีปัญญา เป็นต้น

ในการจำแนกจิตตามวิธีที่ ๒ นี้ พระพุทธศาสนาได้แยกจิตของอัตตาทั้ง ๔ ประเภทนั้นออกเป็นจิต ๘๑ ชนิด (ส่วนใหญ่จะเรียกว่า ดวง หรือ ขณะ) หรือ ๑๒๑ ชนิด (รวมจิตของพระอริยบุคคลโดยละเอียดอีก ๔๐ ชนิด) แต่ส่วนใหญ่จะเรียกว่า ๘๕ ชนิด โดยนับจิตปกติเป็น ๘๑ ชนิดและนับจิตของพระอริยบุคคลอีก ๔ ชนิด (ที่สรุปย่อมาจาก ๔๐ ชนิดมาเหลือ ๔ ชนิด จึงรวมเป็น ๘๕ ชนิด)รายละเอียดของจิตทั้งหมดมีอธิบายไว้ที่ภาคผนวกพร้อมที่เกิดของจิตแต่ละชนิด

จิตหรือ วิญญาณ ๘๕ หรือ ๑๒๑ ชนิด (ดวง) นี้ ประกอบด้วย อกุศลจิต (จิตที่เกิดขึ้นจากอกุศลคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงผิด)มี ๑๒ ชนิด อเหตุกจิต (จิตที่เกิดขึ้นด้วยอุเบกขารมณ์ ปราศจากเหตุกระตุ้นต่าง ๆ คือ ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ) มี ๑๘ ชนิด กามาวจรโสภณจิต (จิตที่เกิดด้วยมหากุศล)มี ๒๔ ชนิด รูปาวจรจิต (จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจรูปฌาน)มี ๑๕ ชนิด อรูปาวจรจิต (จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอรูปฌาน)มี ๑๒ ชนิด และ มรรคจิต (จิตที่บรรลุถึงมรรคทั้งสี่) มี ๔ ชนิด (ถ้าจิตประเภทนี้มีการทำสมาธิถึงขั้นของฌานแยกตามฌานอีกขั้นละห้าระดับ รวมเป็น ๒๐ ชนิด)และ ผลจิต (จิตที่บรรลุถึงผลจิตทั้งสี่) มี ๔ ชนิด (จิตขั้นนี้แยกได้ ๒๐ ชนิดตามชนิดของฌานเช่นเดียวกับมรรคจิต) จิตทั้งหมดนี้

^{๒๐}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘.

เวลาเกิดจะเกิดทีละชนิด หรือทีละดวง ไม่อาจเกิดพร้อมกันได้ครั้งละหลาย ๆ ชนิด และ อัตรานี้แต่
 ละชนิดก็มีจิตที่เกิดได้ไม่เท่ากัน ตามภพภูมิของสัตว์แต่ละภพและการฝึกจิตเป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการของสัตว์ในแง่ของผลของสงฆ์เริ่มเป็นลำดับตั้งแต่
 การจำแนกจิตของสัตว์ในทุกภพออกเป็น 81 หรือ 121 ประเภท

จิตของอัตรานี้ ๔ ประเภท				จิตพระอรหันต์
อัตรานี้ ๑	อัตรานี้ ๒	อัตรานี้ ๓	อัตรานี้ ๔	

ง่ายต่อความเข้าใจจะแสดงวิธีการจำแนกจิตโดยละเอียดเป็นตาราง ดังนี้

อธิบายจากตาราง คือ อัตตาที่ ๑ นั้นมีสภาวะจิตครบทั้งหมด ๘๕ ชนิด อัตตาที่ ๒ เหลือสภาวะจิต ๑๕ ชนิด อัตตาที่ ๓ สภาวะจิตจะเหลืออยู่เพียง ๑๒ ชนิด และ อัตตาที่ ๔ นั้น ไม่มีสภาวะจิตใด ๆ เหลืออยู่เลย คือ ไม่มีจิตใด ๆ เกิดขึ้นเลย ส่วนอัตตาของผู้ที่บรรลุนิพพานในทาง พระพุทธศาสนานั้นจะมีการพัฒนาขึ้นไปอีกระดับหนึ่งเรียกว่า เป็นโสดาปัตติมรรคจิต เป็นต้น รวมทั้งหมดมีสภาวะจิต ๔๐ ชนิดด้วยกัน ซึ่งจิตประเภทนี้สามารถเกิดได้กับอัตตาที่ ๑ ได้ทั้งหมด (ดูรายละเอียดที่เกิดของจิตในภาคผนวก)

การนับจิตเป็น ๘๕ หรือ ๑๒๑ ชนิด (ดวง)นั้น เป็นการนับรวม ๆ ตามสภาวะ ความเป็นจริงของจิตทั้งที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคล เมื่อแยกตามอัตตาที่กำหนดในกรอบที่กำลัง พิสูจน์ตามวิธีที่ ๒ นี้ อาจแยกได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑. ถ้าอัตตานั้นยังไม่บรรลุนิพพานในทางพระพุทธศาสนาจะมีสภาวะจิตเป็น ๘๑ ชนิด

๒. ถ้าอัตตานั้นบรรลุนิพพานในทางพุทธศาสนาด้วย จะมีจิตครบ ๘๕ ชนิด โดย ๘๑ ชนิดแรกตามอัตตาที่ ๑ และรวมมรรคจิตและผลจิตอีกอย่างละ ๒ ชนิด (ดวง) ของพระอริยบุคคล ๔ ประเภทคือ โสดาปัตติมรรคจิต โสดาปัตติผลจิต สกทาคามีมรรคจิต สกทาคามีผลจิต อนาคามีมรรคจิต อนาคามีผลจิต อรหัตตมรรคจิต และ อรหัตตผลจิต จึงนับรวมเป็นจิต ๘๕ ชนิด (ดวง)

๓. ถ้าอัตตาของผู้ที่บรรลุนิพพานนั้นได้มีการฝึกจิตทำสมาธิด้วย ในขณะที่ทำสมาธินั้น จิตก็จะมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามองค์ประกอบของฌาน (คุณภาพจิตในเวลาทำสมาธิ) อีก รวมเป็น ๔๐ ชนิดด้วยกัน เมื่อรวมกับจิตปกติทั่วไป ๘๑ ชนิดนั้นแล้วจึงรวมเป็น ๑๒๑ ชนิด

ผลจากการแยกจิตด้วยวิธีการนี้ ทำให้พุทธศาสนาชี้ชัดให้เห็นความเป็นไปของจิต แต่ละขณะอีกว่ามีการเกิดและดับ มีการเปลี่ยนไปเป็นจิตลักษณะต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาทั้งกลางวัน กลางคืน ดังที่พฤติกรรมของสัตว์ที่แสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ กัน พฤติกรรมเหล่านั้นล้วนมาจากจิตเป็นตัวกำหนดทั้งนั้นหรือเป็นไปตามการเกิดและดับของจิตทั้งนั้น อาการแสดงออกของ สัตว์ เช่น บางครั้งร้องไห้ บางครั้งหัวเราะ บางครั้งจิตเป็นกุศล บางครั้งจิตเป็นอกุศล เป็นต้น ซึ่ง อาการทั้งหมดนั้นเป็นจิตคนละชนิด เป็นจิตคนละดวง แต่เนื่องจากจิตมีการเกิดและดับรวดเร็วมาก ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาไม่ได้สังเกต และไม่ได้ฝึกจิตให้มีศักยภาพ จึงไม่ทราบความเป็นไปในเรื่องจิตนี้ได้

มีพระพุทธพจน์หลายแห่งที่ตรัสถึงการเกิดและดับของจิตว่า มีการเกิดและดับอยู่ ตลอดเวลาและรวดเร็วมากไว้ ดังนี้

ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ดวงหนึ่งเกิดขึ้น

ดวงหนึ่งดับไป ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวัน เปรียบเหมือนลึงเมื่อเที่ยวไป

ในป่าเล็กและป่าใหญ่ จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งไม้นั้นแล้วจับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งนั้น แล้วยอมจับกิ่งอื่นต่อไป^{๒๒}

ชีวิต อรรถภาพ สุขและทุกข์ทั้งปวงเป็นสิ่ง(ธรรม)ที่ประกอบกันเกิดขึ้น ชั่วขณะจิตเดียว ขณะยอมหมุนไปอย่างรวดเร็ว เทวดาผู้ดำรงอยู่ได้ตั้ง ๘๔,๐๐๐ กัปก็มีได้ประกอบด้วยจิต ๒ ดวง (ในขณะเดียวกัน)เป็นอยู่ได้^{๒๓} จิตนี้มีการเกิดขึ้นและดับไปได้เร็วกว่าวัตถุ ๑๗ เท่า^{๒๔}

เราไม่เห็นธรรม(สิ่ง = ผู้วิจย)อื่นแม้สักอย่างเดียวเลยที่เปลี่ยนแปลงได้ เร็วเหมือนจิตนี้เลย จิตนี้เปลี่ยนแปลงเร็วจนเปรียบเทียบกับอะไรไม่ได้ง่าย^{๒๕}

สรุปผลของการแยกจิตตามวิธีที่ ๒ นี้ เราสามารถมองเห็นธรรมชาติของจิตเป็น ๓ ชนิด ก็

๑. จิตมีหลายลักษณะและมีหลายประเภทมากถึง ๘๕ หรือ ๑๒๑ ชนิด
๒. จิตมีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาไม่มีการหยุดนิ่ง
๓. จิตมีการเกิดขึ้นและดับทีละขณะ ไม่สามารถเกิดขึ้นพร้อมกันหลายชนิดได้

ผลจากการแยกด้วยวิธีการนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาสรุปผลว่า สิ่งที่เรียกจิตก็ตาม วิญญาณก็ตาม มโนก็ตาม ทั้งหมดนั้นล้วนมีการเกิดและดับสลับกันอยู่ตลอดเวลาเหมือน กระแสไฟฟ้า จึงไม่มีสถานะเป็นอัตตา (ตัวตน) อยู่ได้ เพราะมีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาและ เป็นการทำงานร่วมกันของขั้นทั้งห้า ส่วนอัตตาที่ไม่มีรูปกาย จิตยังสามารถเกิดและดับได้โดย ปราศจากรูปขั้นด้วย อนึ่งถ้าบุคคลนั้นเป็นอสังขณีสัตว์หรือพระอรหันต์ชั้นอนาคามีและพระ อรหันต์ที่ได้สมบัติ ๘ ในขณะที่เข้าสัญญาเวทิตนโรธ จิตของท่านพระอรหันต์ทั้งสอง ประเภทนี้จะดับสนิท ไม่มีจิตประเภทใด ๆ เกิดขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธว่าจิต หรือวิญญาณหรือมโน (ใจ) ว่าไม่ใช่อัตตา (อันทตา) ไม่มีส่วนใดเลยที่คงเป็นอมตะ หรือ คงความเป็นอัตตาอยู่ได้

จากตารางทั้งหมด พระพุทธศาสนาได้จำแนกจิตออกให้เห็นส่วนประกอบต่าง ๆ ว่า จิตของคนทั่วไปนั้นจำแนกออกได้ ถึง ๘๑ ชนิดประเภท ถ้าผู้นั้นเป็นอรหันต์ด้วยจิตบางภาวะก็

^{๒๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๒๓} ชุมมหา. (ไทย) ๒๕/๓๕/๑๔๓.

^{๒๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๓/๖๔.

^{๒๕} อ.จ.เอก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๕.

จะมีลักษณะเป็นอีกลักษณะหนึ่งถึง ๔๐ ชนิด รวมกันแล้วเป็น ๑๒๑ ชนิด และมีคุณลักษณะของจิตอีก ๕๒ คุณลักษณะ (เจตสิก ๕๒) เกิดร่วมกับจิตด้วยตามจิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นและดับไป

ดังนั้นเมื่อจิตมีหลายชนิดและแต่ละชนิดก็ล้วนมีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาจึงทำให้พระพุทธศาสนาสรุปว่าสิ่งที่เรียกว่า จิตหรือวิญญาณนี้ไม่ใช่อัตตา (อนัตตา) จิตหรือวิญญาณมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งเกิดและดับจึงมีลักษณะเป็นอัตตาคำคุณนอมตะคงที่เที่ยงแท้ไม่ได้

วิธีที่ ๓ วิธีการปฏิเสธอัตตาดูด้วยการจำแนกเจตสิก คือ คุณลักษณะของจิตที่มีการเกิดขึ้น พร้อมกันกับจิต (เอกุปปาตะ) ดับพร้อมกันกับจิต (เอกนิโรธ) และมีอารมณ์เดียวกันกับจิต (เอกาลัมพะนะ) และมีวัตถุที่อาศัยเกิดที่เดียวกันกับจิต^{๒๖} (เอกวัตถุกะ) มีทั้งหมด ๕๒ ชนิด เจตสิกทั้งหมดนี้สามารถแยกประเภทได้ ๓ หมวดใหญ่ ๆ คือ หมวดเวทนา (ความรู้สึกรู้สึก = Sensation) หมวดสัญญา (ความทรงจำ = Perception) และหมวดสังขาร (ความคิด = Mental Activities) โดยแยกทีละหมวดจำแนกย่อยออกไปได้ ดังนี้

---

^{๒๖} พระปลัดวิสุทธี กุตุตชโย, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมชั้นอนุภาภิธรรมิกะตรี, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๔), หน้า ๕๗.

ก. หมวดเวทนาเจตสิกจำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขสบาย) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์ เจ็บปวด หิวกระหาย) และ อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์)

อรรถาทั้ง ๔ ประเภทนั้น สามารถเสวยเวทนาได้ต่างกัน คือ บางขณะเสวยสุขเวทนา บางขณะเสวยทุกขเวทนา และบางขณะเสวยอทุกขมสุขเวทนา ในขณะที่ได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น ก็จะได้เสวยเวทนาอีก ๒ อย่างที่เหลือ คือ ไม่สามารถเสวยเวทนาทั้ง ๓ ชนิดพร้อมกันในขณะจิตเดียวได้ จะเสวยทีละเวทนาไม่พร้อมกันทั้งหมด เวทนาทั้งสามนี้ก็จะเกิดขึ้นและดับไปพร้อมกับจิตแต่ละชนิดและมีธรรมชาติเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่งเช่นเดียวกับจิต แต่ถ้าเป็นอรรถาที่เป็นอสังขยีสัตว์และพระอนาคามีกับพระอรหันต์ในขณะที่เข้าสัญญาเวทิตนิโรธ ทั้งหมดนี้ก็จะไม่เสวยเวทนาชนิดใด ๆ เลย ตลอดระยะเวลาที่เป็นอสังขยีสัตว์ และตลอดระยะเวลาที่เข้าสัญญาเวทิตนิโรธของพระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ที่ได้สมบัติ ๘ (พระอริยบุคคลชั้นอื่น ๆ หรือพระอนาคามีและพระอรหันต์ที่ไม่ได้สมบัติ ๘ ไม่สามารถเข้าสัญญาเวทิตนิโรธนี้ได้)

การจำแนกหมวดเวทนาตามอรรถาทั้ง ๔ ประเภทนั้น สามารถทำเป็นตารางการเสวยเวทนาได้ ดังนี้

เวทนา ๓			
อรรถาที่ ๑	อรรถาที่ ๒	อรรถาที่ ๓	อรรถาที่ ๔
สุขเวทนา	สุขเวทนา	-	-
ทุกขเวทนา	-	-	-
อทุกขมสุขเวทนา	อทุกขมสุขเวทนา	อทุกขมสุขเวทนา	-
		เฉพาะเนวสัญญานาสัญญาข ตณภ ไม่มีเวทนาใด ๆ	

อธิบายจากตารางดังนี้ ในหมวดเวทนานี้ เวทนาสามารถแยกออกได้เป็น ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา เวทนาทั้ง ๓ ชนิดนี้ ถ้าเป็นอรรถาหยาบชนิดที่หนึ่ง มีเวทนาครบทั้ง ๓ อย่าง อรรถาชนิดที่ ๒ มีเวทนาเหลือเพียง ๒ ชนิดคือ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา ส่วนอรรถาชนิดที่ ๓ ซึ่งเป็นสัตว์ที่เป็นอรุปรพรมในอรุปรพพนั้นมีเวทนาอย่างเดียว คือ อทุกขมสุขเวทนา ส่วนอรุปรพรมเฉพาะเนวสัญญานาสัญญาขตณะซึ่งเป็นหนึ่งในอรุปรพพนี้ด้วยอย่างเดียวที่ไม่มีเวทนาใด ๆ เพราะสัญญาหยาบไม่มีและสัญญาละเอียดที่เหลืออยู่น้อยชนิดก็ไม่แสดงอาการจึงไม่มีการเสวยเวทนาใด ๆ ส่วนอรรถาที่ ๔ นั้น เป็นอรรถาที่ไม่มีสัญญาใด ๆ และไม่มี

จิตใด ๆ เกิดขึ้น ดังนั้นอตตานิฉันนี้จึงไม่มีการเสวยเวทนาใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อจำแนกชนิดของเวทนาออกเป็น ๓ ชนิด และอตตานิฉันชนิดก็ไม่มีการเสวยเวทนาแต่อย่างใด จึงเป็นเหตุให้ทางพระพุทธศาสนาสรุปในประเด็นนี้อีกว่า เวทนาไม่ใช่อตตานิฉัน (อนัตตานิฉัน) ไม่มีสิ่งเป็นอมตะ แต่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาประกอบ บางครั้งอาจมีได้ บางครั้งอาจไม่มี จึงไม่เที่ยงแท้แน่นอนเป็นอตตานิฉันตัวตนไม่ได้

ข. การจำแนกสัญญาเจตสิก (ความทรงจำ) ออกเป็น ๖ ลักษณะตามทางที่เกิดของอายตนะทั้งหก คือ รูปสัญญา (การจำรูปต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทางตาไว้ได้) สัททสัญญา (การจำเสียงต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทางหูไว้ได้) คันธสัญญา (การจำกลิ่นต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทางจมูกไว้ได้) รสสัญญา (การจำรสต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทางลิ้นไว้ได้) โภกฐัพพสัญญา (การจำการสัมผัสต่าง ๆ ที่มาสัมผัสทางร่างกายไว้ได้) และธรรมสัญญา (การจำสิ่งต่าง ๆ ที่คิดหรือมาสัมผัสทางใจไว้ได้) ไปตามชนิดของอตตานิฉันทั้งสี่ที่จะมีสัญญาเหล่านี้ได้ ดังนี้

สัญญา ๖			
อตตานิฉันที่ ๑	อตตานิฉันที่ ๒	อตตานิฉันที่ ๓	อตตานิฉันที่ ๔
รูปสัญญา	รูปสัญญา	-	-
สัททสัญญา	สัททสัญญา	-	-
คันธสัญญา	-	-	-
รสสัญญา	-	-	-
โภกฐัพพสัญญา	-	-	-
ธรรมสัญญา	ธรรมสัญญา	ธรรมสัญญา	-

อธิบายจากตารางว่า สัญญาเจตสิกข้อนี้ ถ้าสัตว์ที่เป็นอตตาทะเภทที่ ๑ จะมีสัญญาครบทั้ง ๖ อย่าง อตตาทะเภทที่ ๒ จะมีสัญญาเพียง ๓ อย่าง เพราะอตตาทะเภทนี้ไม่มีมานปสาทชีวหปสาท และกายปสาท จึงไม่มีสัญญาที่เกิดจากทวารทั้งสามนี้ได้ อตตาทะเภทที่ ๓ มีเพียงธรรมสัญญาอย่างเดียว เพราะอตตาทะเภทนี้ไม่มีรูปกาย มีแต่จิตเท่านั้นและอตตาทะเภทนี้เฉพาะแนวสัญญานาสัญญาตนะอย่างเดียวที่ไม่มีธรรมสัญญาด้วย ส่วนอตตาทะเภทที่ ๔ ไม่มีสัญญาอย่างใดเกิดขึ้นเลย เพราะเป็นภพที่ไม่มีสัญญา และนอกจากนี้สำหรับพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ ก็สามารถเข้านิโรธสมาบัติดับสัญญาทั้งหมดได้เช่นกัน เรียกว่า เข้าสัญญาเวทิตนิโรธ คือ ดับสัญญาและเวทนา^{๒๗}

เมื่อแยกสัญญาออกโดยละเอียดเช่นนี้แล้ว พระพุทธศาสนาจึงสรุปปฏิเสธอตตาทว่า แม้สัญญาทั้ง ๖ อย่างนี้ ก็ไม่ใช่อตตา ไม่ใช่สิ่งเที่ยงแท้เป็นอมตะ บางภพมีสัญญาครบทั้งหมด บางภพมีเพียงบางส่วน บางภพไม่มีเลย และถ้าผู้เป็นพระอรหันต์นิพพานแล้ว สัญญาก็ดับทั้งหมด^{๒๘}

ก. การจำแนกสังขารเจตสิก ๕๐ อย่าง โดยจำแนกรายละเอียดออกทั้งหมดมี ๕๐ อย่าง แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ (๑) อัญญสมานาเจตสิก (เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตอื่น ๆ เสมอ) มี ๑๑ อย่าง (ข้อ ๑ - ๑๑) (๒) อกุศลเจตสิก (เจตสิกฝ่ายอกุศล) มี ๑๔ อย่าง (ข้อ ๑๒ - ๒๕) และ (๓) โสภณเจตสิก (เจตสิกฝ่ายกุศล) มี ๒๕ อย่าง (ข้อ ๒๖ - ๕๐) คือ เจตสิกทั้ง ๕๐ อย่าง มีการเกิดขึ้นพร้อมกันกับจิต (เอกุปปาตนะ) ดับพร้อมกันกับจิต (เอกนิโรธ) และมีอารมณ์เดียวกับจิต (เอกสัมปนนะ) และมีวัตถุเดียวกันกับจิต (เอกวัตถุจะ)^{๒๙} เพื่อความชัดเจน จะแสดงโดยตาราง ดังนี้

สังขารเจตสิก ๕๐			
อตตาทที่ ๑	อตตาทที่ ๒	อตตาทที่ ๓	อตตาทที่ ๔

^{๒๗}ที.สี.(ไทย) ๕/๒๒๘/๓๐๔, ที.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๖๓/๒๕๐, ที.สพ.(ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๖.

^{๒๘}วัชรระ งามจิตรเจริญ, “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อตตาทหรืออตตาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๑.

^{๒๙}พระอริการพรมมาศ ธีรภทฺโท, คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔, หน้า ๒๕ .

๑. ผัสสะ	๓๒. ตัตรมัมหมัตตคา	๑. ผัสสะ	๑. ผัสสะ	-
๒. เจตนา	๓๓. กายปัสสัทธิ	๒. เจตนา	๒. เจตนา	-
๓. เอกัคคตา	๓๔. จิตตปัสสัทธิ	๓. เอกัคคตา	๓. เอกัคคตา	-
๔. ชีวัตินทริย	๓๕. กายลหุตา	๔. ชีวัตินทริย	๔. ชีวัตินทริย	-
๕. มนสิการ	๓๖. จิตตลหุตา	๕. มนสิการ	๕. มนสิการ	-
๖. วิตก	๓๗. กายมูหุตา	๖. วิตก	๖. อธิโมกษ์	-
๗. วิจาร	๓๘. จิตตมูหุตา	๗. วิจาร	๗. วิริยะ	-
๘. อธิโมกษ์	๓๙. กายกัมมัญญูตา	๘. อธิโมกษ์	๘. ถันทะ	-
๙. วิริยะ	๔๐. จิตตกัมมัญญูตา	๙. วิริยะ	๙. สัทธา	-
๑๐. ปิตี	๔๑. กายปาคุญญูตา	๑๐. ปิตี	๑๐. สติ	-
๑๑. ถันทะ	๔๒. จิตตปาคุญญูตา	๑๑. ถันทะ	๑๑. หิริ	-
๑๒. โมหะ	๔๓. กายชุกคา	๑๒. สัทธา	๑๒. โอตัมปะ	-
๑๓. อหิริกะ	๔๔. จิตตชุกคา	๑๓. สติ	๑๓. อโลกะ	-
๑๔. โอนตัมปะ	๔๕. สัมมาวาจา	๑๔. หิริ	๑๔. อโทสะ	-
๑๕. อุทัจจะ	๔๖. สัมมากัมมันตะ	๑๕. โอตัมปะ	๑๕. ตัตรมัมหมัตตคา	-
๑๖. โลกะ	๔๗. สัมมาอาชีวะ	๑๖. อโลกะ	๑๖. กายปัสสัทธิ	-
๑๗. ภิญฺฐิ	๔๘. กรุณา	๑๗. อโทสะ	๑๗. จิตตปัสสัทธิ	-
๑๘. มานะ	๔๙. มูทิตา	๑๘. ตัตรมัมหมัตตคา	๑๘. กายลหุตา	-
๑๙. โทสะ	๕๐. ปัญญา	๑๙. กายปัสสัทธิ	๑๙. จิตตลหุตา	-
๒๐. อีสสา		๒๐. จิตตปัสสัทธิ	๒๐. กายมูหุตา	-
๒๑. มัจฉริยะ		๒๑. กายลหุตา	๒๑. จิตตมูหุตา	-
๒๒. กุกกุจจะ		๒๒. จิตตลหุตา	๒๒. กายกัมมัญญูตา	-
๒๓. ถินะ		๒๓. กายมูหุตา	๒๓. จิตตกัมมัญญูตา	-
๒๔. มิททะ		๒๔. จิตตมูหุตา	๒๔. กายปาคุญญูตา	-
๒๕. วิจิจจา		๒๕. กายกัมมัญญูตา	๒๕. จิตตปาคุญญูตา	-
๒๖. สัทธา		๒๖. จิตตกัมมัญญูตา	๒๖. กายชุกคา	-
๒๗. สติ		๒๗. กายปาคุญญูตา	๒๗. จิตตชุกคา	-
๒๘. หิริ		๒๘. จิตตปาคุญญูตา	๒๘. ปัญญา	-
๒๙. โอตัมปะ		๒๙. กายชุกคา		-
๓๐. อโลกะ		๓๐. จิตตชุกคา		-
๓๑. อโทสะ		๓๑. กรุณา		-
		๓๒. มูทิตา		-
		๓๓. ปัญญา		-

อธิบายจากตาราง คือ อตตตาประเภทที่ ๑ สามารถมีสังขารเจตสิก ๕๐ อย่างนี้เกิดได้ ในครบทุกชนิด อตตตาประเภทที่ ๒ มีเจตสิกเกิดได้ ๓๓ อย่าง โดยเว้นจากอกุศลเจตสิกทั้งหมด และวิรตีเจตสิกอีก ๓ อย่าง แต่ถ้านับรวมกับเวทนาและสัญญาในเจตสิกก่อนหน้านี้ด้วยก็นับรวม เป็น ๓๕ ชนิด ส่วนอตตตาประเภทที่ ๓ มีเจตสิกเกิดขึ้นได้ ๒๘ อย่าง โดยเว้นเหมือนกันกับ

ประเภทที่ ๒ แต่เว้นต่ออีก ๕ อย่าง คือ วิตกวิจารณ์ ปิติ กรุณา และ มุทิตา^{๑๑๑} จึงเหลือ ๒๘ ชนิด แต่ถ้ารวมกับเวทนาและสัญญาอีกด้วยก็นับรวมเป็น ๓๐ ชนิด ส่วนอตตะตาประเภทที่ ๔ ไม่มีเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้นได้เลย เพราะไม่มีจิต

ดังนั้น จากการจำแนกเจตสิกทั้งหมดออกจากกันแล้ว จะเห็นได้ว่า ไม่มีเจตสิกหรือสังขารชนิดใดที่คงที่คงความสภาวะเป็นอตตะตาตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนเป็นอมตะอยู่ได้ เมื่อผลการพิสูจน์ออกมาเช่นนี้ทำให้พระพุทธศาสนาปฏิเสธอตตะตาอีกว่า แม้สังขารเจตสิกเหล่านี้ก็ไม่ใช่อตตะตา ไม่ใช่สิ่งอมตะ

สรุปการปฏิเสธอตตะตาด้วยวิธีแยกส่วนประกอบทั้ง ๕ วิธีการทั้งหมดที่แสดงมานี้ ทำให้ทราบได้ว่า ส่วนของร่างกาย (รูป) ของสัตว์ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ และอุปาทนายรูปอีก ๑๔ ชนิดรวมเป็น ๒๘ เกิดจากบิณฑามารดาเจริญขึ้นด้วยอาหารคือ ข้าวสุกและขนมสดเป็นปัจจัย ดำรงอยู่ได้ด้วยลมหายใจเข้าและหายใจออก และอุณหภูมิ^{๑๑๒} (ธาตุไฟ) ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงโดยเจริญเติบโตขึ้นและเสื่อมลงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีส่วนใดของร่างกายที่คงที่เป็นอมตะไม่เปลี่ยนแปลงได้ และในที่สุดก็ดับสลายไป เรียกว่า มีความตายเป็นคำตอบสุดท้าย แม้ในทางกายวิภาคศาสตร์ตามหลักวิทยาศาสตร์ ก็ยืนยันได้ว่า ร่างกายของสัตว์หรือมนุษย์ประกอบกันขึ้นจากกลุ่มเซลล์ต่าง ๆ จำนวนหลายพันล้านเซลล์ เริ่มตั้งแต่เป็นเซลล์เดี่ยวเล็ก ๆ โดยในใจกลางของเซลล์คือนิวเคลียสภายในนิวเคลียส คือ โครโมโซม ซึ่งโครโมโซม คือ ความหนาแน่นของ DNA ภายใน DNA คือ ยีนที่สร้างทุกส่วนของร่างกายมนุษย์และสัตว์^{๑๑๓} นอกจากนี้เซลล์แต่ละเซลล์ก็มีการพัฒนาขึ้นและตายลงอยู่ตลอดเวลาไม่มีอะไรคงที่ จึงเป็นอมตะอยู่ไม่ได้

ในส่วนของจิตนั้น พระพุทธศาสนาได้จำแนกจิตหรือวิญญาณที่เรารับรู้ออกเป็นจิต ๘๕ ชนิดหรือ ๑๒๑ ชนิด แต่ละชนิดมีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาคล้าย ๆ กับพลังการขับเคลื่อนความเร็วของรถ โดยการวิ่งไปของรถล้วนเกิดจากการจุดระเบิดของเครื่องยนต์ภายในลูกสูบทีละครั้ง และแต่ละครั้งที่เครื่องยนต์เกิดการระเบิด รถก็จะสามารถเคลื่อนที่ไปได้ครั้งละประมาณ ๑ คืบ แต่เนื่องจากเครื่องยนต์เกิดการระเบิดติดต่อกันเร็วมากหลายพันครั้งต่อนาที จึงทำให้เครื่องยนต์วิ่งไปได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่มีสะดุด การเกิดและดับของจิตมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ

^{๑๑๑} พระอริการพรมมาส ชีรภทฺโท, คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔, หน้า ๔๔.

^{๑๑๒} ที.ลี.(ไทย) ๕/๒๓๔/๑๗.

^{๑๑๓} BBC, "How to Build a HUMAN", กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.ที.วี.ดี.โอ จำกัด, ๒๕๔๖, (แถบ

ก็มีลักษณะคล้าย ๆ กันนี้ ดังนั้น ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาและไม่ได้ใคร่ครวญพิจารณาจึงไม่เข้าใจในกลไกธรรมชาติในข้อนี้

จิตหรือวิญญาณนี้มีการเกิดดับต่อเนื่องกันไปในแต่ละเสี้ยววินาทีหลายล้านขณะจึงยากที่จะทำการวัดค่าความเร็วนี้ได้ เมื่อจิตมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ เป็นเหตุให้ทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธว่า แม้สิ่งที่มนุษย์เรียกว่า จิตนี้ก็ไม่มีการเป็นอัตตา ตัวตน คงที่เป็นอมตะ จิตแต่ละชนิดล้วนมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ในส่วนของเจตสิก ๕๒ ชนิด ก็มีลักษณะการเกิดและดับไปพร้อม ๆ กับจิตอยู่ตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืนเช่นนั้น ดังนั้นเมื่อปฏิเสธว่าจิตไม่ใช่อัตตาแล้วก็เป็นอันว่าเจตสิกก็ไม่ใช่อัตตาตามไปด้วย และก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธว่าเจตสิกไม่ใช่อัตตาที่มีอยู่ภายในร่างกายและจิตใจของมนุษย์พร้อมทั้งสัตว์อื่น ๆ ทั้งหมด

สรุปผลจากการจำแนกร่างกายและจิต และสัญญา (ตามทัศนะของฝ่ายมีอัตตา) ของสัตว์ตามอัตตาสम्मัตติทั้ง ๔ ประเภทนั้นเป็นตารางได้ ดังนี้

ขั้น ๕	ภาคจำแนกสรูป			
	อัตตาที่ ๑ กามภพ	อัตตาที่ ๒ รูปภพ	อัตตาที่ ๓ อรูปภพ	อัตตาที่ ๔ อสัญญัญญภพ
ร่างกายรูป	๒๘	๒๓	-	๑๗
เวทนา	๓	๒	๑	-
สัญญา	๖	๓*	๑	-
สังขาร ^{๓๓}	๕๐	๓๓	๒๘	-
วิญญาณ (จิต)	๘๕ - (๑๒๑)	๑๕	๑๒	-

* รูปภพไม่มีขันธ์สัญญา ชิวหาสัญญา โสณัญญา

^{๓๓} พระอริการพรมมาส ธีรภทฺโท, คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔, หน้า ๓๗, ๓๘.

ตารางแสดงสรุปภาวะที่สัตว์ที่มีจิตวิญญาณและไม่มีวิญญาณไปเกิดในภพภูมิต่างๆ^{๓๔} ดังนี้

ภาคแสดง						ภาคสรุป	
สัตตาวาส	ประเภทของสัตว์	อัตตาที่๑	อัตตาที่๒	อัตตาที่๓	อัตตาที่๔	มีกาย	มีจิต
วิญญาณสุคติ ๗	สัตว์ที่มีร่างกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน	✓	-	-	-	✓	✓
	สัตว์ที่มีร่างกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน	-	✓	-	-	✓	✓
	สัตว์ที่มีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน	-	✓	-	-	✓	✓
	สัตว์ที่มีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน	-	✓	-	-	✓	✓
	พรหมชั้นอากาศานัญจายตนะ	-	-	✓	-	-	✓
	พรหมชั้นวิญญานัญจายตนะ	-	-	✓	-	-	✓
	พรหมชั้นอากิญจัญญายตนะ	-	-	✓	-	-	✓
อายตนะ ๒	พรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ	-	-	✓	-	-	-
	พรหมชั้นอสัญญีสัตว์	-	-	-	✓	✓	-

สรุปจากตาราง คือ ในภพที่สัตว์ไปเกิดได้มี ๕ สถานที่ เรียกว่า สัตตาวาส ๕ โดย ๗ สถานที่แรกเป็นวิญญาณสุคติ หมายถึงภพที่สัตว์มีวิญญาณไปเกิด ส่วน ๒ สถานที่สุดท้ายเป็นอายตนะ หมายถึงที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีวิญญาณหรือไม่มีจิตใจไม่มีการรับรู้ใด ๆ ดังนั้น เมื่อมีการจำแนกทุกส่วนทั้งร่างกายจิตใจของสัตว์ในทุกภพภูมิแล้ว ทำให้ทราบได้ว่าไม่ว่าจะเป็นร่างกายจิตใจ เวทนา สัญญาหรือสังขารล้วนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามองค์ประกอบที่ทำให้เกิด เมื่อหมดปัจจัยทั้งร่างกาย จิตใจทั้งหมดนั้นก็สามรถดับได้ เพราะขาดปัจจัย ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงสรุปว่า ร่างกาย จิตใจ ความรู้สึก ความจำ และความคิดทั้งหมด ไม่ใช่อัตตา (อนัตตา)

๓.๒.๒ การปฏิเสธอัตตาด้วยหลักปรมัตถธรรม (The Ultimate Reality)

พระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธอัตตาดตามความเชื่อในลัทธิศาสนาอื่น ๆ ทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงหลักความจริงเป็นหลักคำสอนของตนเองอย่างหนึ่งว่า เป็นความจริงที่สุด คำสอนใดที่ขัดแย้งกับหลักการนี้ถือว่าผิด เป็นมิจฉาทิฎฐิไป หลักความจริงที่พระพุทธศาสนาได้แสดงนั้นมีชื่อว่า ปรมัตถธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นหลักความจริง สรรพสิ่ง

^{๓๔}ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๓/๓๒

ทั้งปวงล้วนต้องตกอยู่ในหลักความจริงของปรมัตถธรรมนี้ ไม่มีสิ่งใดเป็นจริงได้นอกเหนือไปจากหลักปรมัตถธรรมนี้ได้

หลักปรมัตถธรรมตามหลักการของพระพุทธศาสนานี้ ประกอบด้วยหลักธรรม ๔ ประการ เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่

๑. จิต คือ จิตที่รู้อารมณ์ (Mind)
๒. เจตสิก คือ สิ่งที่เกิดร่วมกับจิต (Mental Activities)
๓. รูป คือ ร่างกาย (Body or Form)
๔. นิพพาน คือ การดับ (Nibbāna or Extinction)

พระพุทธศาสนาได้แสดงว่า ปรมัตถธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้ คือ ความจริงที่เป็นปรมัตถ์ คือ เป็นความจริงแท้ไม่มีผิดพลาด บรรดาสรรพสิ่งที่ปรากฏแก่เราทุกสิ่งทุกอย่างล้วนจำกัดลงได้ในกรอบของปรมัตถธรรม ๔ ประการนี้ทั้งหมดไม่มีความจริงอื่นนอกเหนือไปจากหลักการนี้

วิธีการปฏิเสธอัตตาตามความเชื่อของศาสนาอื่นโดยใช้หลักปรมัตถธรรมนี้เป็นข้อตัดสินนั้นพระพุทธศาสนาได้แยกหลักปรมัตถธรรมนี้ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ฝ่ายเกิด ได้แก่ ปรมัตถธรรม ๓ ข้อแรก คือ จิต เจตสิก และ รูป ส่วนฝ่ายดับ ได้แก่ปรมัตถธรรมข้อเดียว คือ นิพพาน

ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน นี้ เฉพาะ ๓ ข้อแรกสามารถแยกให้ละเอียดลงไปกว่านี้ได้อีก คือ จิต แยกเป็นหนึ่งเรียกว่า วิญญาณ เจตสิก แยกได้เป็น ๓ คือ เวทนา สัญญา และ สังขาร เรียกว่า เจตสิกตามเดิม ส่วน รูป แยกเป็นหนึ่ง เรียกว่า รูป เช่นเดิม ถ้าแยก ปรมัตถธรรมออกโดยละเอียดเช่นนี้แล้วกลับเรียงกลับเสียใหม่เป็น รูป เจตสิก จิต หรือแยกอย่างละเอียดเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร(เจตสิก) วิญญาณ (จิต) ก็จะมีค่าเท่ากับขั้น ๕ นั้นเอง ส่วน นิพพาน ไม่ได้แยกออกไปอีกยังคงมีความหมายเป็นนิพพานเช่นเดิม

มีพระพุทธพจน์บทหนึ่งที่ตรัสเกี่ยวกับผู้เข้าใจปรมัตถธรรมว่า ผู้รู้แจ้งโลกเห็นปรมัตถธรรมข้ามโอฆะและสมุทรรได้แล้ว เป็นผู้คงที่ตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาดไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัยปราศจากอาสวะนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่าเป็นมุนี^{๓๕}

ปรมัตถธรรมฝ่ายเกิด มีความหมายเท่ากับปฏิจสมุปบาทฝ่ายเกิด และปรมัตถธรรมฝ่ายดับ มีความหมายเท่ากับ ปฏิจสมุปบาทฝ่ายดับ คือ นิพพาน

^{๓๕} บ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๒๑/๕๕๑.

เพื่อจำแนกให้เห็นความชัดเจนของปรมัตถธรรมมีความหมายตรงกับปฏิจสุมุปปาท และนิพพานนี้ จะทำตารางแสดงหลักธรรมทั้งหมดนั้นมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้ ตารางแสดงปรมัตถธรรม กับ ปฏิจสุมุปปาท และ นิพพานสัมพันธ์กัน ดังนี้

ปรมัตถธรรม	ปฏิจสุมุปปาท	นิพพาน	ความหมาย
จิต	✓	-	จิต คือ วิญญาณ
เจตสิก	✓	-	เจตสิก คือ เวทนา สัญญา สังขาร
รูป	✓	-	รูป คือ รูป (ร่างกาย)
นิพพาน	-	✓	นิพพาน คือ ดับจิต เจตสิก และรูป

จากตารางที่แสดงนี้แสดงให้เห็นได้ว่า จิต เจตสิก และ รูป ทั้ง ๓ นี้ มีความหมายตรงกับ ปฏิจสุมุปปาท ส่วนนิพพานนั้น มีความหมายตรงกับนิพพานเท่าเดิม อันหมายถึงการดับจิต ดับเจตสิก และดับรูป ทั้ง ๓ นั้นโดยสรุป คือ ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน^{๓๖}

สรุปว่า ปรมัตถธรรม ได้แก่ ปฏิจสุมุปปาทและนิพพาน ปฏิจสุมุปปาทได้แก่ขันธ ๕ ที่ทรงอยู่ ส่วนนิพพาน(ดับ) ได้แก่ขันธ ๕ ที่ดับไปเพราะหมดปัจจัย มีพระพุทธพจน์อีกหลายแห่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับปฏิจสุมุปปาทและนิพพานนี้ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขันธห้าไว้ว่า

ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสุมุปปาท ปฏิจสุมุปปาท ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความหมกมุ่นฝังใจในอุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ชื่อว่า ทุกขนิโรธ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว^{๓๗}

^{๓๖} จ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๕๕.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

เนื้อความทั้งหมดสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้จากปรมัตถธรรม ด้วยการใช้ธรรม
เรื่องไตรลักษณ์มาอธิบายเพื่อยืนยันความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาได้อย่างละเอียด โดยการทำ
เป็น ตารางให้เห็นความชัดเจนและแตกต่างกันได้ ดังนี้

ปรมัตถธรรม	ไตรลักษณ์		
	อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
จิต	✓	✓	✓
เจตสิก	✓	✓	✓
รูป	✓	✓	✓
นิพพาน	-	-	✓

๓.๒.๒.๑ ปรมัตถธรรม ๓ กับหลักปัจจุสมุปบาท (The Dependent Origination)

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องการมีอัตตาตัวตนนี้ เกิดมาได้เพราะ
อาศัยทิวฏฐิ(ทัศนะ)ความมีกับความไม่มี^{๓๘} เป็นหลักการใหญ่ เพราะอาศัยทิวฏฐิความมีกับความไม่มี
นี้เองจึงทำให้สมณะกับสมณะมีความขัดแย้งกัน^{๓๙} โดยบางพวกแสดงทัศนะว่าสิ่งทั้งปวงมี ส่วนอีก
บางพวกแสดงทัศนะว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ดังนั้นจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้นในเรื่องนี้ขึ้น ในเรื่องนี้
พระพุทธศาสนาแสดงทัศนะต่อทั้งสองนั้นว่า ทัศนะที่ว่าสิ่งทั้งปวงนี้มีเป็นที่สุดด้านหนึ่ง ส่วน
ทัศนะที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีนี้ก็เป็นที่สุดอีกด้านหนึ่งซึ่งก็ผิดด้วยกัน

ส่วนทัศนะของพระพุทธศาสนาที่ถือว่าทัศนะของตนเองถูกต้องนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า
พระองค์สอนทัศนะที่อยู่จุดกึ่งกลางระหว่างทัศนะทั้งสองนั้น โดยสอนว่า สรรพสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้น
ได้เพราะอาศัยเหตุปัจจัยเป็นองค์ประกอบทำให้เกิด ถ้าขาดปัจจัยหรือองค์ประกอบนั้นดับลง สิ่ง
นั้น ก็ดับไป ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้นอกจากกฎข้อนี้

หลักคำสอนเรื่องนี้เรียกว่า หลักปัจจุสมุปบาท (The Dependent Origination)
และนิพพาน (Extinction) ซึ่งถือว่าเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งไม่ว่าพระองค์จะเสด็จอุบัติขึ้นมา
ตรัสรู้หรือไม่ก็ตาม หลักการอันนี้ก็มิได้อยู่ตามธรรมชาติ เรียกว่า ธรรมฐิติ หรือ ธรรมนิยาม
พระองค์เป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วนำมาบอก แสดง แจกแจง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้
ง่ายแก่ชาวโลกได้เข้าใจและได้รู้ตามเท่านั้น^{๔๐}

^{๓๘} ส.นิ.(ไทย)๑๖/๔๗/๕๔ .

^{๓๙} จ. อุ.(ไทย) ๒๕/๕๔/ ๒๕๐.

^{๔๐} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

ทัศนะของพระพุทธศาสนาในเรื่องการเกิดและการดับของสรรพสิ่งทั้งหมดนี้ ได้แสดงถึงการเกิดขึ้นด้วยการอาศัยซึ่งกันและกันเป็นห่วงโซ่ติดต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย (ไม่มีสิ่งใดจะเกิดขึ้นด้วยตัวของมันเอง) เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท แต่ถ้าเมื่อใดห่วงโซ่แห่งปัจจัยที่ทำให้เกิดนี้หมดไปหรือดับลง สรรพสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่งนั้นก็ดับไป เรียกว่า ดับ (นิพพาน) เพราะหมดปัจจัย ซึ่งหลักการทั้งสอง คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพานนี้ ได้ชื่อว่าเป็นคำสอนที่จะเข้าใจได้ยาก^{๔๑} ดังนั้น เพราะความไม่เข้าใจ (อวิชชา) เพราะความต้องการอยากจะมี และเพราะต้องการอยากจะเป็นอยู่ต่อไป (กามตัณหา ภวตัณหา) จึงทำให้เกิดการผูกใจยึดไว้อย่างมั่นคงไม่สามารถคลายความต้องการพอใจไปได้ (อุปาทาน) เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้สิ่งที่เกิดแล้วยังคงได้ปัจจัยหลัก ๆ ๓ ประการ คือ อวิชชา (Ignorance) ตัณหา (Desire) และ อุปาทาน (Clinging) นี้เป็นปัจจัยทำให้มีการเกิดและตายอยู่ตลอดเวลา และท่องเที่ยวไปเกิดและตายในภพภูมิต่าง ๆ

มากมายจนนับชาติไม่ได้

การเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยอื่นเป็นองค์ประกอบตามหลักการปฏิจจสมุปบาทนี้ มี

หลักการดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีไซ้ของพวกเธอ ทั้งมีไซ้ของคนอื่น กายนี้กรรมเก่า ควบคุมไว้ จิตประมวณไว้ ฟังเห็นว่า เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมใคร่ครวญพิจารณา(มนสิการ)ถึงการเกิดเพราะอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบาท) อย่างดีโดยแยกกายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เป็นต้น ^{๔๒}

เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนและง่ายขึ้น จะแสดงหลักการของกฎปฏิจจสมุปบาทและความหมายในสายเกิดโดยละเอียด ดังนี้

^{๔๑} จุ.อ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๓๒๓.

^{๔๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๐/๕๗.

ตารางแสดงปฏิจสุมุปรบาทโดยอนุโลม (ฝ่ายเกิด) และความหมาย

ปฏิจสุมุปรบาท	ความหมาย
เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี	เมื่อมีความไม่เข้าใจ จึงเกิดการคิดปรุงแต่ง
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี	เมื่อมีการคิดปรุงแต่ง จึงทำให้เกิดวิญญาณ(จิต)
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี	เมื่อเกิดวิญญาณ (จิต) จึงทำให้เกิดเจตสิกกับร่างกาย
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี	เมื่อมีเจตสิกกับร่างกาย จึงทำให้อายตนะทั้ง ๖ เกิด
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี	เมื่อมีอายตนะทั้ง ๖ จึงทำให้เกิดการสัมผัส
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี	เมื่อมีการสัมผัส จึงทำให้มีความรู้สึก
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี	เมื่อมีความรู้สึก จึงทำให้เกิดความต้องการไปหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี	เมื่อมีความต้องการ จึงทำให้เกิดการยึดว่าเป็นของตัวเอง
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี	เมื่อมีการยึดมั่น จึงมีภพที่เกิดต่อไป
เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี	เมื่อมีภพที่เกิด จึงต้องเกิด
เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี	เมื่อมีการเกิด จึงต้องแก่ เจ็บป่วย ตายและทุกข์อื่น ๆ

อธิบายตามตารางแสดงปฏิจสุมุปรบาทนี้ให้เข้าใจง่ายได้ ดังนี้

เมื่อมีความเข้าใจผิดต่อความจริง(อวิชา = เข้าใจผิด)เกิดขึ้น จึงทำให้เกิดการคิดปรุงแต่งทางจิต (สังขาร) ขึ้น หลังจากนั้นก็ทำให้เกิดวิญญาณที่จะทำการปฏิสนธิต่อไป ต่อจากนั้นก็ทำให้เกิดเจตสิก (นาม) และรูปเกิดตามมา ต่อจากนั้นจะทำให้อายตนะทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดตามมาอีกด้วย เมื่อมีอายตนะจึงทำให้เกิดการกระทบสัมผัสกับอารมณ์ภายนอก คือ ได้เห็นรูป ได้สูดดม ฟังเสียง ได้กลิ่น ได้ชิมลิ้มรส ได้สัมผัสทางร่างกาย และได้คันคิดทางใจ หลังจากนั้นเมื่ออายตนะภายในกับภายนอกกระทบสัมผัสกันจึงทำให้เกิดความรู้สึก(เวทนา)ขึ้นตามมาเป็นทีพอใจบ้าง ทุกข์ใจบ้างหรือเฉย ๆ บ้าง หลังจากนั้นจึงทำให้เกิดความต้องการในสิ่งที่พอใจ ไม่ต้องการในสิ่งที่ไม่ชอบใจ ต่อจากนั้นจึงทำให้เกิดความยึดมั่นผูกใจติดใจอยู่กับสิ่งพอนั้นด้วยความต้องการนั้น เมื่อเกิดความยึดมั่นจึงทำให้มีการเกิดอีก เมื่อเกิดแล้วจึงจะต้องแก่ชราภาพและตายไปในที่สุด

เมื่อตายไปแล้วด้วยความที่ยังไม่เข้าใจความจริง ยังมีความต้องการที่จะเกิดอยู่อีกต่อไป และประกอบด้วยความผูกใจมั่นไว้อย่างแรงจะทำให้ผู้นั้นไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ อีกต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดตราบเท่าที่ห้วงไซ่แห่งปฏิจสุมุปรบาทนี้ยังเป็นปัจจัยส่งต่อกันไปมาไม่หยุดลงเหมือนคนนำไม้ ๒ ท่อนมาสีกันไปมาในที่สุดก็เกิดความร้อนขึ้นและเกิดไฟขึ้น แต่ถ้าแยกไม้ ๒ ท่อนออกจากกัน หยุดสีกันความร้อนก็หายไป ไฟก็ดับไปเช่นกัน ^{๔๓}

^{๔๓} ส.นิ.(ไทย)๑๖/๖๒/๑๒๘ -๑๒๕.

เมื่อปัจจุสมุพบาท(สายเกิด)ยังคงดำเนินไปอยู่ ทุกข์ทั้งหลายย่อมมีตามมาอีกมากมาย พระพุทธศาสนาได้สรุปความทุกข์ที่เกิดเพราะปัจจุสมุพบาทยังดำเนินไปอยู่ว่า เพราะมีการเกิด (ชาติ) จึงมีความแก่ (ชรา) และความตาย (มรณะ) ความเศร้าโศก (โศกะ) การร้องไห้คร่ำครวญ (ปริเทวะ) ความเจ็บปวดทรมานร่างกาย (ทุกข์) ความเป็นทุกข์ใจ (โทมนัส) และ ความคับแค้นใจ (อุปายาสะ) ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า ปัจจุสมุพบาท “ ความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้มิได้เพราะการเกิดเป็นปัจจัยหลัก ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์รำไป ^{๔๔}

สรุปความว่า กระบวนการเกิดขึ้นทั้งหมดของปัจจุสมุพบาทนี้ ได้แก่ขั้น ๕ หมายถึง สัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ นั้นเอง ดังนั้นขั้น ๕ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ปัจจุสมุพป็นนธรรม การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายเพราะอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ทำให้เกิด ดังนี้ แต่ถ้าหมดปัจจัยที่จะทำให้เกิด สิ่งนั้นก็ดับไปเช่นกันเพราะขาดปัจจัย

เมื่อสังเกตการเกิดขึ้นของปัจจุสมุพบาทแล้ว ทำให้ทราบได้ว่า ประมัตตธรรม ๓ อย่าง คือ จิต เจตสิก และ รูป นี้ มีการเกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปัจจุสมุพบาท ๓ ประการใดปัจจัยยังมีอยู่ ประมัตตธรรมนี้ก็ยังเป็นไปได้ครบถ้วน

๓.๒.๒.๒

ประมัตตธรรมข้อนิพพาน

นิพพาน หมายถึง การดับ หรือ แปลว่า ดับ คือ ดับเพราะหมดปัจจัยทำให้เกิด หมายถึง ปัจจุสมุพบาทโดยปฏิโลม (ฝ่ายดับ) หรือกระบวนการดับ โดยมีหลักการตรงข้ามกับ ปัจจุสมุพบาทฝ่ายอนุโลม

คำว่า นิพพานนี้เป็นฐานะอันหนึ่งที่บุคคลเห็นตามได้ยาก ในพระไตรปิฎกได้อธิบายความหมายของคำว่านิพพานไว้ในหลายลักษณะ เช่น นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีค้นหาเป็นธรรมที่มีอยู่จริง ไม่เห็นได้ง่าย^{๔๖} นิพพาน (ดับ) เป็นวิราคะและธรรมที่ปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์ ก็เป็นวิราคะ^{๔๗} วิราคะ คือ ภาวะที่สงบ ประณีต คือ สังขารทั้งปวงระงับไป อุปธิกิเลสทั้งปวงถูก

^{๔๓} ต.นิ.(ไทย)๑๖/๖๒/๑๒๘-๑๒๙.

^{๔๔} ต.นิ.(ไทย)๑๖/๑/๒.

^{๔๕} บ.ธ.อ.(ไทย) ๕/๑๘๖.

^{๔๖} บ.อ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๓๒๓.

^{๔๗} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๔.

สลัดทิ้งไป ตัดหนาทิ้งปวงสูญสิ้นไป ความกำหนดคลายไป นิพพานจึงเรียกว่าวิราคะ^{๔๘} คือ ความดับเบญจขันธ์เป็นนิพพานเที่ยง... เป็นสุข^{๔๙} ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะนี้ เรียกว่า นิพพาน ^{๕๐}

เพื่อความชัดเจนในประเด็นของนิพพาน (ดับ) นี้ จะแสดงนิพพานหรือปัจจุสมุปบาท โดยปฏิโลม (ฝ่ายดับ) และความหมายเปรียบเทียบให้เห็นได้ชัดเจนเป็นตาราง ดังนี้

ตารางแสดงนิพพานและความหมาย

นิพพาน	ความหมาย
เพราะอวิชชาดับไปสังขารจึงดับ	เมื่อเกิดปัญญารู้แจ้ง ทำให้ไม่คิดปรุงแต่ง
เพราะสังขารดับ วิตถุลจึงดับ	เมื่อไม่มีการคิดปรุงแต่ง ก็ไม่ทำให้เกิดวิตถุล
เพราะวิตถุลดับ นามรูปจึงดับ	เมื่อวิตถุลดับ จึงทำให้นามรูปดับด้วย
เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ	เมื่อนามรูปดับ อายตนะทั้ง ๖ จึงดับด้วย
เพราะสฬายตนดับ ผัสสะจึงดับ	เมื่ออายตนะทั้ง ๖ ดับ การรับสัมผัสจึงไม่มี
เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ	เมื่อไม่มีการรับสัมผัส ความรู้สึกจึงไม่เกิด
เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ	เมื่อไม่ความรู้สึก ความต้องการจึงไม่เกิด
เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ	เมื่อความต้องการดับไป ทำให้ความยึดมั่นดับไปด้วย
เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ	เมื่อความยึดมั่นดับ ภพที่เกิดก็ดับด้วย
เพราะภพดับชาติจึงดับ	เมื่อภพที่เกิดดับ การเกิดจึงไม่มี
เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ	เมื่อไม่มีการเกิด ความแก่และความตายจึงไม่มี

นิพพานการดับที่หมดปัจจัยทำให้เกิดเพราะปัจจุสมุปบาทดับไปนี้ มีคำอธิบายเพื่อเข้าใจง่ายๆ ได้ ดังนี้

เพราะความไม่เข้าใจดับไป (เกิดปัญญารู้เห็นความจริงอย่างชัดเจนไปตามกฎธรรมชาติ) จึงไม่เกิดการคิดปรุงแต่งทางจิตไปตามความเข้าใจผิดที่จะทำให้มีปฏิสนธิวิญญานต่อไป เมื่อปฏิสนธิวิญญานไม่เกิด นามรูปคือเจตสิกกับร่างกายที่เกิดต่อจากปฏิสนธิวิญญานจึงไม่เกิด เมื่อนามรูปไม่มี อายตนะทั้งหกก็ไม่เกิด เมื่ออายตนะไม่มี การสัมผัสรับรู้ก็ไม่เกิด เมื่อไม่มีการสัมผัสอารมณ์ ความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ (เวทนา)ก็ไม่เกิด เมื่อไม่มีความรู้สึก ก็ไม่มีความต้องการ

^{๔๘} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๔ /๑๘/๔๓๕.

^{๔๙} จ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๕๕.

^{๕๐} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๑๔ /๓.

(ตัณหา) ในสิ่งใด ๆ เมื่อไม่ติดใจ ก็ไม่มีการยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือจึงไม่ต้องเกิดในภพใด ๆ เมื่อไม่มีภพ การเกิดก็ไม่เกิด เมื่อไม่มีการเกิด ความแก่และความตายก็ไม่มี การดับ(นิพพาน)ไปของสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ได้ด้วยการขาดปัจจัยดังกล่าวมานี้ พระพุทธองค์ทรงได้เปรียบเทียบการดับไปของสัตว์ที่เกิดเพราะขาดปัจจัยไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันพึงติดไฟได้ ก็เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษไม่เติมน้ำมันและไม่ใส่ไส้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลาเมื่อเป็นอย่างนี้ประทีปน้ำมันนั้นไม่ได้อาหารอย่างนั้น ไม่ได้เชื้ออย่างนั้นจึงดับไปเพราะสิ้นเชื้อเก่าและไม่เติมเชื้อใหม่ อุปมานี้ฉันใด อุปมาไมยก็นั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ^{๕๐}

เพราะตัณหาทั้งหลายสิ้นไปโดยประการที่ขังความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ คือนิพพานจึงมีได้ เพราะไม่มีความยึดมั่น ละตัณหาเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป ^{๕๑} ภิกษุผู้นิพพานแล้วจึงไม่มีภพใหม่ ^{๕๒} สัตว์ยินดีในนิพพาน จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ^{๕๓} เพราะละตัณหาได้ จึงเรียกว่า นิพพาน ^{๕๔}

นิพพานและปฏิจسامุขบาททั้งสองนี้จึงเป็นธรรมที่อยู่คู่กันไปเสมอ ตราบใดที่ปฏิจسامุขบาทยังดำเนินไปตามห้วงโชนแห่งวัฏฏะอยู่ นิพพาน (ดับ) ก็มิได้มีได้ตราบนั้น แต่ถ้าห้วงโชนแห่ง ปฏิจسامุขบาทขาดไปหมดไปเมื่อใด นิพพาน (ดับ) ก็มิได้มีได้นั้น นอกจากห้วงโชนแห่งปฏิจسامุขบาทจะดับไปแล้ว ยังส่งผลให้ความทุกข์เพราะการเกิดต่าง ๆ คือ ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจก็ดับตามไปด้วย ดังนั้น ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้ นี้คือ ปฏิจسامุขบาทสายดับ โดยสรุปแล้วหมายถึง กระบวนการดับขั้นที่ ๕ หรือ สัตว์ทั้งหลายดับไปโดยไม่เกิดขึ้นอีกนั่นเอง

^{๕๐} ต.น. (ไทย) ๑๖/๕๓/๑๐๗.

^{๕๑} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓๐/๗๗๔.

^{๕๒} บ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๒๓๐.

^{๕๓} ต.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๗๑.

^{๕๔} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๑๖/๗๖๕.

ดังนั้น คำสอนที่เป็นธรรมเนียม ธรรมเนียมนี้จึงเป็นธรรมเนียมที่ไม่จัดอยู่ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของที่สุดทั้งสองฝ่ายที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดว่าเป็นความไม่เข้าใจ (อวิชา) ในธรรมชาติของความเป็นจริงจึงหลงติดกับทฤษฎีที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีและสิ่งทั้งปวงไม่มี ทำให้เข้าใจผิดหลงติดอยู่ในวิถุณะตลอดกาล

ส่วนในเรื่องนิพพาน (ดับ) นั้นทรงแสดงว่า เมื่อพระองค์นิพพาน (ดับ) ไปแล้วไม่มีใครจะสามารถเห็นพระองค์ได้อีกว่า

ภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตขาดค้นหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้ว เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลายังดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก ^{๕๖} เพราะผู้สิ้นอาสวะแล้วเหลือไว้แต่ร่างกายในชาติสุดท้ายเท่านั้น ^{๕๗} และเพราะบุคคลละบัญญัติได้แล้ว ไม่เข้าถึงวิมานตัดค้นหาในนามรูปนี้ได้แล้ว เทวดาและมนุษย์ในโลกนี้หรือโลกอื่น ในสวรรค์หรือในสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวกถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบบุคคลนั้น ผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกมัดได้แล้ว ไร้ทุกข์หมดความกระหาย ^{๕๘} ดับไปแล้วเหมือนไฟสิ้นเชื้อ

สรุปว่าทัศนคติการเกิดของสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย เรียกว่า ปฏิจสมุปปันนธรรม คือสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเกื้อหนุนเป็นปัจจัยให้ และพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งที่เกิดด้วยปฏิจสมุปบาทนี้ว่า ชันธ ๕ และเรียกชันธ ๕ นี้ว่า ทุกขสมุทัย คือ เหตุที่เกิดแห่งกองทุกข์ และเรียกการดับอุปทาน (การยึดมั่น) ในชันธ ๕ นั้นว่า ทุกขนิโรธ คือ การดับทุกข์ หรือนิพพาน (ดับ) เพราะสิ่งที่เป็น ปฏิจสมุปปันนธรรม คือ ชันธ ๕ นั้น ดับไป

ดังนั้น ทัศนะของพระพุทธศาสนาในเรื่องปฏิจสมุปบาทและนิพพานนี้จึงอยู่ระหว่างกึ่งกลางหรืออยู่ตรงกลางของทัศนะที่ว่าสิ่งทั้งปวงมี และสิ่งทั้งปวงไม่มี เพราะขึ้นอยู่กับปัจจัยไม่เอียงไปข้างใดข้างหนึ่งโดยปราศจากปัจจัย มีข้อความในพระไตรปิฎกหลายแห่งที่เป็นบทสรุปของ

^{๕๖} ที.สี.(ไทย) ๘/๑๔๓/๔๖.

^{๕๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๕๕/๑๐๒.

^{๕๘} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓.

เรื่องนี้ได้ดี เช่นมารถามพระเสลาภิภุณีว่า ใครสร้างร่างกายนี้ ผู้สร้างร่างกายอยู่ที่ไหน ร่างกายเกิดที่ไหน

ร่างกายนี้อันไหน
ร่างกายนี้อันไหน พระเสลาภิภุณีตอบว่า
ร่างกายนี้ตนเองก็ไม่ได้สร้าง ผู้อื่นก็ไม่ได้สร้าง อาศัยเหตุมันจึงเกิด
เพราะเหตุดับมันจึงดับ พีชชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคลหว่านลงในนาอาศัยเหตุ
๒ ประการ คือ รสดินและยางพีช จึงงอกขึ้นได้ ฉันทิ ชันธ ชาติ และ
อายตนะ ๖ เหล่านี้ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับมันจึงดับ

๕๕

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระวชิราภิภุณี ตอบมารเช่นกันว่า

มารเอ๋ย ทิฐฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์
กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้
บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย
เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้
เหมือนคำว่ารถมีได้ เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น
ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป
นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น
นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป^{๖๐}

จากภายิตนี้ทำให้ทราบได้ว่า การเกิดขึ้นของสัตว์อันเป็นไปตามหลักปฏิจสมุปบาทนี้ เพราะอวิชชาคือ การไม่รู้ความจริงจึงทำให้สัตว์เกิดภวตัญหาความต้องการที่จะได้มีชีวิตอยู่ต่อไป และอุปาทานคืออึดตวาทุปาทาน ได้แก่ การยึดมั่นผูกใจว่าจะต้องมีอึดตาที่เป็นอมตะอยู่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งความต้องการและยึดมั่นเหล่านี้จึงทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องวนเวียนตายและเกิดไปตามหลักปฏิจสมุปบาทนั้นต่อไปไม่รู้จบในภพแล้วภพอีก ดังพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า

กายของคนพาลนี้ ผู้ถูกอวิชชาไคหุ้มห่อแล้ว และประกอบด้วย
ตัญหาใดเกิดขึ้นแล้ว อวิชชานั้นแหละคนพาลยังละไม่ได้ และตัญหานั้นก็ยัง
ไม่สิ้นไป... เมื่อตายไป คนพาลจึงเข้าถึงกาย เมื่อยังมีการเข้าถึงกายเขาจึงยังไม่
พ้นไปจากชาติ (การเกิด) ชรา (ความแก่เฒ่า) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความ

^{๕๕} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๐/๒๒๗.

^{๖๐} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๒๒๘ .

เสวราโศก) ปรีทเวส (ความคร่ำครวญ) ทุกซ์ (ความทุกข์) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) เราจึงกล่าวว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์^{๖๑}

บุรุษบุคคลนี้ตกอยู่ในอวิชชา ถ้าสังขารที่เป็นบุญปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบุญ ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบาป ถ้าสังขารเป็นอานัญชาปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยอานัญชา ในเวลาใด กิเลสละอวิชชาได้แล้ว วิชาก็เกิดในเวลานั้น กิเลสนั้นก็ไม่ได้ปรุงแต่งด้วยบุญญาภิสังขาร อบุญญาภิสังขารและอานัญชาภิสังขาร เพราะกำจัดอวิชชาได้ เพราะมีวิชาเกิดขึ้น เมื่อไม่ปรุงแต่ง ไม่จงใจ ก็ไม่ถ้อมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถ้อมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัวก็ปรินิพพานได้เฉพาะตน รู้ได้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’^{๖๒}

มีพระพุทธพจน์บทหนึ่งที่เปล่งอุทานในเวลาพระทัฬหฬลลบุตรนิพพาน จะเป็น

บทสรุปของปรมัตถธรรมและปฏิจสมุปบาทในที่นี้ได้ชื่อว่า

ร่างกายได้แตกดับไปแล้ว เวทนาทั้งหมดดับสนิทแล้ว สัญญาที่ดับลงสังขารทั้งหลายก็สงบระงับ ญาณก็ถึงความดับสูญ^{๖๓}

ไฟที่ลุกโพลง ถูกช่างใช้ก้อนเหล็กตีก็ค่อย ๆ มอดดับสนิทลงไป ใคร ๆ รู้ไม่ได้ว่าไฟนั้นไปอยู่ที่ไหน ฉันทใด พระอรหันต์ทั้งหลายผู้หลุดพ้นโดยชอบข้ามโอฆะเครื่องผูกพันในกามได้หมดแล้ว บรรลุถึงความสุขที่ไม่หวั่นไหวย่อมไม่มีคิดที่จะบัญญัติให้รู้กันได้นั้น^{๖๔}

สรุปผลแห่งการปฏิบัติเสถียรด้วยหลักปรมัตถธรรม พร้อมการเปรียบเทียบหลักปฏิจสมุปบาทและนิพพานให้เห็นชัดเจนในประเด็นสรุปซึ่งทำให้หลักธรรมทั้ง ๓ นั้น มีความหมายเกี่ยวเนื่องกัน ดังนี้

ปฏิจสมุปบาท	ปรมัตถธรรม
อวิชชาเกิด	เจตสิก

^{๖๑} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๓๓.

^{๖๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑.

^{๖๓} จ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๓๔๒.

^{๖๔} จ.อุ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๓๔๓.

สังขารเกิด	เจตสิก
วิญญาณเกิด	จิต
นามรูปเกิด	เจตสิก + รูป
สฬายตนะเกิด	รูป + จิต
ผัสสะเกิด	เจตสิก
เวทนาเกิด	เจตสิก
ตัณหาเกิด	เจตสิก
อุปาทานเกิด	เจตสิก
ภพเกิด	รูป
ชาติเกิด	รูป
ชรา	รูป
มรณะเกิด	รูป
อวิชชาดับ	นิพพาน
สังขารดับ	นิพพาน
วิญญาณดับ	นิพพาน
นามรูปดับ	นิพพาน
สฬายตนะดับ	นิพพาน
ผัสสะดับ	นิพพาน
เวทนาดับ	นิพพาน
ตัณหาดับ	นิพพาน
อุปาทานดับ	นิพพาน
ภพดับ	นิพพาน
ชาติดับ	นิพพาน
ชรามรณะดับ	นิพพาน

๓.๒.๓

การปฏิเสธอตตาคด้วยบัญญัติ

วิธีการปฏิเสธอตตาคหรืออาตมันอีกวิธีหนึ่งของพระพุทธศาสนา คือ การปฏิเสธด้วยการบัญญัติศัพท์ คำว่า บัญญัติ นี้ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้นิยามไว้ ๒ นัย คือ (๑) บัญญัติ เป็นคำนาม หมายถึง ข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือ เป็นกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ พุทธบัญญัติ บัญญัติ ๑๐

ประการ (๒) บัญญัติ เป็นคำกริยา หมายถึง ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือ เป็นกฎหมาย เช่น บัญญัติศัพท์ บัญญัติกฎหมาย ^{๖๕}

ส่วนคำว่า บัญญัติ หรือ ปณฺญตฺติ นี้ ในคำบาลีพระอรธกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ ปัญจปรกณฺ์อธิบายไว้มี ๒ ความหมายเช่นกัน คือ (๑) หมายถึง การชี้แจง (ปณฺญาปนา) การแสดง (ทสฺสนา) การประกาศ (ปกาสนา) ดังในบาลีว่า “ อาจิกฺขติ เทเสติ ปณฺญเปติ ปฏฺฐเปติ” แปลว่า บอก แสดง บัญญัติ กำหนด (๒) หมายถึง การตั้งไว้ (ฐปนา) การวางลง (นิกฺขิปปนา) ดังในบาลีว่า สฺปณฺญตฺตํ มณฺจปีฐํ แปลว่า เตียงและตั้ง จัดตั้งไว้เรียบร้อยแล้ว ^{๖๖}

คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ ภาคอุทเทสที่ ๑ ได้แสดงบัญญัติไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ชันฺธบัญญัติ การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นชันฺธ โดยแยก ออกเป็นชันฺธห้า คือ รูปชันฺธ เวทนาชันฺธ สัญญาชันฺธ สังขารชันฺธ วิญญาณชันฺธ รวม ๕ ชนิด

๒. อายตณบัญญัติ การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า เป็นอายตนะ โดยเป็นสิ่งที่ สำหรับเชื่อมต่อทางรับอารมณ์ทางอายตนะภายในและภายนอก ได้แก่ จักขายตนะ รูปายตนะ .....ธรรมายตนะรวม ๑๒ ชนิด

๓. ธาตุบัญญัติ การบัญญัติสภาวะธรรมที่ทรงตัวอยู่ว่า เป็นธาตุ หมายถึง ธาตุ ๑๘ ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ..... มโนวิญญาณธาตุ รวม ๑๘ ชนิด

๔. สัจจบัญญัติ การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นความจริงว่า เป็นสัจจะ ได้แก่ ทุกข สัจจะ สมุทฺยสัจจะ นิโรธสัจจะ และ มัคคสัจจะ รวม ๔ ชนิด

๕. อินทริยบัญญัติ การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นใหญ่ว่า เป็นอินทริย ได้แก่ จักขุนท ริย โสตินทริย ฆานินทริย .....อัญญาตาวินทริย รวม ๒๒ ชนิด

๖. บุคคลบัญญัติ การบัญญัติเหล่าบุคคลชนิดต่าง ๆ ว่า เป็นบุคคล ได้แก่ บุคคลชนิด ต่างๆ ๕๔ ประเภท ได้แก่ บุคคล ตั้งแต่ (๑) บุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะ จนถึง (๕๔) บุคคลผู้ ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล อนึ่งเฉพาะบุคคลในบุคคลบัญญัตินี้ ได้แบ่งออกเป็น ๑๐ อุทเทส ตั้งแต่ เอกกอุทเทส(บุคคลจำพวกเดียว) ถึง ทสกอุทเทส (บุคคล ๑๐ จำพวก) รวมแล้วกล่าวถึง บัญญัติบุคคลชนิดต่าง ๆ รวมทั้งหมด ๓๖๕ บุคคล ^{๖๗}

^{๖๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๖๕.

^{๖๖}อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/[๑๑๗].

^{๖๗}อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/[๑๒๓]. หมายเหตุ : หน้า [๑๑๗] และ [๑๒๓] คือหน้าอธิบายพิเศษในพระไตรปิฎก

ในหลักอภิธรรมที่รจนาโดยพระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ ได้แบ่งบัญญัติออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อัถตบัญญัติ^{๖๔} คือ การบัญญัติสิ่งต่าง ๆ ตามอรรถหรือคุณลักษณะของสิ่งนั้น ๆ มี ๑๗ บัญญัติ เช่น สัตว์บัญญัติ ได้แก่ การบัญญัติสิ่งสมมติซึ่งไม่มีอยู่จริงสำหรับเรียกขานกัน ให้เข้าใจว่าเป็นสัตว์ เป็นต้น และ (๒) สัททบัญญัติ คือ การบัญญัติศัพท์เรียกสิ่งต่าง ๆ มี ๖ บัญญัติ มี วิชขมานบัญญัติ ได้แก่ การบัญญัติสิ่งปรมาัตถ์ที่มีอยู่จริง เช่น กุศลา ชมฺมา (ธรรมที่เป็นกุศล) จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นต้น (รายละเอียดทั้งหมดแสดงไว้ในภาคผนวก)

การบัญญัติศัพท์ขึ้นมาใช้สื่อสารกันของมนุษย์นี้ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า คำบัญญัติ เช่น คำว่า มนุษย์ สัตว์ เทวดา กุศล อกุศล สมมติ ปรมาัตถ์ จิต เจตสิก รูป นิพพาน อัถตา อนัตตา เป็นต้น เหล่านี้ เป็นโลกสมัญญา คือ ชื่อที่ชาวโลกใช้สื่อสารเรียกกัน เป็นโลกนิรุตติ คือ ภาษาของชาวโลกที่ใช้พูดจากัน เป็นโลกโวหาร คือ โวหารของชาวโลก และ เป็นโลกบัญญัติ^{๖๕} คือ เป็นคำบัญญัติที่ใช้เรียกกันของชาวโลก แม้พระตถาคตก็ทรงใช้ตามแต่ไม่ทรงยึดถือ

นอกจากนี้คำบัญญัติส่วนอื่นที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ถึงความจริงก็ได้ทรงนำมาบัญญัติเรียกเพื่อสื่อความหมายเช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า

โลกธรรมมีอยู่ในโลก ตถาคตตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก
แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย รูป..เวทนา... สัญญา...
สังขาร...วิญญาณ จัดเป็นโลกธรรมที่ตถาคตตรัสรู้แล้ว รู้แจ้งแล้ว จึงบอก
แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ^{๖๖}

อนึ่งเราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อ
ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มี
ใจนี้เอง ^{๖๗}

นอกจากนี้ แม้การบัญญัติเรียกบุคคลผู้บรรลุธรรมด้วยการตรัสรู้เอง ก็บัญญัติว่า เป็น
ตถาคตหรือ สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ใช้การบัญญัติคำเรียกชื่อเช่นกัน ดังพุทธพจน์ว่า

^{๖๔} พระศรีคัมภีรญาณ, “อัถตบัญญัติ – สัททบัญญัติ”, (กรุงเทพมหานคร : วัดระฆังโฆสิตาราม
รวมหาวิหาร, ๒๕๔๔ (แผ่นประชาสัมพันธ์).

^{๖๕} ที.สี.(ไทย) ๕/๔๔๐/๑๕๕.

^{๖๖} ส.บ.(ไทย) ๑๗/๕๔/๑๘๐.

^{๖๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๕.

บุคคลเมื่อจะบัญญัติதாகต พึงบัญญัติด้วยรูปใด รูปนั้นพระตถาคตละได้ แล้ว ตักรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระตถาคตพ้นจากการบัญญัติว่า รูป... ลึกล้ำ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก คุณมหาสมุทรฉะนั้น^{๑๒}

การบัญญัติว่า เป็นบุคคลผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี บัญญัติว่า เป็นบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ก็ดี บัญญัติว่าเป็นบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรรถตผลก็ดี ^{๑๓} คำเหล่านี้ล้วนจัดอยู่ในบุคคลบัญญัติทั้งสิ้น

มีพระพุทธรูปหลายแห่งที่ตรัสเกี่ยวกับการบัญญัติต่าง ๆ iva
บุคคลเมื่อจะบัญญัติอิตตามิขนาดจำกัดมีรูป ย่อมบัญญัติว่า มีอยู่เฉพาะในชาตินี้ หรือบัญญัติว่า เป็นสภาพมีอยู่ตลอดกาล หรือมีความเห็นว่า [เราจักทำอิตตที่มีสภาพไม่เที่ยง ที่มีอยู่ ให้สำเร็จเป็นสภาพเที่ยง] อานนที การลงความเห็นว่า อิตตที่มีอยู่มีขนาดจำกัด มีรูป ย่อมติดตามมาด้วยอาการอย่างนี้ ฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ ^{๑๔}

สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคตันท์ ย่อมดำรงอยู่ด้วยปัจจุบันันท์ เพราะจิตแตกดับไป สัตว์โลกชื่อว่า ตายแล้ว นี่เป็นปรมัตถบัญญัติ ^{๑๕}

บุคคลละบัญญัติได้แล้ว ไม่เข้าถึงวิมาน ตัดค้นหาในนามรูปนี้ได้แล้ว เทวดาและมนุษย์ในโลกนี้หรือโลกอื่น ในสวรรค์หรือในสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวก ถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบบุคคลนั้น ผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว ไร้ทุกข์หมดความกระหาย ^{๑๖}

นอกจากพระพุทธรูปเหล่านี้แล้ว ที่สำคัญที่สุดแม้คำว่า นิโรธ นิพพาน โมกขะก็จัดเป็นบัญญัติอย่างหนึ่งเช่นกัน เรียกว่า ปรมัตถบัญญัติ หรือ อสังขตบัญญัติ ^{๑๗}

^{๑๒} ส.พ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๕.

^{๑๓} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๗/๑๓๘.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๘/๖๗.

^{๑๕} บ.ม. (ไทย) ๒๕/๓๕/๑๔๓.

^{๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓.

^{๑๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๒๑

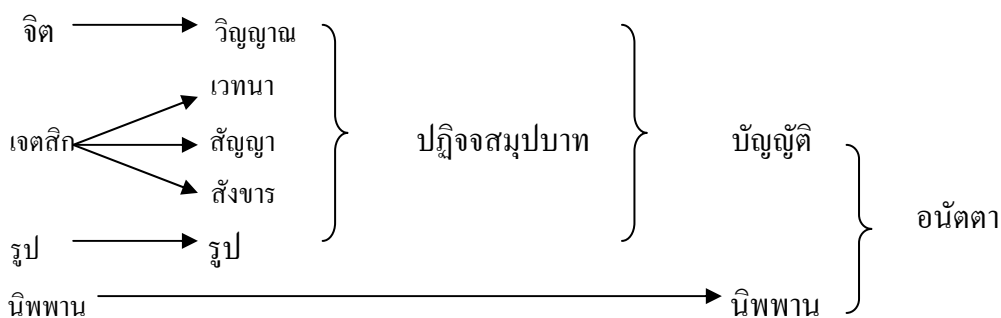
การปฏิเสธอรรถาของพระพุทธศาสนาด้วยศัพท์บัญญัติเหล่านี้ โดยบัญญัติทั้งหมดเมื่อ
 สรุปลแล้วมี ๒ ชนิด คือ สมมติบัญญัติและปรมัตตบัญญัติ เมื่อนำบัญญัติเหล่านี้มาเปรียบเทียบกับ
 ปรมัตตธรรมและ ไตรลักษณ์แล้ว สามารถสรุปลงตรงกันได้ดังนี้
 ปรมัตตธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน จัดเป็นปรมัตตบัญญัติ ทั้ง
 ปรมัตตธรรมกับปรมัตตบัญญัติ ตรงกับไตรลักษณ์ได้ตามตาราง ดังนี้

ปรมัตตธรรม	ปรมัตตบัญญัติ	ไตรลักษณ์		
		อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
จิต	✓	✓	✓	✓
เจตสิก	✓	✓	✓	✓
รูป	✓	✓	✓	✓
นิพพาน	✓	-	-	✓

ในพระวินัยปิฎกเล่ม ๘ ได้สรุปวินิจฉัยเรื่องนิพพานและบัญญัติไม่ใช่อรรถาไว้ว่า

อนิจจา สัพพสงขาร่า ทุกขานตฺตา จ สงฺขตา
 นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺจนฺยา^{๓๘}
 แปลว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
 บัญญัติและนิพพานก็เป็นอนัตตา (ไม่ใช่อรรถา)

นอกจากนี้เมื่อจำแนกให้ละเอียดออกไปอีก ปรมัตตธรรม ๓ ข้อแรกได้แก่ จิต
 เจตสิก และรูปที่จำแนกออกเป็น วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขารและรูป (รวมเรียกว่าขันธห้า) มี
 ค่าเท่ากับ ปฏิจจสมุปปาทนั้น โดยธรรมเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแล้วแต่ไม่ใช่อรรถาทังนั้น ซึ่งสามารถ
 แสดงภาพให้เข้าใจชัด ๆ ได้ ดังนี้

^{๓๘}วิ.ป.(บาลี) ๘/๒๕๓/๑๕๔.

ดังนั้น คำที่เรียกขานของชาวโลกจึงเป็นการบัญญัติอย่างหนึ่งเพียงเพื่อใช้สื่อสารให้เข้าใจกันของมนุษย์ แต่ผู้ไม่เข้าใจและหลงยึดถือในบัญญัติ จึงบัญญัติว่า อตตบ้าง โลกบ้าง สัตว์บ้าง มนุษย์บ้าง แล้วหลงยึดในคำบัญญัตินั้น ๆ ส่วนทัศนะของพระพุทธศาสนาเห็นว่า แม้คำบัญญัติทั้งส่วนที่เป็นสมมติบัญญัติและปรมาตตบัญญัติล้วนไม่ใช่อตตา(อนัตตา)ทั้งสิ้น

สรุปเปรียบเทียบคำสอนเรื่องปรมาตตธรรม จันท์ห้า ปฏิจสมุปบาท บัญญัติ และไตรลักษณ์ ให้เห็นความเหมือนกันและลงกันได้เข้าใจง่าย ๆ ดังนี้

ปรมาตตธรรม	จันท์ห้า	ปฏิจสมุปบาท	บัญญัติ	ไตรลักษณ์		
				อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
จิต	วิญญาณ	วิญญาณ	ปรมาตตบัญญัติ	✓	✓	✓
เจตสิก	เวทนา สัญญา สังขาร	เวทนา สัญญา สังขาร	ปรมาตตบัญญัติ	✓	✓	✓
รูป	รูป	สพายคณ รูป	ปรมาตตบัญญัติ	✓	✓	✓
นิพพาน	วิญญาณดับ เวทนาดับ สัญญาดับ สังขารดับ รูปดับ	วิญญาณดับ สังขารดับ นามดับ เวทนาดับ สพายคณดับ รูปดับ	ปรมาตตบัญญัติ	-	-	✓

๓.๒.๔ การปฏิเสธอตตด้วยวิธีการจำแนกจันท์ ๕ ออกแสดงในลักษณะต่าง ๆ

วิธีการปฏิเสธอตตอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นเครื่องมือในการตอบโต้และแย้งฝ่ายที่นับถืออตตว่าไม่ใช่อตตาหรือไม่มีอตตาหรือไม่เป็นอตตานั้น ได้แก่ จำแนก คือ การจำแนกจันท์ ๕ (ร่างกายและจิตใจ) ของมนุษย์และสัตว์เพื่อวินิจฉัยโดยละเอียดถึงที่มาต่าง ๆ ที่ทำ

ให้ผู้ไม่เข้าใจหลงผิดยึดติดคิดว่าเป็นตัวตนอมตะของตนเอง แล้วทำให้ลุ่มหลงเพลิดเพลินไปตาม ทำให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏโดยไม่รู้จบ

การจำแนกชั้น ๕ ออกให้เห็นความจริงในแง่มุมต่าง ๆ นี้ พระพุทธศาสนาได้จำแนก โดยวิธีการต่าง ๆ มากมายเพื่อนำไปสู่การปฏิเสธอัตตาแบบบูรณาการอันยากที่ฝ่ายยึดถืออัตตาจะ ปฏิเสธได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้วิธีการทั้งหมดของการจำแนกนั้นมีหลายวิธีการ อนึ่งเพื่อให้ง่าย ต่อการทำความเข้าใจและให้มองเห็นภาพได้ง่ายขึ้น ในงานวิจัยนี้จึงจัดทำเป็นตารางในลักษณะต่าง ๆ แล้วสรุปผลตามตารางนั้น ๆ ดังนี้

ก. ตารางจำแนกชั้น ๕ ตามทางที่เกิดและอาหาร คือ^{๗๕}

ชั้น ๕	ที่เกิด	อาหารที่ทำให้เกิด
รูป	มหาภูตรูป ๔	กวฬิงการอาหาร (อาหารที่บริโภคน)
เวทนา	ผัสสะ ๖	ผัสสาหาร (การสัมผัสอารมณ์)
สัญญา	ผัสสะ ๖	มโนสัญญาเจตนาหาร (ความจำข้อมูลทางสมอง)
สังขาร	ผัสสะ ๖	มโนสัญญาเจตนาหาร (การคิดข้อมูลทางสมอง)
วิญญาณ	นามรูป (เจตสิก+รูป)	วิญญาณาหาร (อาหารที่ทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ)

สรุปจากตาราง คือ (๑) รูปหรือร่างกายในส่วนที่เป็นรูปชั้นนั้นเกิดมาจากมหาภูตรูป ๔ รวมกันหล่อเลี้ยงด้วยการบริโภคอาหาร คือ ข้าว น้ำ เป็นต้นหล่อเลี้ยงให้ดำรงอยู่ (๒) เวทนา เกิดมาจากผัสสะทางทวาร ๖ เป็นตัวทำให้เกิดและหล่อเลี้ยงด้วยอาหาร คือ การสัมผัสทางอารมณ์ (๓) สัญญา และ (๔) สังขาร ทั้ง ๒ นี้เกิดมาจากผัสสะทางทวาร ๖ เช่นเดียวกับเวทนาแต่หล่อเลี้ยงด้วย มโนสัญญาเจตนาหาร คือ อาหารทางความจำและความคิด ส่วน (๕) วิญญาณหรือจิต เกิดมาจากนามรูป ดำรงอยู่ได้ด้วยหล่อเลี้ยงของวิญญาณาหาร คือ อาหารที่จะก่อให้เกิด ปฏิสนธิวิญญาณในร่างกายอื่นต่อไปเมื่อยังไม่สิ้นภพสิ้นชาติ

ตารางนี้แสดงสรุปได้ว่า ชั้น ๕ มีการเกิดขึ้นด้วยปัจจัยหรืออาหารทำให้เกิดไม่มี ภาวะเป็นอัตตาขึ้น ใรงอยู่ด้วยตัวเอง เมื่ออาหารดับทั้งร่างและจิตก็ดับด้วยเพราะขาดปัจจัย ดังนั้นจึง ชื่อว่าไม่มีอัตตา

^{๗๕} ส.บ.(ไทย) ๑๓/๘๒/๑๓๗.

ข. ตารางจำแนกนิยามความหมายของขั้น ๕^{๑๐}

ขั้น ๕	คำนิยาม	คำอธิบาย
รูป	สิ่งที่ดับสลายไป	สลายไปเพราะตายด้วยหิว กระทบ หนาวร้อน อุบัติเหตุ การทะเลาะ การสงคราม ลี้ภัย ฯลฯ
เวทนา	สิ่งที่เสวยอารมณ์	เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉย ๆ บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง
สัญญา	สิ่งที่จดจำอารมณ์ไว้	จดจำภาพต่าง ๆ สี เสียง กลิ่น รส ความรู้ต่าง ๆ
สังขาร	สิ่งที่ปรุงแต่งอารมณ์	ปรุงแต่งด้วยการคิดวิเคราะห์ความจำที่มีอยู่ คิดเรื่อง ร่างกาย เรื่องความรู้สึก เรื่องความจำ เรื่องธรรมะ
วิญญาณ	สิ่งที่รับรู้อารมณ์	รู้สิ่งที่อายตนะสัมผัสกันเกิดขึ้น รู้อารมณ์ รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รสเปรี้ยว รสเค็ม รู้การคิด รู้ธรรมะ

สรุปจากตาราง คือ ขั้น ๕ อย่าง มีนิยามความหมายคนละอย่าง มีหน้าที่คนละหน้าที่ มีลักษณะการดำรงอยู่และเสื่อมสลายไปด้วยเหตุที่แตกต่างกัน แต่ทั้งหมดนั้นในเวลาเกิดและดับจะเกิดและดับพร้อม ๆ กันจึงทำให้คนไม่เข้าใจแยกไม่ได้ และมีความเข้าใจผิดเพราะความต้องการอยากจะมีชีวิตอยู่ต่อไป และต้องได้ความสุขอันเป็นอมตะที่เป็นผลแห่งการทำดี จึงหลงเข้าใจผิดคิดเอาเองว่า ตัวเองต้องมีภาวะตัวตนเป็นอมตะและจะได้เสวยสุขอยู่ชั่ววันรันดร แต่สภาวะความจริง ได้แก่ ขั้น ๕ เกิดขึ้นได้จากสิ่งที่มีนิยามที่ต่าง ๆ กัน และมีลักษณะที่ต่างกันไม่มีภาวะอัตตาคงที่ ดังนั้น ขั้นหรือจิต เจตสิก รูป จึงไม่ใช่อัตตา (อนัตตา)

ค. ตารางจำแนกการมีอยู่ของขั้น ๕ ดังนี้^{๑๑}

ขั้น ๕	สภาวะการมีอยู่
รูป	ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของตน ของผู้อื่น ^{๑๒} หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้
เวทนา	ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของตน ของผู้อื่น หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้
สัญญา	ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของตน ของผู้อื่น หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้
สังขาร	ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของตน ของผู้อื่น หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้
วิญญาณ	ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของตน ของผู้อื่น หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้

^{๑๐} ส.บ.(ไทย) ๑๗/๗๕/๑๒๑.

^{๑๑} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑-๓๑/๑-๑๖.

^{๑๒} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔/๒.

สรุปจากตาราง ชั้น ๕ ทั้งหมดนั้น มีอยู่ในหลายรูปแบบในหลายลักษณะ คือ มีในอดีตก็มี จะมีในอนาคตก็มี ทั้งปรากฏเห็นอยู่ในปัจจุบันก็มี เป็นชั้นของตนเองก็มี เป็นของผู้อื่นก็มี เป็นชนิดหยาบก็มี ละเอียดก็มี ชนิดเลวก็มี ชนิดประณีตสุขุมก็มี มีอยู่ในระยะไกลก็มี มีในระยะใกล้ ๆ ก็มี จากสภาวะการมีอยู่ของชั้น ๕ นี้จะเห็นได้ว่าไม่ว่าในกาลไหน ๆ ในที่ใด ๆ และในรูปแบบใด ๆ สิ่ง que เรียกว่า ชั้น ๕ นี้มีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธว่าไม่ใช่อัตตา (อนัตตา)

๗. ตารางจำแนกชั้น ๕ ที่เป็นนิจจัง (คงที่) หรือ อนิจจัง (เปลี่ยนแปลง) ในกาลทั้ง ๓^{๗๓}

ชั้น ๕	อดีตกาล		ปัจจุบันกาล		อนาคตกาล	
	นิจจัง	อนิจจัง	นิจจัง	อนิจจัง	นิจจัง	อนิจจัง
รูป	-	✓	-	✓	-	✓
เวทนา	-	✓	-	✓	-	✓
สัญญา	-	✓	-	✓	-	✓
สังขาร	-	✓	-	✓	-	✓
วิญญาณ	-	✓	-	✓	-	✓

สรุปจากตารางว่า ทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ไม่มีสิ่งใดคงที่เป็นนิจจังอยู่ได้ในภาวะเดียวตลอดเวลาได้แม้ชั่วขณะวันหนึ่งคืนหนึ่งในกาลทั้ง ๓ คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล ทุกสิ่งล้วนมีความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาและต้องอาศัยปัจจัยในการผุพังให้ดำรงและเปลี่ยนไปตามปัจจัยที่ผุพังนั้น ดังนั้น การยืนยันว่ามีอัตตาภายในร่างกายของสัตว์มีภาวะเที่ยงคงที่ในกาลทั้ง ๓ จึงไม่ถูกต้อง เพราะทุกสิ่งทุกอย่างทั้งส่วนเป็นร่างกายของสัตว์ก็ล้วนมีพัฒนาการเจริญเติบโตและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ในส่วนของจิตและเจตสิก คือ เวทนา สัญญา และสังขาร ก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไม่คงที่มีการเกิดดับเปลี่ยนไปในกาลทั้ง ๓ เช่นกัน ดังนั้น ชั้น ๕ จึงมีลักษณะเป็นอนิจจังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงไม่ใช่อัตตาอมตะ (อนัตตา)

^{๗๓} ต.ข.(ไทย) ๑๓/๑๓/๒๘.

ง. ตารางจำแนกความเป็นสุขและทุกข์ของขั้น ๕ ในกาลทั้ง ๓

ขั้น ๕	อดีตกาล		ปัจจุบันกาล		อนาคตกาล	
	สุข	ทุกข์	สุข	ทุกข์	สุข	ทุกข์
รูป	-	✓	-	✓	-	✓
เวทนา	-	✓	-	✓	-	✓
สัญญา	-	✓	-	✓	-	✓
สังขาร	-	✓	-	✓	-	✓
วิญญาณ	-	✓	-	✓	-	✓

สรุปจากตารางว่าขั้น ๕ นี้ไม่ว่าในกาลใด ๆ ก็ตาม ล้วนมีสภาพเป็นทุกข์ เพราะถูกปัจจัยบีบบังคับ เพราะขึ้นต่อและดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัย มีอากาศ อุณหภูมิ อาหาร เป็นต้น จึงมีแต่สภาพที่เป็นทุกข์เท่านั้น คือ ทุกข์เท่านั้นเกิด ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ และทุกข์เท่านั้นเสื่อมสลายไป นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ^{๘๔}

เมื่อใดที่ทุกข์นั้นพอนคลายไปก็เรียกว่ามีความสุขหรือรู้สึกสุข แต่สภาพจริง ๆ ของมัน คือ ทุกข์ เหมือนกับเรื่องความร้อนและความเย็น ว่าที่จริงความเย็นไม่มี มีแต่ความรู้สึกเย็น สภาพที่เป็นพื้นก็คือความร้อนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงจนถึงไม่มีความร้อน ดังนั้น สภาพจริง ๆ ของขั้น ๕ คือ ทุกข์ เมื่อขั้น ๕ เป็นทุกข์ การจะบอกว่าขั้น ๕ เป็นอัตตา จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลจะถือความทุกข์ว่าเป็นอัตตาของตน

จ. ตารางจำแนกขั้น ๕ เป็นอัตตาหรืออนัตตาในกาลทั้ง ๓ ดังนี้^{๘๕}

ขั้น ๕	อดีตกาล		ปัจจุบันกาล		อนาคตกาล	
	อัตตา	อนัตตา	อัตตา	อนัตตา	อัตตา	อนัตตา
รูป	-	✓	-	✓	-	✓
เวทนา	-	✓	-	✓	-	✓
สัญญา	-	✓	-	✓	-	✓
สังขาร	-	✓	-	✓	-	✓
วิญญาณ	-	✓	-	✓	-	✓

^{๘๔} ส.ส.(ไทย) ๒๔/๕๕๔/๒๓๒.

^{๘๕} ส.บ.(ไทย) ๑๓/๑๔/๒๘. ส.บ.(ไทย) ๑๓/๑๓/๓๐. ส.บ.(ไทย) ๑๓/๑๓๖/๒๖๕.

สรุปจากตาราง คือ ชั้น ๕ ไม่มีสภาวะเป็นอตตาดังที่ลัทธิศาสนาอื่นเข้าใจ แต่มีสภาวะเป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตนเป็นอมตะ สภาวะร่างกาย (รูป) ก็ตาม ความรู้สึกก็ตาม ความจำหรือความคิดก็ตาม วิญญาณหรือจิตใจก็ตามมีการเกิดและดับติดต่อกันตลอดเวลา การแสดงออกของชั้นนั้นในอดีตมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง และในอนาคตก็จะมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นชั้น ๕ นั้นจึงคงความเป็นอตตาคไม่ได้ มีแต่สภาวะไร้อตตาดำรงอยู่ที่ไม่เป็นอมตะ ดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยอื่น ๆ หล่อเลี้ยงตลอดเวลา

พระพุทธศาสนาบอกว่า ร่างกายจิตใจที่เรียกว่าชั้น ๕ นี้ ปรากฏขึ้นมาในโลกเหมือนความฝันของบุรุษผู้หนึ่งที่ฝันเห็นดวงจันทร์ข้าง เห็นดวงอาทิตย์ข้าง เห็นภูเขาข้าง เห็นช้างข้าง เห็นม้าข้าง เป็นต้น เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วย่อมไม่เห็นอะไรเลย^{๖๖} ภาวะของชั้นที่เรามองว่าเป็นเราบ้าง เป็นคนอื่นบ้าง เป็นสัตว์อื่นบ้าง เมื่อได้จำแนกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันแล้วจะไม่พบเห็นสิ่งที่เรายึดถือเลย

จ. ตารางสรุปความเป็นไปของชั้น ๕ ด้วยหลักไตรลักษณ์ ดังนี้^{๖๗}

ชั้น ๕	นิจจัง	อนิจจัง	สุข	ทุกข์	อตตาค	อนัตตาค
รูป	-	✓	-	✓	-	✓
เวทนา	-	✓	-	✓	-	✓
สัญญา	-	✓	-	✓	-	✓
สังขาร	-	✓	-	✓	-	✓
วิญญาณ	-	✓	-	✓	-	✓

สรุปจากตาราง ชั้นทั้ง ๕ อย่าง มีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา มีสภาวะเป็นทุกข์ถูกปัจจัยอื่น ๆ บีบบังคับอยู่ตลอดเวลา เพราะความไม่มีตัวตนอันถาวรนั่นเอง จึงต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก ถ้ามีตัวตนที่ถาวรก็ไม่จำเป็นต้องขึ้นต่อปัจจัยใด ๆ ดำรงอยู่ด้วยลำพังตนเองได้ เมื่อขึ้นต่อปัจจัยจึงวิเคราะห์ได้ว่าชั้นมีสภาวะเป็นอนัตตาค (ไร้อตตาดำรง) ความยึดถือว่าเป็นของเที่ยง

^{๖๖} จ.ม.(ไทย) ๒๘/๔๒/๑๕๓.

^{๖๗} ส.ข.(ไทย) ๑๓/๑๒/๒๗.

มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ คือ ไม่ปรากฏ (ให้เห็น) หาไม่ได้ รวมความว่าเพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่^{๘๘} จึงไม่ใช่อัตตา

ข. ตารางแสดงความเป็นจริงของขั้น ๕ ที่เป็นอัตตาหรืออนัตตาด้วยผลที่ปรากฏ ดังนี้^{๘๙}

ขั้น ๕	อัตตา			อนัตตา			ผลที่ปรากฏ
	นิจจัง	สุข	อัตตา	อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา	
รูป	✓	✓	✓	-	-	-	เกิดขึ้นอย่างอิสระ ไม่เจ็บป่วย สัมผัสบังคับได้
	-	-	-	✓	✓	✓	เกิดขึ้นด้วยปัจจัยอื่น เจ็บป่วย สัมผัสบังคับไม่ได้
เวทนา	✓	✓	✓	-	-	-	เป็นสุขอย่างเดียว ไม่เจ็บปวด สัมผัสบังคับได้
	-	-	-	✓	✓	✓	เป็นทุกข์อย่างเดียว เจ็บปวด สัมผัสบังคับไม่ได้
สัญญา	✓	✓	✓	-	-	-	ไม่หลงลืม จำได้ทุกอย่าง สัมผัสบังคับได้
	-	-	-	✓	✓	✓	ลืมได้ จำได้จำกัด สัมผัสบังคับไม่ได้
สังขาร	✓	✓	✓	-	-	-	คิดปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลา สัมผัสบังคับได้
	-	-	-	✓	✓	✓	คิดปรุงแต่งจำกัด สัมผัสบังคับไม่ได้
วิญญาณ	✓	✓	✓	-	-	-	เกิดได้อย่างอิสระ ไม่เปลี่ยน สัมผัสบังคับได้
	-	-	-	✓	✓	✓	เกิดขึ้นด้วยปัจจัยอื่น เปลี่ยนทุกขณะจิต สัมผัสบังคับไม่ได้

สรุปจากตารางว่า ถ้าขั้น ๕ มีสถานะเป็นอัตตา ขั้น ๕ นั้นจะมีภาวะเป็นนิจจัง คือ คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นสุขไม่ถูกรบกวนด้วยปัจจัยใด ๆ และมีตัวตนที่อยู่ได้อย่างอิสระภาพด้วยลำพังตนเองไม่มีการเจ็บป่วยเป็นโรคใด ๆ และอัตตาของตัวนั้นสามารถสัมผัสบังคับได้ตามต้องการเพราะมีตัวตน แต่สถานะความจริงตามตารางนี้ แสดงว่าขั้น ๕ ไม่ใช่อัตตา (อนัตตา) มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเป็นอนิจจัง ถูกบีบบังคับเป็นทุกข์และไม่มีตัวตนเป็นอนัตตา ดังนั้น ผลที่ปรากฏออกมาจึงทำให้พระพุทธศาสนาสรุปได้ว่า ขั้น ๕ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เมื่อได้บทสรุปของขั้นทั้ง ๕ ว่ามีสถานะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและเป็นทุกข์แล้วพระพุทธศาสนาได้กำหนดเป็นเชิงตรรกะและกำหนดท่าทีต่อขั้นทั้ง ๕ นั้น ดังนี้

ขั้นทั้ง ๕ นี้มีความเปลี่ยนแปลง สิ่งใดมีความเปลี่ยนแปลง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นต้องไม่มีอัตตา (อนัตตา) เมื่อสิ่งใดไม่มีอัตตา บุคคลควรใช้ปัญญาพิจารณาดูสิ่ง (ขั้นทั้ง ๕) นั้นว่า ไม่ใช่ของเรา เราเองก็ไม่ใช่สิ่ง (ขั้นทั้ง ๕) นั้น และ สิ่ง (ขั้นทั้ง ๕) นั้น ก็

^{๘๘} บ.ม.(ไทย) ๒๘/๔๐/๑๔๘.

^{๘๙} ส.บ.(ไทย) ๑๗/๕๘/๕๔.

ไม่ใช่ตัวตนของเรา เพราะถ้าขั้นที่ ๕ นั้นเป็นตัวตนของเรา เราย่อมมีอำนาจในการให้ขั้นที่ ๕ ให้เป็นไปตามความต้องการของเราได้ แต่เพราะมันเป็นไปตามปัจจัยของมัน เราจึงไม่มีอำนาจในการบังคับขั้นที่ ๕ เหล่านั้นได้ ดังนั้น ขั้นที่ ๕ จึงไม่ใช่อัตตา

ข. ตารางแสดงเหตุในการให้ยึดมั่นขั้นที่ ๕ ว่าเป็นอัตตา (อัตตานุทิฏฐิ) ดังนี้^{๕๐}

เมื่อมีอะไร	เพราะอาศัยอะไร	เพราะยึดอะไร	จึงสรุปว่า
เมื่อมีรูป(ร่างกาย)	อาศัยรูป	ยึดมั่นในรูป	มีอัตตา
เมื่อมี เวทนา	อาศัยเวทนา	ยึดมั่นในเวทนา	มีอัตตา
เมื่อมีสัญญา	อาศัยสัญญา	ยึดมั่นในสัญญา	มีอัตตา
เมื่อมีสังขาร	อาศัยสังขาร	ยึดมั่นในสังขาร	มีอัตตา
เมื่อมีวิญญาณ	อาศัยวิญญาณ	ยึดมั่นในวิญญาณ	มีอัตตา

สรุปจากตารางว่า พระพุทธองค์ทรงตั้งปัญหาว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร และเพราะยึดอะไร จึงยึดมั่นว่า มีอัตตา คำตอบของปัญหานี้คือ เมื่อมีขั้นที่ ๕ เพราะอาศัยขั้นที่ ๕ เพราะยึดมั่นในขั้นที่ ๕ จึงสรุปว่ามีอัตตา ถ้าปราศจากขั้นที่ ๕ แล้วก็ไม่มีที่ยึดมั่นว่า มีอัตตา

ฅ. ตารางแสดงสัจจะ ๔ ประการที่คนไม่รู้ไม่เข้าใจจึงหลงไหลในขั้นของตน^{๕๑}
ดังนี้

สัจจะที่ ๑	สัจจะที่ ๒	สัจจะที่ ๓	สัจจะที่ ๔	จึงสรุปว่า
ไม่เข้าใจรูป	ไม่รู้การเกิด	ไม่รู้การดับ	ไม่รู้วิธีทำให้ดับ	มีอัตตา
ไม่เข้าใจความรู้สึก	ไม่รู้การเกิด	ไม่รู้การดับ	ไม่รู้วิธีทำให้ดับ	มีอัตตา
ไม่เข้าใจความจำ	ไม่รู้การเกิด	ไม่รู้การดับ	ไม่รู้วิธีทำให้ดับ	มีอัตตา
ไม่เข้าใจความคิด	ไม่รู้การเกิด	ไม่รู้การดับ	ไม่รู้วิธีทำให้ดับ	มีอัตตา
ไม่เข้าใจจิต	ไม่รู้การเกิด	ไม่รู้การดับ	ไม่รู้วิธีทำให้ดับ	มีอัตตา

สรุปจากตาราง คือ เพราะความไม่เข้าใจในตัวเอง (ขั้นที่ ๕) ไม่รู้ว่าตัวเองเกิดมาจากอะไร ไม่รู้ว่าจะดับได้อย่างไร และไม่รู้ว่าวิธีที่จะทำให้ดับได้อย่างไร จึงหลงไหลยึดมั่นในร่างกาย

^{๕๐} ส.บ.(ไทย) ๑๓/๑๕๖/๒๔๓.

^{๕๑} ส.บ.(ไทย) ๑๓/๑๑๓/๒๐๘.

และจิตใจของตนว่า มีอึดตาและคาดคิดว่าอึดตาของตนเองหลังจากตายแล้วจะมีความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง มีสุข เป็นอมตะชั่วนิรันดร์

พระพุทธศาสนามองว่า ผู้มีแนวคิดเช่นนี้คือเห็นว่าเที่ยง เป็นสุข มีอึดตา ไม่มีโรคเกษม เขาจะทำให้ค้นหาเจริญ^{๕๒} และผู้หวังว่า เราละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้ๆ คือ ย่อมถือการเวียนว่ายในชาติหน้าอีก^{๕๓} ผู้ที่มีอวิชชาปิดกั้น มีค้นหาผูกไว้ ท่องเที่ยวไปอยู่ จะทำที่สุดทุกข์ไม่ได้^{๕๔} คือ ทำให้หมดทุกข์ไม่ได้ จะต้องเวียนว่ายตายและเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

สรุปจากที่แสดงมาทั้งหมด ทำให้เห็นประเด็นของการวิจัยได้เด่นชัดมากขึ้นว่า การปฏิเสธไม่ยอมรับว่า มีอึดตาตัวตนที่เป็นอมตะที่เสวยสุขอยู่ชั่วนิรันดร์นี้ พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการจำแนกส่วนต่างๆ ของร่างกายและจิตใจด้วยวิธีการจำแนกแยกย่อยของส่วนต่างๆ ในร่างกาย จิตใจ ความรู้สึก ความจำ และความคิดทั้งหมดในร่างกายมนุษย์ออกให้เห็นแก่นแท้ของร่างกาย และจิตใจที่เรียกว่า จันท์ ๕ นี้แล้ว จึงสรุปออกไปว่า ร่างกาย จิตใจ (จันท์) มีสภาวะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีอาการเป็นทุกข์ทรงอยู่ในสภาพเดิมได้อย่างยากลำบาก และไม่มีอึดตามตะซ้อนอยู่ภายในได้ในทุกกรณี

ร่างกายนี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ อย่างและอุปาทายรูป ๑๔ ชนิด มีอายุสั้น ชีวิตมนุษย์เป็นของน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช^{๕๕} เพราะดำรงอยู่ได้ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย มนุษย์ย่อมตายไปภายใน ๑๐๐ ปี ร่างกายของมนุษย์เกี่ยวข้องกับลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เกี่ยวเนื่องด้วยอาหารที่กลืนกิน เกี่ยวเนื่องด้วยธาตุไฟ เกี่ยวเนื่องด้วยวิญญาณ (จิต) ผู้เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี บางครั้งตายในขณะที่เป็นกลดะ (น้ำใส) บ้าง ในขณะที่เป็นอัมพุทะ (น้ำล้างเนื้อ) บ้าง ในขณะที่เป็นเปสิ (ก้อนเนื้อ) บ้าง ในขณะที่เป็น ฉนะ (ก้อนเนื้อ) บ้าง ในขณะที่เป็น ปัญจสาขา (๕ ปุ่ม คือ มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑) บ้าง ในขณะที่กำลังคลอดบ้าง มีอายุเพียงครึ่งเดือน บ้าง ๒ เดือน บ้าง ๓ เดือน บ้าง ๑ ปี บ้าง ๒ ปี บ้าง ๑๐๐ ปี บ้าง^{๕๖} ดังนั้นจึงหาความเที่ยงแท้อมตะไม่ได้ มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่ระหว่างเกิดกับตายนี้อยู่เป็นเวลานาน และต้องเหน็ดเหนื่อยต่อการแสวงหาอาหารในการดำรงชีพให้เป็นไปได้ในแต่ละวันเพื่อดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งอาหารในการดำรงชีพ

^{๕๒} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๑.

^{๕๓} ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕/๓๕.

^{๕๔} ส.ข.(ไทย) ๑๒/๕๕/๑๑๘๕.

^{๕๕} บุ.ม.(ไทย) ๒๕/๓๕/๑๔๔.

^{๕๖} บุ.ม.(ไทย) ๒๕/๓๕/๑๔๕.

ให้เป็นไปได้ในแต่ละวันก็เพื่อดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งทั้งหมดก็ได้แก่ขั้นห้าที่ต้องเปลี่ยนไปต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย โดยปราศจากอึดตามตะที่จะคงอยู่ในสภาพเดิมได้ชั่ววันนั้นนั่นเอง

สรุปผลจากการวิจัยในบทนี้ได้ว่า ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมองความเป็นไปของโลกโดยมีปรมัตถธรรม ๔ ประการเป็นไปหรือแสดงอาการอยู่ระหว่างกึ่งกลางของความมีกับความไม่มี โดยสภาวะปรมัตถธรรม ๔ ประการนี้ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน เป็นสภาวะที่เป็นจริงของความเป็นไปทั้งหมด โดยความจริงเหล่านี้มีลักษณะความเป็นไปด้วยการอาศัยปัจจัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น และอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐานที่ทำให้เกิดต่างกัน เมื่อขณะที่ปรากฏหรือเป็นไปอยู่จะมีลักษณะอาการ ๓ อย่าง (ไตรลักษณ์) คือ (๑) มีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไปอยู่ตลอดเวลา (๒) ต้องอาศัยปัจจัยอยู่และคงอยู่ในสภาพเดิมได้อย่างยากลำบาก และ (๓) ไม่มีตัวตนคงที่ถาวรเป็นแก่นกลางให้ที่จะทำให้คงอยู่ในสภาวะอมตะได้ชั่ววันนั้นคร ทุกสิ่งล้วนแสดงอาการในลักษณะ ขงกิญจิ สมุทฺชรมมํ สพุพฺพนฺตํ นิโรชฺชรมมํ แปลว่า สิ่งใดที่ปรากฏขึ้น สิ่งนั้นย่อมดับหายไปเสมอ (ไม่มีปรากฏขึ้นแล้วจะทรงอยู่เป็นอมตะได้)สิ่งต่าง ๆ จากปรมัตถธรรมเหล่านี้ เมื่อปรากฏแสดงตนขึ้นมา มนุษย์มีการบัญญัติเรียกปรมัตถธรรมเหล่านี้ว่า ขั้นบ้าง สัตว์บ้าง มนุษย์บ้าง เทพบ้าง พรหมบ้าง สัตว์นรกบ้าง แล้วแต่จะปรากฏในลักษณะเช่นใด ณ สถานที่เช่นใดเป็นตัวกำหนด เช่น ถ้าปรมัตถธรรมใดปรากฏออกมาในกามภพที่ปรมัตถธรรม ๓ ข้อแรก (จิต เจตสิก รูป) มีความหนาแน่นและมีศักยภาพที่จะพัฒนาไปเป็นปรมัตถธรรมข้อที่ ๔ (นิพพาน) ได้ ก็บัญญัติเรียกปรมัตถธรรมนั้นว่า มนุษย์ ส่วนปรมัตถธรรมชนิดที่ยังไม่มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นข้อนิพพานได้ก็เรียกว่า สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

หลักการของพระพุทธศาสนาในข้อนี้ สามารถแยกขยายแสดงออกให้เข้าใจง่าย ๆ ได้ว่า ปรมัตถธรรม ๓ ข้อแรกนั้น (จิต เจตสิก รูป) แยกออกมาได้แก่ ขั้น ๕ หมายถึงร่างกายมีชีวิตจิตใจของสัตว์ทั้งหลายในภพต่าง ๆ นั้นเอง หรือเรียกอีกอย่างว่า ปฏิจจสมุปป็นนธรรม หมายถึงสภาวะที่อาศัยปัจจัยอื่นเกิดขึ้นหรือแสดงตัวขึ้น โดยทั้งปรมัตถธรรม ขั้น ๕ และปฏิจจสมุปป็นนธรรม หรือ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจตา ทั้งหมดนี้หมายถึงสิ่งเดียวกันนั่นเอง โดยทั้งหมดนี้แสดงตัวให้ปรากฏอยู่ภายใต้ลักษณะใหญ่ ๆ ๓ ประการ (ไตรลักษณ์ หรือ ติลกฺขณํ) ซึ่งตามหลักการทั้งหมดนี้ ทำให้สรุปคำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิเสธอึดตามตัวตนอมตะในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่ยืนยันตายตัวไปยั้งที่สุด ๒ ข้างตามลัทธิศาสนาอื่นสอนกัน คือ ไม่ยืนยันฝ่ายสิ่งทั้งปวงมีอย่างเดียวหรือเป็นอมตะยืนยงตลอดกาล และไม่ได้ปฏิเสธว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีหรือขาดสูญโดยไม่เหลืออะไรเพียงอย่างเดียว แต่คำสอนของพระพุทธศาสนาอยู่ระหว่างกึ่งกลางของความมีกับความไม่มี คือ จิต เจตสิก รูป เหล่านี้มี ส่วนนิพพาน(จิต เจตสิก รูปเหล่านี้ดับไป)นี้ไม่มี ซึ่ง เป็นการแสดงธรรมโดยสายกลางขึ้นต่อเหตุปัจจัย

หรือขึ้นต่อเงื่อนไขเป็นหลัก โดยหลักธรรมที่เรียกว่า อยู่ระหว่างกึ่งกลางนี้ เรียกว่า ปฏิจสงมฺพบาท หรือ อิทัปปัจจยตา คือ การอาศัยปัจจัยซึ่งกันและกันทำให้เกิดและทำให้ดับ โดยเป็นการแสดงตัวของ ปรมัตถธรรม ๔ ข้อ หรือขั้นทั้ง ๕ ที่แสดงตนออกมาเป็นสัตว์ต่างๆ ที่เราบัญญัติตั้งชื่อเรียกกันว่าเป็นผม เป็นคุณ เป็นมนุษย์ หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้นนี้เอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปด้วยการอาศัยปัจจัยต่างๆ เป็นเหตุส่งผลให้เป็นไป ความเป็นไปทั้งหมดเป็นไปในลักษณะขอบข่ายใหญ่ ๓ ลักษณะ (ไตรลักษณ์) คือ (๑) มีความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาไม่คงที่ (อนิจจัง) (๒) ต้องอาศัยปัจจัยอาหารหล่อเลี้ยงไว้ทนอยู่ในสภาพเดิมได้อย่างยากลำบาก (ทุกขัง) และ(๓) ไม่มีภาวะคงที่เป็นอมตะที่เป็นตัวยืนโรงให้คงอยู่เช่นนั้นตลอดไปชั่วนิรันดรได้ (อนัตตา) ดังนั้น เมื่อหลักคำสอนแสดงจุดยืนที่เด่นชัดเช่นนี้ จึงทำให้พระพุทธศาสนา ปฏิเสธคำสอนอื่นทั้งหมดที่สอนเรื่องการมีตัวตนอมตะที่ถาวรคงอยู่ตลอดกาลหรือปฏิเสธแม้คำสอนที่สอนว่าจะพัฒนาคนไปจนได้ภาวะอมตะอยู่ชั่วนิรันดรเช่นกัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์อัตตา - อนัตตา ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑

ศึกษาวิเคราะห์หลักอนัตตาในพระพุทธศาสนา

แนวความเชื่อเรื่องอัตตาหรืออาตมันี่มีการสอนสืบ ๆ กันมาในทุกศาสนาในโลกยกเว้นพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า อนัตตลักษณะ ย่อมไม่ปรากฏให้เห็นนอกกาลอุบัติของพระตถาคต จะปรากฏให้เห็นก็เฉพาะในกาลของพระตถาคตเท่านั้น ดังนั้น หลังตรัสรู้โดยไม่มีใครเป็นศาสดา เพราะทรงรู้แจ้งในธรรมทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ประกาศหลักธรรมที่ขัดแย้งกับความเชื่อเดิมที่มีการสอนในสมัยนั้นทั้งหมด ก็คือ หลักอนัตตาหรือมิใช่อัตตา เป็นการปฏิเสธคำสอนที่มีอยู่เดิม ในสมัยนั้นอย่างสิ้นเชิง

พระพุทธเจ้าได้อธิบายอนัตตลักษณะซึ่งชี้ชัดให้สาวกรุ่นแรก ๕ รูป คือ ปัญจวัคคีย์ ซึ่งมีพื้นฐานเดิมเชื่อเรื่องอัตตาอยู่แล้วให้เข้าใจโดยการซักถามและอธิบายเป็นข้อ ๆ เพื่อให้เข้าใจอย่างละเอียด โดยแยกให้เห็นว่าร่างกายของมนุษย์นี้ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า อัตตาซ่อนอยู่ภายใน แต่ร่างกายและจิตนี้ ประกอบด้วยขันธ์ ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งใดอื่นอีกนอกเหนือจากขันธ์ ๕^๑ แล้วทรงแยกขันธ์ ๕ นั้น คือ รูป (Body) เวทนา (Sensation or Feeling) สัญญา (Perception or Memory) สังขาร (Mental Activities) และวิญญาณ (Mind or Consciousness) ซึ่งทั้ง ๕ อย่าง หรือ ๕ กองนี้ ทุกขันธ์ไม่มีอะไรเที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ มีสภาพบีบคั้นกดดันและไม่ใช่อัตตา ไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน อยู่เป็นนิรันดร ทุกขันธ์ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ มารวมกันเกี่ยวเนื่องอาศัยกัน มีการเกิดดับสืบต่อกันไปตลอดเวลาไม่ขาดสาย เมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปของกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา และขึ้นต่อเหตุปัจจัยอื่นเช่นนี้ ก็ย่อมไม่ใช่ว่าของตัวเอง และมีอัตตาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ บุคคลผู้ไม่รู้ความจริงข้อนี้ ก็ย่อมจะยึดมั่นถือมั่น ว่ามีอัตตาตัวตนที่เที่ยงแท้อยู่ ทำให้เป็นผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ย่อมไม่พ้นจากการเกิด คือ ชาติ (Birth) ชรา (Old Age) มรณะ (Death) โสกะ (Sorrow) ปริเทวะ (Lamentation) ทุกข์ (Misery or Suffering) โทมนัส (Grief) และ อุปายาส (Despair) ไปได้ ย่อมไม่พ้นจากทุกข์^๒

^๑พระราชมุนี (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๕.

^๒ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๖.

จากกรรมเทศนาเรื่องอนัตตลักษณะสูตรนี้ ทำให้ปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ บรรลุเป็น พระอรหันต์ในโลก เพราะเข้าใจความจริงข้อนี้ ทำให้ไม่ยึดติดในร่างกายว่ามีอัตตา ซ่อนอยู่ภายใน

คำสอนเรื่องอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะยอมรับได้ยากสำหรับผู้ที่ยึดมั่นในอัตตามาแต่เดิม เพราะเป็นคำสอนที่ลึกซึ้ง ดังความในพระอภิธรรมปิฎกตอนหนึ่งว่า

อนัตตลักษณะไม่ปรากฏ มีคมน์ไม่แจ่มแจ้งแทงตลอดได้โดยยาก ทำให้เข้าใจได้ยาก แต่ อนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะ พระตถาคตทั้งหลายจะทรงอุบัติหรือไม้อุบัติก็ตาม ย่อมปรากฏให้เห็นได้ ส่วนอนัตตลักษณะ ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น นอกจากอุบัติขึ้นของพระตถาคต จะปรากฏก็แต่ในกาลอุบัติของพระตถาคตเท่านั้น^๓

นอกจากนี้ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าไม่สมควรยึดถือว่ามีอัตตาซ่อนอยู่ภายใน ถ้าจะมีการยึดถือควรถือว่าร่างกายเป็นอัตตายังจะดีกว่า เพราะร่างกายปรากฏเห็นอยู่ได้นานหลายปี ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนผู้มีได้สดับ ฟังเข้าไปยึดถือกาย ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นอัตตายังประเสริฐกว่า ส่วนการยึดถือจิต โดยความเป็นอัตตาไม่ประเสริฐเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง หรือเกินกว่าบ้าง ก็ยังปรากฏ ตถาคตเรียกสิ่ง นี้ว่า ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดทั้งคืนและวัน^๔

เมื่อจิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เช่นนี้จึงไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะถือว่าจิตหรือวิญญาณเป็นอัตตาตัวตนมีความคงที่ ยั่งยืน เป็นอมตะ และตรัสในลักษณะเช่นเดียวกันนี้อีกว่า ปุณฺชนผู้มีได้สดับ ไม่อาจเบื่อหน่าย ไม่อาจคลาย กำหนดไม่อาจหลุดพ้นในจิตเป็นต้นนี้ได้เลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะว่าจิตเป็นต้นนี้ อันปุณฺชนมิได้สดับ รวบรวมถือไว้ด้วยค้นหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นของเรา (That is mine) เราเป็นนั่น (That am I) นั่นเป็นอัตตาของเรา (That is my Ego) ดังนั้นตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น ปุณฺชนผู้มีได้สดับ จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้^๕

เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้นอีก เกี่ยวกับเรื่องอัตตานี้ จะยกพุทธภาษิตที่ตรัสกับพระราหุลมาประกอบอีกตอนหนึ่งว่า

^๓ พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอนัตตาและสัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของนาคารชุน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^๔ ต.น. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๑๓.

^๕ ต.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕.

ราหุล รูปร่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีตก็ดี เป็นอนาคตก็ดี และเป็นปัจจุบันก็ดี เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี(ร่างกายของผู้อื่น = ผู้วิชัย) หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งปวงนี้ เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา ดังนี้

พระราหุลทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า (เพียง) รูปเท่านั้นหรือ? ข้าแต่พระสุคตเจ้า(เพียง)รูปเท่านั้นหรือ?

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ราหุล ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ^๖

พุทธภาษิตทั้งหมดที่ยกมานี้ ล้วนแสดงถึงความที่ขันธ ๕ ไม่อาจจัดเป็นอตตาดได้ทั้งนั้น และยังทรงตรัสย้ำแสดงให้พระสาวกเห็นว่า ถ้าขันธ ๕ จะเป็นอตตาดแล้วไซ้ ขันธ ๕ นั้นก็ไม่อาจจะเข้าไปเพื่ออาหารได้ ถ้าเป็นอตตาก็ย่อมจะมีอำนาจเหนือตน ย่อมจะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่เนื่องจากขันธ ๕ ไม่มีอตตาดหรือไม่เป็นอตตาด มันจึงไม่อาจทรงอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวพัน เมื่อไม่อาจจะทนต่อปัจจัยบางอย่างได้จึงต้องเปลี่ยนไป และก็ต้องตายไป ดังนั้น จึงหาสาระที่เที่ยงแท้ของขันธทั้ง ๕ ไม่ได้เลย ความเชื่อและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับอตตาดหรืออาตมันนั้น มีมูลรากมาจากภวตัณหา คือ ความอยากความปรารถนาที่จะมีคงอยู่ตลอดไป จากภวตัณหาจึงทำให้ไขว่คว้าหาอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นแกนหรือเป็นเนื้อแท้อันยั่งยืนของชีวิตที่จะคงอยู่เที่ยงถาวรตลอดนิรันดร^๗

การเกิดขึ้นเองของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดบนโลกและในจักรวาลอันกว้างใหญ่นี้ นำความพิศวงสงสัยมาสู่มนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย ประกอบกับความจำกัดทางความรู้ความสามารถทำให้มนุษย์เข้าใจในสิ่งที่ตนพบเห็นไปในทางตรงกันข้ามกับสภาวะที่มันเป็น ทำให้เกิดการทะเลาะกันทางความคิดเสมอมาทุกยุคทุกสมัย แต่ถ้าคนที่เข้าใจความจริงหรือได้ค้นพบความจริงแล้วก็จะไม่เกิดการทะเลาะเกิดขึ้น ยกตัวอย่างเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ที่เจริญขึ้นมาในยุคปัจจุบัน เพียงแค่โทรศัพท์มือถือเครื่องเดียวเล็ก ๆ มนุษย์สามารถที่จะทำอะไรก็ได้ ดูอะไรก็ได้ทั่วโลก ใช้งานได้มากเกินความต้องการ เช่น บันทึกความจำได้ ดูโทรทัศน์ได้ โทรทางไกลได้ ผ่าเงิน - ถอนเงินจากธนาคารหนึ่งไปยังธนาคารหนึ่งได้ ดูหน้าคนที่โทรมาหาตัวเองได้ ส่งต่อข้อความไปหาคนทั่วโลกได้ เป็นต้น ซึ่งผู้ใช้เครื่องเทคโนโลยีเหล่านี้ รู้ที่เกิด ที่ดับ หรือความเป็นไปของเทคโนโลยีเหล่านี้ก็จะ

^๖ ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๖.

^๗ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตาไตรลักษณ์. (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๒.

ไม่ได้เทียบกันถึงสมมุติฐานการเกิด หรือเทคโนโลยีนี้ว่ามีสถานะเป็นอมตะหรือไม่มีอัตตาตัวตนหรือไม่ เป็นต้น

ดังนั้นการที่มนุษย์ไม่เข้าใจตัวเองและผู้อื่นที่เรียกว่าหลงในขั้นนี้เอง ทำให้เกิดการโต้เถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นมาอธิบายให้คนอื่นเชื่อไปตามที่ตนเองเข้าใจ ในจำนวนสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดที่เราพบเห็นได้ พระพุทธศาสนาได้สรุปจำกัดเข้ามาให้เห็นง่าย ๆ ว่ามีเพียงขั้น ๕ คือ ร่างกาย (รูป) ความรู้สึก (เวทนา) ความทรงจำ (สัญญา) ความคิด (สังขาร) และจิต (วิญญาณ) เพื่อจำแนกออกให้เห็นอย่างละเอียดแล้วสรุปว่ามนุษย์ทุกคน สัตว์ทุกประเภท รวมทั้งพวกเทวดา พรหมและอรูปพรหมด้วย ทุกภพ ทุกภูมิ มีสถานะความเป็นจริงอยู่ว่า ร่างกายและจิตใจทั้งปวงของพวกเขาคือ อนัตตา คือ ไม่มีตัวตนอมตะ ไม่คงที่ ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน เป็นอยู่ได้ชั่ววินาทีไม่ได้

๔.๑.๑ ความหมายของคำว่า อนัตตา (n o n - s e l f)

คำว่า อัตตา (self) ในภาษาบาลี มีความหมายเดียวกันกับคำว่า อาตมัน หรือ อาตมา (self) ในภาษาสันสกฤตที่ใช้ในศาสนาฮินดู ส่วนคำว่า อนัตตา มีความหมายปฏิเสธคำว่า อัตตาหรือ อาตมันนั้นอีกต่อหนึ่ง

คำว่า อนัตตา นี้เป็นคำสมาสในหลักไวยากรณ์บาลีซึ่งเป็นการรวมคำสองคำเข้ามาเป็นศัพท์เดียวกัน ได้แก่ น คำหนึ่ง อัตตา อีกคำหนึ่ง น แปลว่า ไม่ เป็นคำอุปสรรค (Prefix) ชนิดหนึ่งทีเมื่อนำไปรวมเข้ากับศัพท์ใดแล้วจะมีความหมายในการปฏิเสธความหมายของศัพท์นั้นไปเลย เช่น น (ไม่) + มนุสฺส(มนุษย์) เป็น อมนุสฺโส (แปลง น เป็น อ ตามหลักไวยากรณ์) มีความหมายว่า ไม่ใช่มนุษย์ หรือ น (ไม่) + บุริโส (บุรุษ) เป็น อบุริโส (แปลง น เป็น อ) มีความหมายว่า ไม่ใช่บุรุษ หรือ ไม่เป็นบุรุษก็ได้

น อุปสรรคที่แปลว่า ไม่ ในที่นี้เวลาแปลรวมเข้ากับศัพท์ใดจะมีหน้าที่ในการเข้าไปปฏิเสธศัพท์นั้นโดยตรง มีความหมายว่า ไม่มีก็ได้ ไม่ใช่ก็ได้ หรือไม่เป็นก็ได้ ขึ้นอยู่กับบริบทของศัพท์นั้นว่าจะบ่งถึงความหมายอะไร

ส่วนคำว่า อัตตามีความหมายตรงตัวว่า ตัวตน หรือ ร่างกายอมตะ หรือสิ่งยั่งยืน คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง

เมื่อนำเอาทั้งสองคำนี้มารวมกันเป็น น + อัตตา สำเร็จรูปเป็น อนัตตา (แปลง น เป็น อน เมื่อคำหลังที่ตนเองไปปฏิเสธนั้นขึ้นต้นด้วยสระ (อักษร อ) คือ อัตตาขึ้นต้นด้วยสระ) แปลว่า

ไม่ใช่อตฺตา หรือไม่ใช่ตัวตน หรือไม่มีตัวตน หรือไม่มีอตฺตา หรือไม่เป็นอตฺตา หรือไม่เป็นตัวตนก็ได้

ดังนั้นคำว่า อนัตตานิ เป็นคำที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นมาใช้ปฏิเสธอตฺตาที่มีการใช้ และเชื่อถือกันอยู่ในเวลานั้น ไม่ใช่คำที่ทรงใช้เรียกสิ่งอื่นที่อยู่ในสถานะหนึ่งต่างหากตรงข้ามกับอตฺตา แต่เป็นคำปฏิเสธอตฺตา (ตัวตน) นั้นโดยตรง และเป็นธรรมที่มีสอนเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่มีสอนในลัทธิหรือศาสนาใด ๆ ในโลก

ความเชื่อของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ถ้าไม่เข้าใจความจริงก็จะเชื่อว่าตัวเองมีอตฺตาตัวตนที่เป็นอมตะซ่อนอยู่ในร่างกายของตนโดยคิดว่า เพราะถ้าไม่มีตัวเราคงคิดไม่ได้ รู้สึกรับรู้ไม่ได้ การที่เรารู้สึกได้ รับรู้ได้ คิดได้ จินตนาการได้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้บ่งบอกว่ามีตัวตนซ่อนอยู่ภายในร่างกายเป็นตัวทำหน้าที่คิด เป็นต้น สิ่งที่ทำหน้าที่คิดนั่นเอง คนทั่วไปเชื่อว่าเป็นอตฺตาซึ่งซ่อนอยู่ภายในตัวบุคคลหรือสัตว์ต่าง ๆ มีตัวตน เป็นตัวตนอีกส่วนหนึ่งต่างหากจากร่างกายที่เรามองเห็นสัมผัสได้ภายนอกนี้

คำว่า อนัตตาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ได้แก่ คำปฏิเสธอตฺตาที่คนทั่วไปเชื่อนั่นเอง แม้สิ่งที่พระพุทธองค์ เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ที่ลัทธิอื่นถือว่า เป็นอตฺตา (ตัวตน) พระองค์ก็ตรัสว่า สิ่งที่เป็นจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนี้ ก็เป็นอนัตตา (ไม่มีตัวตน ไม่ใช่อตฺตา) สิ่งทีเรียกว่ จิต เป็นต้นนั้น มีภาวะที่เกิดและดับอยู่ตลอดเวลาทั้งกลางคืน กลางวัน^๔ มีธรรมชาติเป็นจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น (อุปาท) ตั้งอยู่ชั่วขณะ (ฐิติ) แล้วดับไป (ภังคะ) ด้วยอาศัยปัจจัยปรุงแต่งทำให้เกิดและดับอยู่ตลอดเวลา ไม่มีส่วนใดที่พอจะเรียกว่า เป็นอตฺตาได้^๕ ดังนั้น คำว่า อนัตตานี้จึงเป็นคำปฏิเสธอตฺตาโดยตรง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตรงข้ามกับอตฺตา ตามความเข้าใจของคนทั่วไป มักจะมองคำว่า อตฺตา กับคำว่า อนัตตา นี้เป็นคำสองคำที่มีความหมายตรงข้ามกันเหมือนคำว่า คำกับขาว สุขกับทุกข์ หรือ ดีกับชั่ว เป็นต้น

เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องจะยกตัวอย่างของคำว่า อตฺตา กับ อนัตตานี้ เป็นตัวอย่างอธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ ดังนี้ ถ้าสมมติคำว่า อตฺตา มีความหมายตรงกับคำว่า ขาว คำว่า อนัตตา ก็มี ความหมายตรงกับคำว่า ไม่ขาว หรือถ้าสมมติคำว่า อตฺตา ตรงกับคำว่า ดำ อนัตตา ก็มีความหมายตรงกับคำว่า ไม่ดำ ดังนั้น เป็นต้น ไม่ได้หมายถึงคำอื่น

^๔ ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๒๘.

^๕ จรูญ สมน้อย, “คำสอนเรื่องวิปัสสนาในพระพุทธศาสนา : ศึกษากรณีคำสอนสำนักธรรมกาย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕.

ดังนั้น คำว่า อัตตากับอนัตตานั้นจึงไม่ใช่คำตรงข้ามกัน แต่เป็นคำศัพท์ที่ปฏิเสธลงไปยังคำนั้น ๆ โดยตรงเลยทีเดียวน่าไม่ใช่อัตตา (อนัตตา) ในขณะที่ลัทธิคำสอนอื่น ๆ สอนเรื่องอัตตา หรืออาตมัน พระพุทธองค์ก็ทรงปฏิเสธลงไปยังคำอัตตาหรืออาตมันนั้นโดยตรงเลยว่าเป็นไม่ใช่อัตตา หรือไม่ใช่อาตมัน มิได้หมายความว่าพระองค์สอนสิ่งมีอยู่ตรงกันข้ามกับอัตตาหรืออาตมัน แต่ได้ทรงปฏิเสธลงไปที่อัตตานั้นตรง ๆ ว่าเป็นไม่ใช่อัตตา

๔.๑.๒ ขอบเขตและความหมายของคำว่า อนัตตา (non-self)

คำว่า อนัตตา (ไม่ใช่อัตตา หรือไม่มีอัตตา หรือไม่เป็นอัตตา) เป็นการปฏิเสธความเชื่อเรื่องอัตตาของทุกศาสนา โดยไม่ว่าคำสอนใดก็ตาม ถ้าสอนว่า ภายในร่างกายของมนุษย์และสัตว์นี้มีจิตหรือวิญญาณเป็นอมตะเป็นนามธรรมอย่างหนึ่งซ่อนอยู่ภายใน มีหน้าที่ควบคุมร่างกาย ทำให้มนุษย์และสัตว์มีการเคลื่อนไหวไปมาได้ มีชีวิตดำรงอยู่ได้ ติดต่อกับสื่อสารกับคนอื่นได้เข้าใจ ซึ่งสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายในดังกล่าวนี้เรียกว่า อาตมันบ้าง ชีวะบ้าง อาตมันบ้าง วิญญาณบ้าง ตามแต่ละศาสนาจะบัญญัติเรียกกัน เช่น ศาสนาพหุมาณี เรียกว่า อาตมันบ้าง ปรมาตมันบ้าง พรหมันบ้าง พระพุทธศาสนาที่ปฏิเสธอาตมัน ปรมาตมัน หรือ พรหมันเหล่านั้นแหละว่าเป็น อนัตตา (ไม่เป็นอัตตา ไม่ใช่อัตตา หรือไม่มีอัตตา)

ดังนั้น ไม่ว่ามนุษย์จะมีแนวคิดไปในสิ่งใดก็ตาม คำสอนเรื่อง อนัตตา ก็ครอบคลุมไปทุกเรื่องในสิ่งนั้น ๆ และพระองค์ทรงสรุปเรื่องนี้ไว้เป็น ๓ ประเด็นใหญ่ ๆ ที่ครอบคลุมทุกอย่าง มีชื่อเรียกว่า

	กฎไตรลักษณ์			คือ
๑. สัพเพ	สงขาร	อนิจจา		สังขารทั้งปวงมีความเปลี่ยนแปลง
๒. สัพเพ	สงขาร	ทุกขา		สังขารทั้งปวงทนในอยู่สภาพเดิมได้ยาก
๓. สัพเพ	ธมมา	อนตตา		ธรรม(สิ่ง)ทั้งปวงไม่ใช่อัตตา
	ไตรลักษณ์ทั้ง	๓	ลักษณะนี้	มีคำอธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ ได้ดังนี้

๑. สังขารทั้งปวงมีความเปลี่ยนแปลง หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากการปรุงแต่งรวมตัวกันเกิดขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น สังขารร่างกายมนุษย์ ความคิดของมนุษย์ ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง หรือ กลไกของเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์สมัยปัจจุบัน เป็นต้น ก็จัดอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าสังขารทั้งปวงนี้ทั้งสิ้น ทั้งหมดนั้นล้วนมีความเปลี่ยนแปลงไปตามองค์ประกอบและส่วนประกอบหรือปัจจัยที่เข้ามาเกื้อหนุนให้เกิด ความเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยนั้นตามศัพท์ทางศาสนา เรียกว่า ไม่เที่ยง (อนิจจัง) คือ ไม่เที่ยงอยู่ในสถานะเดิมได้ เป็นอมตะชั่วนิรันดร์ไม่ได้

๒. สังขารทั้งปวงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากการปรุงแต่งรวมกันเกิดขึ้นเหมือนข้อ ๑ นั้น ล้วนทนอยู่ในสภาพเดิมได้อย่างยากลำบาก ทั้งนี้เพราะสังขารทั้งหลายต้องขึ้นต่อปัจจัยในการดำรงตนให้เป็นอยู่ได้ เช่น ร่างกายมนุษย์มีความหิวกระหายอยู่ตลอดเวลา เพราะต้องหาปัจจัยเข้ามาหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทรงอยู่ได้ แม้สัตว์อื่น ๆ หรือ สิ่งอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน สภาพที่ทนได้ยากนี้ ตามศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นทุกข์ (ทุกข์) หมายถึงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ลำบากเพราะต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอกมาพยุง (support) ให้ดำรงอยู่ได้ การที่ต้องขึ้นต่อปัจจัยอื่น ๆ นี้ จึงทำให้ทุกสิ่งถูกบีบบังคับให้คืนรนเพื่อความอยู่รอด และหาที่เกาะยึดอาศัย เช่น มนุษย์เป็นอยู่ด้วยอาหาร อุณหภูมิ บรรยากาศ เป็นต้น มนุษย์ทุกคนต้องแย่งชิงร่างกายจากสัตว์อื่นเข้ามาเสริมสร้างร่างกายของตนเองให้เจริญเติบโต หรือแม้แต่สัตว์อื่นก็แย่งชิงเอาร่างกายของสัตว์ที่เล็กกว่ามาเป็นร่างกายของตนเองเช่นกัน ด้วยการกินสัตว์อื่น ๆ เป็นอาหารอยู่ตลอดเวลา การทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยากนี้ โดยความหมายแล้วก็คือ ต้องการปัจจัยมาสนับสนุนให้ตนเองอยู่ได้นั่นเอง และนอกจากนั้นยังคอยหลบหลีกภัยอื่น ๆ ที่จะเข้ามาบีบบังคับแย่งชิงเอาจากตนเองไปเป็นอื่นด้วย

๓. ธรรมทั้งปวงไม่ใช่อัตตา หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งร่างกายและจิตหรือวิญญาณ ไม่ใช่อัตตา คำว่า ธรรมทั้งปวง ในที่นี้เป็นคำที่ใช้เรียกครอบคลุมทุกอย่างทั้งเป็นรูปธรรม (จับต้องได้) และ นามธรรม (จับต้องไม่ได้) ทั้งที่เป็นสังขาร (เกิดด้วยการรวมตัวกัน เช่น ต้นหา มานะ ทิฏฐิ) และ วิสังขาร (ไม่เกิดอีก เพราะหมดปัจจัย เช่น วิราคะ (หมดราคะ) หรือ นิพพาน (ดับ)) เป็นต้น ในพระไตรปิฎกอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เล่มที่ ๒๔ กล่าวไว้ชัดว่า ธรรมทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุด (นิพพานปริโยสานา สัพเพ ธมมา^{๑๑}) หมายความว่า ไม่ว่าเราจะเอ่ยถึงอะไรก็ตาม สิ่งนั้น ๆ รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งปวงนี้ทั้งนั้น ดังนั้น คำว่า ธรรมทั้งปวงนี้จึงหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างล้วนไม่มีตัวตน (อนัตตา) ทั้งสิ้น

อนึ่ง เพื่อความเข้าใจเพิ่มเติมยิ่งขึ้น ยังมีธรรมหมวดหนึ่งที่แสดงครอบคลุมถึงสภาวะธรรมทุกสิ่งทุกอย่างล้วนจำกัดอยู่ในธรรมทั้งปวงนี้ทั้งหมด คือ ปรมัตถธรรม แปลว่า ธรรมที่มีความหมายสูงสุด หรือเป็นธรรมสุดยอดที่สุด ธรรมหมวดนี้มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ จิต (Mind or Consciousness) เจตสิก (Mental Activities) รูป (Body) และนิพพาน (Extinction) สรรพสิ่งทั้งปวงล้วนสรุปลงมาได้เพียง ๔ อย่างนี้เท่านั้น เพื่อให้เห็นขอบข่ายของคำว่า ธรรมทั้งปวงครอบคลุมเพียงใดจะเปรียบไตรลักษณ์กับปรมัตถธรรมให้เห็นขอบข่ายของอนัตตา ดังนี้

^{๑๑} อ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๕๘/๘๕.

ตารางแสดงการเปรียบเทียบปรมัตถธรรมกับไตรลักษณ์ ดังนี้

ปรมัตถธรรม	ไตรลักษณ์		
	อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
จิต	✓	✓	✓
เจตสิก	✓	✓	✓
รูป	✓	✓	✓
นิพพาน	-	-	✓

สรุปจากตาราง ว่า ความจริงที่เป็นปรมัตถธรรมในคำสอนมี ๔ ประการ คือ จิต (๘๕ - ๑๒๑) เจตสิก (๕๒) รูป (๒๘) และ นิพพาน (๒)^{๑๑} ล้วนอยู่ภายใต้คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ทั้งสิ้น โดยจิตเจตสิกและรูปทั้ง ๓ นี้ เป็นฝ่ายสังขารทั้งปวง เป็นฝ่ายที่เกิดด้วยการอาศัยซึ่งกันและกัน ที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทหรือปฏิจจสมุปปันธรรม ตกอยู่ภายใต้ของกฎไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ข้อ ส่วนนิพพาน (ดับ) เป็นฝ่ายธรรมทั้งปวง เป็นฝ่ายดับ คือ เมื่อจิตเจตสิกและรูปนั้นหมดปัจจัยดับไป เป็นนิพพาน และนิพพานนั้นอยู่ภายใต้คำว่า ธรรมทั้งปวง แต่ไม่จัดอยู่ในกฎข้ออนิจจังและทุกขังที่เป็นฝ่ายหมวดสังขาร ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ธรรมทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุด^{๑๒} หมายถึงรวมทั้งนิพพานด้วยอันเป็นธรรมสุดท้าย สรุปว่า ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานนี้ ล้วนอยู่ในคำสอนเรื่องอนัตตาทั้งสิ้น

ดังนั้น ขอบเขตของอนัตตาจึงครอบคลุมคำสอนทุกอย่าง คือ ทั้งรูปธรรม และนามธรรม (อรูปธรรม) ทั้งโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ทั้งที่เป็นสังขารธรรม และวิสังขารธรรม ทั้งที่เป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม^{๑๓} ซึ่งแม้คำว่านิพพานธรรมก็รวมอยู่ในขอบเขตของอนัตตาด้วยเช่นกัน เพื่อความกระจ่างในเรื่องนี้ จะทำเป็นตารางเปรียบเทียบให้เห็นปรมัตถธรรมทั้ง ๔ มีความหมายตรงกับสภาวะธรรมต่าง ๆ ข้อใดบ้างอันจะทำให้เห็นภาพของนิพพานชัดเจนขึ้น ดังนี้

^{๑๑}พ. อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๕๓.

^{๑๒}อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

^{๑๓}จรรยา สมน้อย, “คำสอนเรื่อง วิปัสสนา ในพระพุทธศาสนา : ศึกษากรณีคำสอนสำนักธรรมกาย”,

ตารางแสดงสภาวะธรรมต่าง ๆ ตรงกับปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ดังนี้

สภาวะธรรมทั้งปวง	ปรมัตถธรรม ๔			
	จิต	เจตสิก	รูป	นิพพาน
รูปธรรม	-	-	✓	-
นามธรรม	✓	✓	-	✓
สังขารธรรม	✓	✓	✓	-
วิสังขารธรรม	-	-	-	✓
สังขตธรรม	✓	✓	✓	-
อสังขตธรรม	-	-	-	✓
โลกียธรรม	✓	✓	✓	-
โลกุตตรธรรม	✓	✓	-	✓

ในพระไตรปิฎกได้แสดงการพิจารณาไตรลักษณ์และผลที่ได้จากการพิจารณานั้นจะส่งผลออกมาในลักษณะต่าง ๆ คือ ถ้าบุคคลพิจารณาคุณสมบัติโดยความเป็นของไม่เที่ยงมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สังขารจะปรากฏโดยความสิ้นไปหมดไป ถ้าพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ สังขารจะปรากฏโดยความเป็นภัย และถ้าพิจารณาโดยความเป็นอนัตตา สังขารหรือสิ่งทั้งปวงจะปรากฏโดยความว่างเปล่า (เป็นสุญญตา)^{๑๔}

ถ้าพิจารณาโดยความไม่เที่ยง จิตจะโน้มไปในศรัทธามากขึ้น ถ้าพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ จิตจะโน้มไปในความสงบมากขึ้น และถ้าพิจารณาโดยความเป็นอนัตตา จิตจะเกิดความรู้มาก^{๑๕}

ถ้าพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงมากด้วยความเชื่อ จะได้ศรัทธา ถ้าพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบจะได้สมาธิ ถ้าพิจารณาเห็นอนัตตามากด้วยความรู้ จะได้ปัญญา^{๑๖}

ถ้าพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงมากด้วยความเชื่อ หรือพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์มากด้วยความสงบ หรือพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตามากด้วยความรู้ จะเห็นสังขารอื่น ๆ ตามมาอีกมาก เช่น จะเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกัน (สหชาติปัจจัย) มีสิ่งอื่น ๆ เป็นปัจจัย (อัญญมัญญปัจจัย) ต้องอาศัยกันเกิด (นิสสยปัจจัย) และเกิดร่วมกันกับอย่างอื่น (สัมปยุตตปัจจัย) เป็นต้น

และได้อธิบายต่อไปอีกว่า ถ้ามโนสิการถึงความไม่เที่ยง จิตจะผละออกจากนิมิตเล่นไปในนิพพานอันไม่มีนิมิต ถ้ามโนสิการถึงความเป็นทุกข์ จิตจะผละออกจากความเป็นไป เล่นไปใน

^{๑๔} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๖๖.

^{๑๕} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๖๖.

^{๑๖} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๖๖.

นิพพานอันไม่มีการเป็นไป และถ้ามันคือการถึงความเป็นอย่างนั้น จิตจะผละออกจากทั้งนิमितและทั้งความเป็นไป จะเล่นไปในนิพพานอันไม่มีทั้งนิमितและทั้งความเป็นไป^{๑๖} จากเนื้อความนี้สรุปใจความให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า ถ้าพิจารณาเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งปวงจิตจะไม่ยึดมั่นแต่จะมุ่งไปสู่การดับ (นิพพาน) ถ้าพิจารณาเห็นความลำบากที่ต้องอาศัยปัจจัยเป็นอยู่จิตจะไม่มุ่งมั่นอยู่กับการหาปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่แต่จะผละออกมุ่งไปสู่การดับ และถ้าพิจารณาเห็นความไม่มีอิตตาตัวตนอมตะถาวรคงที่ อยู่จิตจะผละออกจากการยึดมั่นทั้งไม่มุ่งในการหาปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่แต่จะมุ่งตรงไปสู่การดับ คือ

นิพพาน

นอกจากนี้ยังได้สรุปผลที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้ระหว่างบุคคลผู้พิจารณาเห็น

ไตรลักษณ์และสิ่งตรงข้ามกับไตรลักษณ์ว่า

เป็นไปได้ (Possible) ที่บุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตา เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาจะสามารถบรรลุธรรมเป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี หรืออรหันต์ได้^{๑๗}

เป็นไปไม่ได้ (Impossible) ที่บุคคลพิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเป็นของเที่ยง เป็นสุข และเป็นอิตตา จะประกอบด้วยปัญญาและจะบรรลุโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี หรืออรหันต์ได้

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปฏิจสมุปบาทและนิพพานนั้นมีคำอธิบายเพิ่มเติมในรายละเอียด ดังนี้

พระพุทธองค์ตรัสว่า ปฏิจสมุปบาทนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุดที่จะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจปฏิจสมุปบาทนี้หุ้มสัตว์จึงยุ่งเหมือนขอด้ายของช่างหูก เป็นปมมุงนัง เหมือนกระจุกด้าย เหมือนหม้อมุงกระต่ายและหม้อปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต และสงสารได้^{๑๘} บุคคลพึงใคร่ครวญพิจารณาปฏิจสมุปบาท คือ ในร่างกายและจิตนี้ว่าเพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขาร... วิญญาณ... นามรูป...ชาติจึงมี อนึ่งเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ^{๑๙} สังขาร... วิญญาณ... นามรูป... ชาติจึงดับ วิราคะ คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า นิพพาน^{๒๐} (ดับ) คือ ปฏิจสมุปบาทดับเป็นนิพพาน (ดับ)

พระองค์ทรงสรุปว่า “เมื่อใดอริยสาวกเห็นปฏิจสมุปบาทและปฏิจสมุปป็นนธรรมเหล่านี้ด้วยดีด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง เมื่อนั้นอริยสาวก

^{๑๖} จุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๘๔.

^{๑๗} จุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๖๕.

^{๑๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๖/๕๖.

^{๑๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๒๐} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓.

จักเข้าถึงที่สุดเบื้องต้นว่าในอดีตเราได้มีแล้ว หรือในอดีตเราไม่ได้มีแล้วหนอ ในอดีตเราได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตเราได้เป็นอย่างไรหนอ ในอดีตเราเป็นอะไร จึงได้เกิดเป็นอะไรอีก หรือว่าจักเข้าถึงที่สุดเบื้องปลายว่า ในอนาคตเราจักมีแล้ว หรือในอนาคตเราจักไม่มี หรือในอนาคตเราจักเป็นอย่างไรหนอ ในอนาคตเราจักเป็นอะไร จึงจักเกิดเป็นอะไรอีก หรือจักมีความสงสัยในปัจจุบันอันเป็นไปในภายใน ณ บัดนี้แล้วว่า เรามีหรือหนอ เราไม่มีหรือหนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาจากไหนหนอ เขาจักเป็นผู้ไปที่ไหนหนอ ข้อนี้เป็นไปไม่ได้

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะอริยสาวกเห็นปฏิจสมุปบาทและปฏิจสมุปปีนนธรรมเหล่านี้ด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง” ^{๒๒}

ส่วนความหมายของคำว่า อนัตตา นั้น ในพระไตรปิฎกสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ได้ให้ความหมายของอนัตตาไว้เป็น ๔ นัยด้วยกัน ^{๒๓} คือ

๑. ตถตา คือ ความเป็นอย่างนั้น หมายถึง การเป็นไปตามธรรมดาของมันเช่นนั้น
๒. อวิตถตา คือ ความไม่คลาดเคลื่อน หมายถึง ไม่คลาดเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น ยังคงเป็นไปตามธรรมดาของมัน
๓. อนัญญตตา คือ ความไม่เป็นอย่างอื่น หมายถึง ไม่เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นยังคงเป็นไปตามธรรมดาของมันอยู่เช่นนั้น
๔. อิทัปปัจจยตา คือ ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ หมายถึง การเกิดขึ้นมาได้ด้วยปัจจัยเป็นองค์ประกอบและเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยองค์ประกอบนั้น คือ สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด เช่น เมื่อมีตาและรูปภาพกระทบกัน การรับรู้ทางตาที่เรียกว่าจักขุวิญญาณจึงเกิด เมื่อตาไม่มีรูปไม่มีการรับรู้ทางตาจึงไม่มี เรียกว่า จักขุวิญญาณไม่เกิด เป็นต้น หรือจะเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีในยุคปัจจุบันก็ได้ เช่น เครื่องวิทยุหรือโทรทัศน์ เพียงไม่มีสายไฟฟ้า หรือ ไม่มีแบตเตอรี่อย่างเดียวยุติวิทยุหรือโทรทัศน์ก็เปิดไม่ติด เป็นต้น สิ่งอำนวยความสะดวกทั้งหลายที่เราสัมผัสอยู่ทุกวันนี้ล้วนเรียกว่า อิทัปปัจจยตาทั้งนั้น

^{๒๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๖.

^{๒๓}

ส.น. (ไทย)

๑๖/๒๐/๓๕.

^{๒๒} พระราชนิพนธ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๗๘.

ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงการพิจารณาสังขารร่างกายด้วยไตรลักษณะเช่นกัน เพื่อที่จะให้มองเห็นความเป็นอนัตตาด้วยวิธีการพิจารณาแยกแยะโดยลักษณะต่าง ๆ ได้ ๖ อย่าง^{๒๔}

ดังนี้

๑. ปรัต โดยความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นอยู่ตลอดเวลา หมายถึง สังขารร่างกายและจิตใจมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นอย่างอื่นอยู่ตลอดเวลา เช่น เด็กกลายเป็นผู้ใหญ่ คนหนุ่มเป็น คนชรา คนชราที่เปลี่ยนไปสู่ความตายหายไปจากโลก ดังนี้เป็นต้น
๒. วัตถุโต โดยความเป็นของว่างจากอัตตา หมายถึง ไม่มีอัตตา หรือ อาตมันตัวตนที่ จะเป็นเจ้าของร่างกายเองและจิตใจนี้
๓. ตุจโต โดยเป็นของว่างจากสาระแก่นสาระ หมายถึง ว่างจากสาระแก่นสารที่แท้จริง เหมือนต้นกล้วยที่หาแก่นมิได้ เหมือนพยับแดดที่หาตัวตนไม่ได้
๔. สูญญโต โดยเป็นของสูญไป หมายถึง เป็นสิ่งสูญเปล่า ว่างเปล่าไม่มีความคงทน
๕. อสุสามิกโต โดยไม่มีใครเป็นเจ้าของที่แท้จริง หมายถึง ไม่มีใครเป็นเจ้าของร่างกาย และจิตใจได้
๖. อนิสสรโต โดยไม่มีใครที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ หมายถึง ไม่มีใครที่จะมีอำนาจสั่งบังคับร่างกายและจิตใจเป็นไปตามต้องการได้
๗. อวสวตติโต โดยเป็นของที่ไม่อยู่ในอำนาจของใคร หมายถึง มันเป็นไปตามปัจจัย และองค์ประกอบของมัน ไม่อยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด

นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ ยังได้ให้ความหมายของอนัตตาไว้อีก ๔๐ ประการ คือ

๑. โดยความไม่เที่ยง	๒. โดยความเป็นทุกข์
๓. โดยความเป็นโรค	๔. โดยความเป็นดังหัวฝี
๕. โดยความเป็นดังลูกศร	๖. โดยเป็นความลำบาก
๗. โดยเป็นอาหาร	๘. โดยเป็นอย่างอื่น
๙. โดยเป็นของชำรุด	๑๐. โดยเป็นอัปมงคล
๑๑. โดยเป็นอันตราย	๑๒. โดยเป็นภัย
๑๓. โดยเป็นอุปสรรค	๑๔. โดยเป็นความหวั่นไหว
๑๕. โดยเป็นของมุพพัง	๑๖. โดยเป็นของไม่ยั่งยืน
๑๗. โดยเป็นของไม่มีอะไรต้านทาน	๑๘. โดยเป็นของไม่มีอะไรป้องกัน
๑๙. โดยเป็นของไม่มีที่พึ่ง	๒๐. โดยเป็นความว่างเปล่า
๒๑. โดยความเปล่า	๒๒. โดยเป็นสูญญตะ (ความว่าง)

^{๒๔} วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๒/๑๕๗-๑๕๘.

๒๓. โดยเป็นอนัตตา ๒๔. โดยเป็นโทษ
 ๒๕. โดยเป็นของมีความแปรผันเป็นธรรมดา ๒๖. โดยเป็นของไม่มีแก่นสาร
 ๒๗. โดยเป็นมูลเหตุแห่งความลำบาก ๒๘. โดยเป็นดังเพชรฆาต
 ๒๙. โดยเป็นความเสื่อมไป ๓๐. โดยเป็นของมีอาสวะกิเลสผูกมัด
 ๓๑. โดยเป็นของถูกปัจจัยปรุงแต่ง ๓๒. โดยเป็นเหยื่อแห่งมาร
 ๓๓. โดยเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา ๓๔. โดยเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา
 ๓๕. โดยเป็นของมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ๓๖. โดยเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา
 ๓๗. โดยเป็นของมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ๓๘. โดยเป็นของมีความรำพันเป็นธรรมดา
 ๓๙. โดยเป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ๔๐. โดยเป็นของมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ^{๒๕}

๔.๑.๓

สิ่งที่ปิดบังอนัตตา

คำสอนเรื่องอนัตตานี้เป็นคำสอนที่เข้าใจยาก เพราะคนส่วนใหญ่ถูกสอนมาแต่เดิมว่ามี
 อัตตาตัวตนซ่อนอยู่ในร่างกายของมนุษย์เรา^{๒๕} เมื่อมนุษย์ตายลงอัตตานี้จะออกจากร่างเดิมไปเข้าร่าง
 ใหม่และเกิดขึ้นมาอีกต่อไปไม่มีจบสิ้น เมื่อคนถูกสอนมาเช่นนี้ จึงยากที่จะเข้าใจได้ว่า อนัตตา มี
 ลักษณะอย่างไร

สิ่งที่ทำให้เข้าใจยากหรือไม่ยอมเข้าใจนี้ มีบางสิ่งที่ปิดบังทำให้เข้าใจยาก ถ้าไม่แยกออก
 พิจารณาโดยละเอียดจะมองไม่เห็นสิ่งที่ปิดบังนี้ เรียกว่า ฆนสังญญา (Perception of Pompectness
) แปลว่า ความสำคัญว่าเป็นกลุ่มก้อนหรือการมองภาพรวม โดยไม่ได้แยกแยะเพื่อวิจยหาสมุฏฐานที่
 เกิด จึงทำให้มองเห็นร่างกายสังขารมนุษย์และสัตว์เป็นอัตตา เรียกว่ามีอัตตสังญญา ถ้าหากพิจารณา
 เห็นอนัตตาก็ดับอัตตาสังญญาได้ ^{๒๖}

พระพุทธศาสนามองว่าบุคคลผู้มีความเห็นผิดไปจากนี้ โดยมีความเห็นว่ามีอัตตาตัวตน
 อยู่ในรูปลักษณะต่าง ๆ การมองเช่นนี้เป็นการมองโดยภาพรวม โดยถือเอาความรู้สึกของตนเองเป็น
 สำคัญเพราะการเห็นสิ่งต่าง ๆ มีรูปร่างปรากฏให้เห็น มีความรู้สึกนึกคิด จึงคิดว่าน่าจะมีสิ่งที่ซ่อนอยู่
 ภายในมีภาวะเป็นอัตตาตัวตนที่แท้จริงของสัตว์ต่าง ๆ โดยสิ่งนั้นเรียกอัตตาบ้าง อาตมันบ้าง ชีวะบ้าง
 วิญญาณบ้าง ตามแต่ละศาสนาจะบัญญัติเรียก ไม่ว่าจะบัญญัติเรียกไปเช่นไรก็ตาม ล้วนแล้วแต่สรุป

ง่าย ๆ ได้ว่ามีความเชื่อว่ามีอตฺตาเหมือนกันทั้งหมด พระพุทธศาสนาเรียกทัศนะที่เห็นว่า มีอตฺตาเหล่านี้ว่า สักกายทิฏฐิ (ผู้มีความเห็นว่ามีกายของตนอยู่) อตฺตานุทิฏฐิ (ผู้มีความเห็นว่ามีอตฺตา) อตฺตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นว่ามีอตฺตา) สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ามีอตฺตาเที่ยง) เป็นต้น ความเห็นทั้งหมดนี้เรียกว่า ความเห็นผิด (มิฉฉาทิฏฐิ) ทั้งหมด

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาเรียกความเห็นผิดเหล่านี้ว่า คำสอนวิปลาส คือ ความเห็นที่ผิดไปจากความเป็นจริง คือ เห็นว่า จิต เป็นอตฺตา มีภาวะเป็นนิจฺจังเที่ยงแท้คงที่ เป็นสุขขัง มีสุขอย่างถาวร เป็นอตฺตา มีตัวตนอมตะ และเป็นสุขะ มีความสวยงาม เพราะถือว่าทัศนะเหล่านี้เป็นการมองที่ไม่ตรงตามสภาวะของความเป็นจริง เป็นเพียงยึดเอาภาพที่ปรากฏแก่สายตาและความรู้สึกแล้วยึดคิดว่า เป็นอตฺตา แต่แท้ที่จริงแล้วสิ่งต่าง ๆ มีความเป็นไปในรูปของกระแสที่เกิดดับติดต่อกันไปโดยไม่ขาดสาย ทำให้ผู้ไม่พิจารณาโดยละเอียดหลงยึดติดในภาพเหล่านั้นเรียกว่า วิปลาส คือ ความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ดังนั้น เรื่องอนัตตานิบุคคลผู้ที่ไม่มีความเข้าใจยอมหลงผิดคิดเอาตามภาพมายาที่ตนสัมผัสได้นั้น แล้วหลงผิดอยู่กับสิ่งนั้นจึงยากที่จะถอนทิฐิความเห็นเหล่านี้ได้

สรุปว่า คำสอนเรื่องอนัตตานิเป็นคำสอนที่yakต่อการทำความเข้าใจของคนที่ไม่รับฟังคำสอนที่ถูกต้อง จึงยึดถือความเห็นด้วยความเข้าใจผิดเพราะหลงยึดอตฺตา แม้ว่าคำสอนเรื่องอนัตตานิจะเป็นคำสอนที่ปฏิเสธลงไปให้อตฺตาโดยตรงว่าไม่ใช่อตฺตาหรือไม่เป็นอตฺตา แต่คนที่ยังหลงคิดในร่างกายจิตใจตัวตนก็ไม่อาจเข้าใจได้

คำสอนเรื่องอนัตตานิเป็นคำสอนที่ครอบคลุมคำสอนอื่น ๆ ทั้งหมด แม้คำสอนเรื่องปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ก็อยู่ในกรอบของอนัตตานิทั้งหมด ดังมีพุทธพจน์บทหนึ่งว่า ธรรมทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุด^{๒๗} และนอกจากนี้ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เข้าใจยากเพราะเป็นการมองภาพรวม (ฉนสัจฺญญา) หมายถึง การมองร่างกายและจิตใจของตนเองและผู้อื่น จึงทำให้ภาพรวมทั้งหมดปิดบังความจริงในเรื่องอนัตตานิทำให้ไม่เข้าใจเรื่องอนัตตานิโดยความถูกต้อง

๔.๑.๔.

การกำหนดทำที่และการวางคนต่อหลักอนัตตา

หลักพุทธธรรมทั้งหมดแสดงว่า สังขารทั้งปวงที่เกิดขึ้นมาล้วนมีความเปลี่ยนแปลง (Impermanence) ไปตามปัจจัยองค์ประกอบ จะหาสิ่งที่เที่ยง ยั่งยืน ความที่ ไม่ผันแปรไม่มี^{๒๘} มีสภาวะเป็นทุกข์ (suffering) ทนอยู่ในสภาวะใดสภาวะหนึ่งได้ยาก เพราะไม่มีอตฺตา (non - self) ตัวตนที่คงซึ่งยืนโรงเป็นหลักให้ สังขารทั้งหลายมีการเกิดและมีการดับพลัดเปลี่ยนไปตามเหตุและ

^{๒๗} อกุ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

^{๒๘} ตั. ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๑๗๘.

ปัจจัย เมื่อสรรพสิ่งตกอยู่และเป็นไปในลักษณะเช่นนี้ตลอดเวลา จึงหาสาระที่แท้จริงของสิ่งที่ปรากฏ
ขึ้นได้ยาก ดังนั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดท่าทีและการวางตนต่อสิ่งต่าง ๆ เป็น ๓ ประการด้วยกัน

คือ

๑. กำหนดท่าทีว่า นั่นไม่ใช่ของเรา (That is not mine) คือ ไม่ดึงเอาเข้ามาหาตัวเอง
อันที่จะทำให้ยึดว่า ของเรา เพราะการยึดว่า ของเราเกิดจากความเข้าใจผิด(มิจฉาทิฎฐิ) เพราะไม่รู้
ความจริงและการยึดถือว่า ของเรา คือ กามตัณหา เป็นความต้องการอยากได้ เช่น ยึดว่า ร่างกายของ
เรา แต่เขาต้องละทิ้งร่างกายของเรานั้นไปในตอนตาย หรือ ยึดว่า ของเราเท่านี้ ของเรามีประมาณ
เท่านี้ เป็นต้น

๒. กำหนดท่าทีว่า เราไม่เป็นนั่น (That am not I) คือ ไม่เอาตัวเองเข้าไปผูกพัน อัน
จะทำให้คิดว่า เป็นเรา หรือ เราได้เป็นนั่นเป็นนี่ การคิดว่า เราเป็น...เช่น เราเป็นจิต เราเป็นอตตะ
อมตะ เราเป็นมนุษย์ เป็นต้น ก็เกิดจากความเข้าใจผิด (มิจฉาทิฎฐิ) และ เกิดจากภวตัณหา คือ ความ
ต้องการอยากจะเป็นอยู่อยากจะคงอยู่ตลอดไป

๓. กำหนดท่าทีว่า นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (That is not my Ego) คือ ไม่ยึดว่าเป็น
สาระที่แท้จริงของตน^{๒๕} อันจะทำให้หลงยึดว่า เป็นสาระที่แท้จริงของชีวิต เพราะการยึดว่า สิ่ง นั้น ๆ
เป็นตัวตนอมตะของเราย่อมได้ชื่อว่า เข้าใจผิดเช่นกัน และได้ชื่อว่า มีกามตัณหา และภวตัณหารวมกัน

เหตุผลที่พระพุทธศาสนาให้กำหนดท่าทีเช่นนี้ก็เพราะสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งตัวเราของแต่ละ
คนล้วนมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และต้องขึ้นต่อปัจจัยดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยหลายอย่างพวงไว้
หาสาระที่แท้จริงที่เรียกว่า ตัวตนถาวรยั่งยืนไม่มี ข้อแรกเป็นการปฏิเสธสิ่งภายนอก ข้อสองเป็นการ
ปฏิเสธภายในตัวเอง และข้อสามเป็นการปฏิเสธทั้งสิ่งภายนอกและตัวเอง

พระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งทั้งปวงที่เราประสบพบเห็นหรือที่เราเกี่ยวข้องทั้งหมดนั้นล้วน
ปราศจากอตตะและปราศจากสิ่งที่เกิดด้วยอตตะ นอกจากนั้นยังได้วางวิธีการในการกำหนดพิจารณา
สิ่งทั้งปวงออกเป็น ๓ วิธีด้วยกัน คือ ^{๓๐}

๑. วิธีการเพ่งพิจารณาแยกส่วนโดยความเป็นธาตุต่าง ๆ คือ สภาพะที่ทรงอยู่เฉพาะใน
ลักษณะนั้น ๆ เช่น แยกตาออกเป็นจักขุ แยกรูปภาพต่าง ๆ เป็นรูปธาตุ แยกการรับรู้ทางตาออกเป็น
จักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น วิธีการนี้จะแยกให้เห็นส่วนต่าง ๆ เป็นสักแต่ว่าธาตุเท่านั้นไม่มีสิ่งใดที่
เรียกว่าสัตว์ หรือมนุษย์ หรือเทวดา หรือตัวเรา ของเรา หรือผู้อื่น เป็นต้นได้เลย รวมทั้งหมดแยก
เป็น

๑๘

ธาตุ

^{๒๕} ม. ม.(ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๒.

^{๓๐} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๕๒.

๒. วิธีการเพ่งพิจารณาแยกส่วนโดยความเป็นอายตนะต่าง ๆ คือ สภาวะที่เชื่อมต่อกับสิ่งอื่น ๆ ทำให้เกิดสิ่งอื่น ๆ ขึ้นมา เช่น ประสาทตาเชื่อมต่อกับรูปหรือสี ประสาทหูเชื่อมต่อกับเสียงหรือคลื่น เป็นต้น จึงทำให้เกิดการรับรู้ต่าง ๆ เกิดขึ้น รวมแยกเป็น ๑๒ ชนิด

๓. วิธีการเพ่งพิจารณาแยกส่วนเป็นการเกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยสิ่งต่าง ๆ เป็นปัจจัยส่งต่อกันไปเรื่อย ๆ (ปฏิจางมุขบาท) ทำให้เกิดสัตว์ชนิดต่าง ๆ ขึ้นมาบนโลกและตายไปอยู่ตลอดเวลา มีปัจจัยหลัก ๆ อยู่ ๑๒ อากาธด้วยกัน

ดังนั้น การพิจารณาหรือการวางตนทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นเทคนิคที่ทางพระพุทธศาสนาได้กำหนดขึ้นเพื่อให้วางตนแบบสอดคล้องกับความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมด โดยไม่เข้าไปหลงเชื่อแบบผิด ๆ วางตนแบบผิด ๆ

ส่วนบุคคลผู้วางตนและกำหนดท่าทีผิดไปจากกรอบนี้ พระพุทธศาสนามองว่า ความเห็น เช่นนั้นเป็นความเห็นที่สับสน (ทฤษฎีคหณ) รุงรัง เป็นความเห็นแห่งแสงกันดาร (ทฤษฎีกินดาโร) เพราะความรู้้น้อย เป็นความเห็นที่เป็นเลี่ยนหามทิ่มแทงตนเองให้เดือดร้อน (ทฤษฎีวิสุกายิก) เป็นความเห็นที่คืนรันทุรุษ (ทฤษฎีวิพณูทิต) เป็นความเห็นที่ผูกมัดตัวเอง (ทฤษฎีสถุโยชน) ให้จมอยู่ในสังสารวัฏต่อไป เป็นความเห็นผิด (มิจฉาทฤษฎี) และ เป็นความวิปลาส (วิปลลาโส) เป็นความวิปริตหรือเพี้ยนไปจากความจริง เป็นต้น รวมไปถึงจนถึงทฤษฎี ๖๒ ก็จัดเป็นความเห็นผิดเช่นกัน

ความเห็นทั้งหมดดังกล่าวมาอาจสรุปให้เข้าใจง่าย ๆ ได้ด้วยพระพุทธพจน์เหล่านี้ คือ

อีกนัยหนึ่ง เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลายว่า ทฤษฎีนี้ว่า ‘โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นเป็นโมฆะ’ เป็นทฤษฎีรกชัฏ เป็นทฤษฎีกันดาร เป็นทฤษฎีที่เป็นข้าศึก เป็นการคืนรนต์ด้วยทฤษฎี เป็นเครื่องประกอบคือทฤษฎี(ทฤษฎีสังโยชน) มีทุกข์ มี ความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ เป็นไปเพื่อคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไป เพื่อรู้อย่าง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน จึงไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือ มั่นทฤษฎีทั้งหลาย อนึ่ง ทฤษฎีทั้งหลาย บุคคลไม่ควรถือ ไม่ควรยึดมั่น ไม่ควรถือ มั่น รวมความว่า เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลาย จึงไม่ยึดมั่น อย่างนี้บ้าง^{๓๐}

อีกนัยหนึ่ง เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลายว่า ทฤษฎีเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อ เกิดในนรก เป็นไปเพื่อเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เป็นไปเพื่อเกิดในเปตวิสัย จึงไม่ ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทฤษฎีทั้งหลาย อนึ่ง ทฤษฎีทั้งหลาย บุคคลไม่ควรถือ ไม่

^{๓๐} พ.ม.(ไทย) ๒๕/๗๒/๒๑๕.

ควรยึดมั่น ไม่ควรถือมั่น รวมความว่า เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลาย จึงไม่ยึดมั่น
อย่างนี้บ้าง ^{๓๒}

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลายว่า ทฤษฎีเหล่านี้ ไม่เที่ยง ปังจัย
ปรุงแต่งขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ถือ ไม่ยึด
มั่น ไม่ถือมั่นทฤษฎีทั้งหลาย อนึ่ง ทฤษฎีทั้งหลาย บุคคลไม่ควรถือ ไม่ควรยึดมั่น
ไม่ควรถือมั่น รวมความว่า เราเห็นโทษในทฤษฎีทั้งหลาย จึงไม่ยึดมั่น อย่างนี้บ้าง ^{๓๓}

๔.๒ ศึกษาวิเคราะห์ข้อถกเถียงตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและอนัตตตามตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

ทัศนะฮินดูเกี่ยวกับเรื่องอัตตาของมนุษย์และสัตว์นี้ ถือได้ว่าเป็นแก่นคำสอนที่มีมาตั้งแต่
ก่อนพุทธกาลแม้พุทธเจ้าเองก็ทรงรู้ว่า ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูมีความเชื่อเช่นนั้น

ในเรื่องอัตตานี้ตามทัศนะของศาสนาฮินดูมีความเชื่อว่า สรรพสิ่งเกิดมาจากปรมาตมัน
หรือพระพรหมหรือท้าวมหาพรหมเป็นผู้สร้าง พระพรหมมีฐานะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ รู้
สิ่งทั้งปวง เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้ บงการ ผู้ทรง
อำนาจ เป็นพระบิดาของสัตว์ที่เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด ท่านบันดาลสัตว์ทั้งหมดขึ้นมา ^{๓๔}

คำสอนเรื่องอัตตา - อนัตตานี้ดูเหมือนจะเป็นคำสอนที่ปฏิเสธความเชื่อของอีกหนึ่ง
โดยตรง และเป็นคำสอนที่ถูกหยิบยกขึ้นมาถกเถียงกันในแวดวงของศาสนาอย่างต่อเนื่องมาโดยไม่
ขาดสาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งพุทธกาลที่ทุกคนมีความเชื่อเรื่องตัวตนอยู่แล้วถือว่าเป็นมรดกทาง
ปัญญาและความเชื่อมาหลายพันปี ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ประกาศตัวเป็นพุทธเจ้าด้วยวัยที่ยังหนุ่มแน่น
ได้สร้างความท้าทายต่อเจ้าลัทธิที่มีอยู่ก่อนแล้วเป็นอย่างมาก

ประเด็นที่ ๑ ประเด็นที่ถูกหยิบขึ้นได้กับพระพุทธเจ้ามากที่สุดก็คือ คำสอนเรื่อง อนัตตา
เพราะหลังจากที่ทรงแสดงปฐมเทศนาครั้งแรกแล้วอีก ๒ - ๓ อาทิตย์ต่อมาพระองค์ได้ทรงแสดง
อนัตตลักขณสูตร ซึ่งทำให้ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูปบรรลุเป็นพระอรหันต์ในโลกด้วยพระธรรมเทศนา
เรื่องอนัตตานี้เอง

^{๓๒} พุ.ม.(ไทย) ๒๕/๗๒/๒๒๐.

^{๓๓} พุ.ม.(ไทย) ๒๕/๗๒/๒๒๐.

^{๓๔} ที.ที.(ไทย) ๕/๔๒/๑๗.

ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงคำสอนเรื่องอนัตตานี้ อยู่ในเวลาเดียวกันนั้น พระองค์ก็ทรงตอบข้อซักถามมากมายเกี่ยวกับเรื่อง อตตตา อนัตตตานี้ตลอดเวลา

ในสมัยนั้นมีสมณพราหมณ์บางพวกได้ประกาศทฤษฎีต้นกำเนิดของโลกว่า โลกเกิดขึ้นมาเพราะพระอิศวรเป็นผู้สร้างบ้าง พระพรหมเป็นผู้สร้างบ้าง แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงสอบถามว่า มีความเป็นมาอย่างไร พวกสมณพราหมณ์เหล่านั้นกลับตอบไม่ได้

ส่วนอีกพวกหนึ่งแสดงทัศนะว่า อตตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ไม่มีผู้สร้าง พระพุทธองค์อธิบายให้ฟังว่า พวกนี้ในอดีตเคยเกิดเป็นพรหมแล้วจุติมาเกิดเป็นมนุษย์ ได้สละบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต อาศัยความที่จิตตั้งมั่น มีความเพียร อบรมจิตอย่าง

ถูกวิธี สามารถบรรลุเจโตสมาธิ เป็นเหตุให้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้ แล้วระลึกเห็นตัวเองเกิดขึ้นโดยปราศจากคนสร้าง สามารถเกิดขึ้นได้เอง จึงประกาศทัศนะว่า อตตตาและโลกเกิดขึ้นมาเองไม่มีผู้สร้าง

ครั้งเมื่อถูกพระพุทธเจ้าทรงซักถามมาก ๆ ก็อธิบายถึงที่มาไม่ได้ว่าเกิดได้อย่างไร พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายว่าพวกนี้ระลึกได้แค่นั้นจากนั้นไประลึกไม่ได้จึงไม่รู้ ^{๓๕}

พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์เองทรงรู้ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดโลก รู้ความเป็นมา และรู้ อย่างละเอียดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้แล้วจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงทราบการดับ(นิพพาน)ได้ด้วย พระองค์เอง เมื่อทราบแล้วจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม ^{๓๖}

ประเด็นที่ ๒ ปัญหาเรื่องชีวิตที่มีลักษณะเป็นอัตตาดำตนนี้ก็ถูกนำมาเป็นหัวข้อโต้เถียงอภิปรายกันมาก ครั้งหนึ่งสังจกะ นิครนถบุตร ได้นำปัญหาข้อนี้มาโต้กับพระพุทธองค์ โดยพระองค์ทรงให้ สังจกะ นิครนถบุตรเป็นฝ่ายเริ่มอภิปรายก่อน ซึ่งสังจกะ นิครนถบุตร ได้อธิบายให้พระพุทธองค์ฟังว่า

สิ่งที่เรียก อัตตตา (Self) ต้องมีแน่นอน เปรียบเสมือนต้นไม้ที่จะเจริญงอกงามเติบโตขึ้นมาได้ก็ต้องอาศัยแผ่นดิน อยู่ในแผ่นดินจึงจะเจริญงอกงามได้ หรือการงานใด ๆ ก็ตามบุคคลต้องอาศัยแผ่นดินเป็นฐานรองรับจึงจะทำงานได้ บุคคลก็เช่นเดียวกัน ร่างกาย (รูป) ต้องมีอัตตตา ความรู้สึก (เวทนา) ต้องมีอัตตตา ความจำ (สัญญา) ต้องมีอัตตตา ความคิด (สังขาร) ต้องมีอัตตตา และ จิต (วิญญาณ) ต้องมีอัตตตา ^{๓๗}

^{๓๕}ที่. ปา.(ไทย) ๑๑/๔๕/๓๓.

^{๓๖}

ที่.ปา.(ไทย)

๑๑/๔๖/๓๓.

^{๓๗}ม.นุ.(ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๕๒.

^{๓๗}ม.นุ.(ไทย)๑๒/๓๕๖/๒๕๒.

โดยสรุป คือ มนุษย์หรือสัตว์ (ชั้น ๕) ต้องดำรงอยู่ในรูป ตัวตน (ชั้น ๕) นั้น จึงจะสามารถประสบบุญหรือบาปได้ ถ้าปราศจากตัวตนแล้วใครจะเป็นผู้ทำบุญ ใครจะเป็นผู้ทำบาป ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีปฏิภาณ คือ ย้อนถามเพื่อให้สังกะ นิครนถบุตรได้ตอบปัญหาอื่นก่อน และสังกะ นิครนถบุตรได้กล่าวยืนยันความเห็นของตนเป็นเชิงถามพระพุทธเจ้าว่า ชั้น ๕ นี้ (The Five Groups) เป็นอตตาของเรา คือ รูปเป็นอตตาของเรา เวทนาเป็นอตตาของเรา สัญญาเป็นอตตาของเรา สังขารเป็นอตตาของเรา วิญญาณเป็นอตตาของเรา มิใช่หรือ แล้วสังกะ นิครนถบุตรยังได้กล่าวอ้างอีกว่า ความเห็นนี้ไม่ใช่ท่านจะเข้าใจและเชื่อเรื่องนี้เพียงคนเดียว แม้แต่คนอื่น ๆ ในหมู่มหาชนจำนวนมากก็เชื่อทฤษฎีนี้

พระพุทธองค์ได้ให้สังกะ นิครนถบุตรยืนยันคำพูดของตนเองว่า ตนเองเชื่อว่าชั้น ๕ มีตัวตน โดยไม่ต้องอ้างมหาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งสังกะ นิครนถบุตรก็ยืนยันความเชื่อนั้นว่าชั้น ๕ มีอตตา เมื่อสังกะ นิครนถบุตรยืนยันเช่นนั้นแล้ว

พระองค์ทรงย้อนถามสังกะ นิครนถบุตร เพื่อให้เขาตอบไปตามความเห็นที่ควรจะเป็น และเป็นความจริงว่า ท่านเข้าใจข้อนี้ได้อย่างไร พระมหากษัตริย์ที่ได้รับพระราชพิธีราชาภิเษกแล้วเป็นพระราชอาณัติแล้ว เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล จะทรงมีอำนาจในการสั่งประหารคนที่สมควรประหาร หรือสั่งให้รับสมบัติของคนที่เหมาะสม หรือสั่งเนรเทศคนที่สมควรเนรเทศใน พระราชอาณาเขตของพระองค์หรือไม่

ปัญหานี้สังกะ นิครนถบุตรได้ยอมรับว่า พระราชาที่ได้รับราชาภิเษกดำรงตำแหน่งเป็นพระราชอาณัติแล้วย่อมมีพระราชอำนาจเต็มที่ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ที่จะสั่งประหารใครก็ได้ที่สมควรประหาร เป็นต้น

เมื่อสังกะ นิครนถบุตรยอมรับในประเด็นนี้แล้ว พระพุทธองค์จึงทรงย้อนกลับมาถามประเด็นปัญหาที่ยกขึ้นมาโต้เถียงกันว่า

อภิลเวสสนะ (หมายถึงชื่อโคตรของสังกะ นิครนถบุตร) ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ก็ข้อที่ท่านกล่าวว่า “รูปเป็นอตตาของเรา” ท่านมีอำนาจสั่งการในรูปร่างนั้นหรือไม่ว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ อย่างนั้นเลย

เมื่อถูกถามเช่นนี้สังกะ นิครนถบุตร นิ่งอึ้งถึงกับตอบไม่ได้ ครั้นถูกพระพุทธเจ้าถามซ้ำบ่อย ๆ เพื่อให้ตอบคำถาม ในที่สุดเขาก็ยอมรับว่า ไม่มีอำนาจสั่งให้รูปเป็นไปตามคำสั่งได้ หลังจากนั้นพระพุทธองค์ทรงทระยอยถามปัญหาในส่วนของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณแต่ละอย่างไปเรื่อย ๆ ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่มีอำนาจสั่งการให้เวทนา สัญญา สังขาร หรือ วิญญาณเป็นไปตามที่เราต้องการได้

พระพุทธองค์ได้ทรงสรุปว่า คำยืนยันตั้งแต่แรกและคำตอบสุดท้ายของสังกะ นิครนถบุตรนั้นขัดแย้งกันไม่ตรงกัน และแล้วพระพุทธองค์ได้ใช้โอกาสนั้นซักถามให้สังกะ

นิครนถบุตรตอบต่อไปอีกว่า รูปจนถึงวิญญาณทั้งหมดนั้นมีความคงที่หรือเปลี่ยนแปลง ก็ได้รับคำตอบว่า มีความเปลี่ยนแปลง แล้วทรงถามต่อไปว่า สิ่งใดที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งนั้นเปลี่ยนไปเพราะมีสุขหรือมีทุกข์ (ถ้าสุขคงไม่ต้องการเปลี่ยน) ได้รับคำตอบว่า เพราะทุกข์ (ถูกบีบบังคับจึงทำให้เปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา) และถามต่อไปอีกว่า สิ่งใดไม่เพียงมีการเปลี่ยนแปลงไปเพราะความทุกข์ ควรหรือไม่ที่จะมีความรู้สึกว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้น หรือสิ่งนั้นเป็นอิตตาของเรา ก็ได้รับคำตอบว่าไม่ควรรู้สึกเช่นนั้น

และแล้วพระพุทธองค์ทรงสรุปเป็นคำถามอีกว่า

ท่านเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ากลืนทุกข์อยู่แล้วยังกลับพิจารณาเห็นทุกข์นั้นว่า (ทุกข์) นั้นของเรา เราเป็น(ทุกข์)นั้น หรือ(ทุกข์)นั้นเป็นอิตตาของเรา เขาผู้นั้นกำหนดทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้หมดไปได้ มีอยู่บ้างไหม^{๓๘} ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่ได้

สรุปประเด็นปัญหาเรื่องอิตตานี้ว่า สัจจะ นิครนถบุตร จนต่อคำตอบไม่สามารถยืนยันอิตตาตามที่ตนเองเข้าใจได้ พระพุทธองค์จึงทรงสรุปว่า ผู้มีทัศนคติเหมือนสัจจะ นิครนถบุตรนี้เป็นเหมือนคนต้องการแก่นไม้ แล้วตัดต้นกล้วยที่โคนต้น ตัดปลาย ปลูกเปลือกเข้าไปที่ละชั้นจนหมดก็ไม่พบแก่นต้นกล้วย เหมือนความเชื่อเรื่องอิตตา เมื่อถูกซักถามไล่เลียง สอบสวนในความเชื่อนั้นทีละประเด็น ๆ อย่างละเอียดลงลึกไปเรื่อย ๆ ก็จะหาความจริงของอิตตาไม่พบจำต้องยอมแพ้ไปเอง

ปัญหาข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าสมมติว่าชั้น ๕ (the five groups) จะมีสภาวะเที่ยง เป็นอมตะไม่มีการเปลี่ยนแปลงได้แล้ว การประพาศิพรหมจรรย์เพื่อความหลุดพ้น เพื่อความสิ้นทุกข์ก็คงไม่มี และไม่จำเป็นต้องมี เพราะเหตุที่อย่างไรเสียของนั้นก็เที่ยงอยู่แล้วและไม่เปลี่ยนแปลงใด ๆ อยู่แล้ว การประพาศิธรรมจึงไม่สามารถช่วยอะไรได้

อีกปัญหาหนึ่ง คือ ปัญหาเรื่องกรรมที่ถูกยกมาถกเถียงกัน คือ ถ้าเชื่อว่าตัวเราไม่มีตัวตน(เป็นอนัตตา)แล้ว เวลาที่เราทำกรรมดีหรือกรรมไม่ดีแล้วใครจะเป็นผู้รับกรรมนั้น และ ถ้าเชื่อว่าไม่มีตัวตนอมตะจริงแล้ว บุคคลจะประสพบุญหรือบาปได้อย่างไร^{๓๙} บุญกุศลที่เราประพาศิที่เราได้สร้างแล้วกรรมทั้งหมดนั้นเราผู้ไม่มีตัวตนจะได้รับได้อย่างไร และถ้าเชื่อเช่นนั้นจริง ก็แสดงว่า ผู้ทำกรรมกับผู้รับกรรมเป็นคนละคนกัน คือ คนหนึ่งทำเหตุ แต่อีกคนหนึ่งเป็นผู้สววยผล^{๔๐} กลายเป็นว่าคนทำกรรมเป็นอีกคนหนึ่ง ส่วนผู้รับกรรมเป็นอีกคนหนึ่งซึ่งไม่ยุติธรรมเลย

ความเชื่อเรื่องกรรมนี้ ตามมติของฝ่ายที่ยึดถืออิตตา หรือ อาตมัน มีความเชื่อว่า เมื่อบุคคลกระทำความกรรมดีลงไป ผู้รับผลของกรรมดีนั้น ได้แก่ อาตมันหรือ อิตตาของผู้นั้น ดังนั้น ความดีที่

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๖.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๕๒.

^{๔๐} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๖/๕๓.

กระทำลงไปจึงไม่มีทางสูญเปล่า เพราะอาตมัน(หรือ อัตตา) เป็นสภาวะนิรันดรไม่รู้จักแตกทำลายถึงผู้กระทำความดีจะตายไป อาตมันที่จะคอยรับผลของกรรมดี ก็ยังคงอยู่^{๔๑} เปรียบเสมือนต้นไม้พืชพันธุ์ต้องอาศัยแผ่นดิน เกิดในแผ่นดินจึงเจริญงอกงามได้ การงานที่บุคคลทำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่รองรับจึงจะทำได้ บุคคลก็เช่นกัน ต้องมีอัตตา หรือ อาตมัน และอัตตาดังอยู่ในร่างกาย(รูป) ความรู้สึก(เวทนา) และ จิตใจ (วิญญาณ) บุคคลจึงจะประสบบุญหรือบาปได้ ถ้าไม่มีตัวตนแล้วใครจะรับผลบุญบาปที่^{๔๒}ทำลงไป

ความเชื่อเรื่องกรรมนี้ฝ่ายที่เชื่อว่ามีอัตตาหรืออาตมันนี้ได้มีทัศนะในเรื่องกรรม (พวกกรรมวาทะ) แตกต่างกันใน ๔ ลักษณะใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

๑. กรรมวาทะพวกหนึ่งบัญญัติว่า สุขและทุกข์ (กรรมดีกรรมชั่ว) เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง (และได้รับผลเอง)

๒. กรรมวาทะบางพวกบัญญัติสุขและทุกข์ (กรรมดีกรรมชั่ว) เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ (ตนเองไม่ได้สร้างขึ้น)

๓. กรรมวาทะบางพวกบัญญัติว่า (กรรมดีกรรมชั่ว) เป็นสิ่งที่ตนเองกระทำด้วยและเป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ด้วย

๔. กรรมวาทะบางพวกบัญญัติว่า (กรรมดีกรรมชั่ว) เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มีโชและคนอื่นกระทำก็มีโช^{๔๓}

ในทัศนะเรื่องกรรมนี้พระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายที่มีทัศนะว่าไม่มีตัวตนอมตะ (อนัตตา) ได้แสดงทัศนะเรื่องกรรมว่า กรรมหมายถึงการกระทำเนื่องด้วยกาย วาจา และใจทั้งทางดีและทางไม่ดี ด้วยเจตนาที่อยู่ในอกุศลจิตและโลกียกุศลจิต^{๔๔}

เมื่อบุคคลทำกรรมด้วยจิตหรือวิญญาณซึ่งเป็นกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท กรรมหรือผลของกรรมก็แสดงออกมาตามหลักของปฏิจจสมุปบาทเช่นกัน^{๔๕} พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเรื่องนี้แก่ท่านพระอานนตตอนหนึ่งว่า

สุขและทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัยอะไร ก็อาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวด้วยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เรา

^{๔๑} สมภาร พรหมหา, ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๕๒.

^{๔๓} ต.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๕/๔๘.

^{๔๔} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตตสังคณาจารย์ มหาวชิรมมัตถสังคณาจารย์ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมสังคณาจารย์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐.

^{๔๕} ต.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๖/๕๓.

ด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวกันอย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะ
เป็นเหตุให้ถูกดำเนินได้ ^{๔๖}

พระพุทธศาสนามองว่าทัศนะของพวกกรรมวาจาทั้ง ๔ ทัศนะนั้นว่า (๑) สุขและทุกข์
(กรรมดีและกรรมชั่ว) เป็นสิ่งที่ตนเองทำบ้าง (๒) คนอื่นทำให้บ้าง (๓) ตนเองทำด้วยคนอื่นทำด้วย
และ (๔) ตนเองทำก็ไม่ใช่ คนอื่นทำให้ก็ไม่ใช่ ทัศนะทั้งหมดนี้ล้วนเกิดจากผัสสะเป็นปัจจัยทั้งสิ้น
เป็นไปไม่ได้เลยที่จะบัญญัติว่าสุขและทุกข์ (กรรมดีกรรมชั่ว) เกิดขึ้นโดยปราศจากผัสสะ
ความสุขและทุกข์ที่แสดงมานี้ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้จำแนกทางเกิดของสุข
และทุกข์ออกเป็น ๓ ทางหรือจากทวาร ๓ คือ เกิดจากทางกาย เกิดจากทางวาจา และเกิดจากทางใจ
ดังพุทธพจน์ว่า

เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน (ของตนเอง = ผู้วิจย) จึง
เกิดขึ้น เพราะความจงใจทางกายเป็นเหตุ หรือว่าเมื่อวาจามีอยู่ สุขและทุกข์ที่
เป็นไปในภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ หรือว่าเมื่อใจมีอยู่
สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจทางใจเป็นเหตุ และ
เพราะอวิชาเป็นปัจจัยด้วย ^{๔๗}

โดยเมื่อบุคคลแสดงออกทางพฤติกรรมทางด้านร่างกาย (กายสังขาร) ซึ่งเป็นปัจจัยทำให้
เกิดสุขและทุกข์ขึ้นแก่ตน มีทางที่เกิด ๔ ทาง เช่นเดียวกับพฤติกรรมทางด้านร่างกาย คือ ตนเองทำ
บ้าง คนอื่นทำบ้าง กระทำโดยรู้ตัวบ้าง และกระทำโดยไม่รู้ตัวบ้าง ^{๔๘}

พระพุทธองค์ทรงสรุปเรื่องนี้แก่พระอานนท์ว่า

อานนท์ อวิชาแทรกอยู่ในธรรม(เรื่องกรรม = ผู้วิจย)เหล่านี้ เพราะอวิชา
นั้นแหละดับไปไม่เหลือด้วยวิระคะ (นิพพาน = ผู้วิจย) กายซึ่งเป็นปัจจัยให้สุข
และทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น (เกิดขึ้นในตนเอง = ผู้วิจย) จึงไม่มี
วาจาซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น (เกิดในตนเอง =
ผู้วิจย) จึงไม่มี มโนซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น
(เกิดในตนเอง = ผู้วิจย) จึงไม่มี เขตไม่มี ฯลฯ วัตถุไม่มี ฯลฯ อายตนะไม่มี
 ฯลฯ วัตถุไม่มี ฯลฯ หรืออริกกรม์ (คติ = ผู้วิจย) ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่
เป็นไปในภายในเกิดขึ้นนั้น จึงไม่มี ^{๔๙}

^{๔๖} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๕๐.

^{๔๗} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๕๐.

^{๔๘} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๕๑.

^{๔๙} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๕๑.

เรื่องกรรมนี้ตามหลักการของพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นไปตามหลักสันตติ คือความสืบต่อของผลกรรมที่ทำหรือเท่าที่ผู้ทำกรรมยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เรื่องสันตตินี้สามารถอธิบายให้เห็นภาพจนได้ดีที่สุดด้วยการยกตัวอย่าง เช่น ตัวอย่างเมล็ดมะม่วงกับผลมะม่วงที่พระนาคเสนได้อธิบายตอบพระเจ้ามิลินท์ โดยการเปรียบเทียบว่า เมล็ดมะม่วงที่ปลูกกับต้นมะม่วงและผลมะม่วงที่สัมผัสได้นี้ไม่ใช่เมล็ดมะม่วงเดิมที่แรกปลูก แต่มันสืบต่อกันมาจากเมล็ดมะม่วงนั้น กรรมที่นามและรูป (หมายถึงบุคคล = ผู้วิชัย) กระทบลงไปทั้งดีและไม่ดี ด้วยผลกรรมนี้จะทำให้นามและรูปอื่นเกิดได้ในภพต่อไป ดังนั้นบุคคลจึงไม่อาจพ้นจากกรรมชั่วของตนเองไปได้ ^{๕๐} ด้วยหลักสันตตินี้

สรุปว่า เรื่องกรรมนี้ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า เมื่อบุคคลทำกรรมด้วยจิตที่เป็นไปตามหลักการอาศัยปัจจัยที่ต่อเนื่องกัน(ปฏิจาสมุปบาท) และผลที่เกิดก็มีการให้ผลตามที่เป็นไปในลักษณะปัจจัยที่เกิดต่อเนื่องกัน(ปฏิจาสมุปบาท) เพราะการเกิดและดำรงอยู่ของผู้ทำกรรมก็มีลักษณะที่เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันให้ดำรงอยู่ และเมื่อปัจจัยที่ต่อเนื่องกันนั้น(ปฏิจาสมุปบาท)ดับลง สิ่งสมมติว่าสัตว์ดับลง(นิพพาน) ไม่มีตัวผู้ที่จะให้ผลกรรมส่งผลได้ สิ่งที่เราเรียกว่ากรรมก็จะดับลงเช่นกัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า “ผู้ทำกรรมและเสวยกรรมคือจิต แต่จิตทางพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นกระแสความคิดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัย คือ เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิด จิตจึงเกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัย จิตก็ดับ และในช่วงระยะที่เหตุปัจจัยยังมีอยู่ จิตก็มีอยู่สืบต่อกันไปได้แบบสันตติ แต่ไม่มีลักษณะนิรันดร และไม่ใช่วะที่ เป็นอิสระในตัวเอง เพราะต้องอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป” ^{๕๑}

ดังนั้น เมื่อสิ่งเป็นอนัตตาคือบุคคลทำกรรมและรับผลกรรมจึงต้องอยู่ภายใต้ลักษณะแบบเป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องกัน(ปฏิจาสมุปบาท) เพราะกรรมก็จัดเป็นอนัตตาเช่นกัน และเกิดขึ้นตามหลักปัจจัยต่อเนื่องเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ การที่บุคคลที่เป็นอนัตตาวเวลาทำกรรมและรับผลของกรรมจึงสามารถทำกรรมและรับผลกรรมได้ตามหลักที่เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันนี้เอง

ประเด็นที่ ๓ การยกประเด็นสัญญาขึ้นมาวินิจฉัยโต้แย้งกันว่า เป็นอตตาทหรือไม่ ทัศนะที่ว่าสัญญามีตัวตนเป็นอตตานี้ ในทัศนะของศาสนาฮินดู การแยกร่างกาย หรือจิตของมนุษย์และสัตว์จะแยกเพียงหยาบ ๆ ไม่ค่อยละเอียดนัก คือ จะแยกเพียงร่างกาย (รูป) สัญญา และจิตใจ (วิญญาณ) เท่านั้น

^{๕๐} Henry Clarke warren, Buddhism in Translation, (Delhi : Motilal Banarsidass, ๑๙๘๗), p. ๒๓๕.

^{๕๑} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖) หน้า ๒๕๔.

แม้ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ มหาเวทลลสูตร พระมหาโกฏิฐิยะได้ถามพระสารีบุตรว่า เวทนา สัญญา กับวิญญาณแยกกันได้หรือไม่ได้^{๕๒} ประเด็นของเรื่องสถานที่อยู่ซึ่งบางครั้งก็สัตัวไป เกิดในบางแห่ง เช่น เนวสัญญานาสัญญาตนะ หมายถึง สถานที่ที่จะบอกว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่เพราะไม่สามารถทำสัญญากิจได้ (คือทำหน้าที่จำอารมณ์ไม่ได้) และจะบอกว่า ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เพราะเป็นสิ่งที่มิได้อยู่โดยเป็นเพียงเศษสังขารที่เหลืออยู่อย่างละเอียด^{๕๓} เท่านั้น เนื่องจากสัญญาอย่างหยาบไม่แสดงอาการ (เหลืออยู่เฉพาะสัญญาที่ละเอียด) ดังนั้น จึงเรียกสถานที่เกิดในชั้นนี้ว่า เนวสัญญา คือ ไม่มีสัญญา การที่เรียกว่าเนวสัญญานี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเรียกเอาสัญญาเป็นหลักใหญ่^{๕๔} ดังนั้น เรื่องของสัญญามีตัวตนเป็นอัตตานิ มีความเชื่อถือกันมากเช่นเดียวกับเชื่อว่าจิต (วิญญาณ) เป็นอัตตา

ทัศนะที่เห็นสัญญาเป็นอัตตาดำตนนี้แบ่งออกเป็น ๔ ทัศนะด้วยกัน คือ

ทัศนะที่ ๑ พวกพราหมณ์ที่เชื่อว่า อภิสัญญานิโรธ คือ สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เกิดดับไปเอง เวลาที่สัญญาเกิด คนก็มีความจำ เมื่อสัญญาดับ คนก็จำอะไรไม่ได้

ทัศนะที่ ๒ พวกพราหมณ์อีกชุดหนึ่งแย้งว่า เพราะสัญญาเป็นอัตตา (ตัวตน) ของคนที่ เวียนเข้าเวียนออก เวลาที่สัญญาเป็นอัตตาเวียนเข้า คนก็มีความจำ เมื่อสัญญาเป็นอัตตาเวียนออก คนก็จำอะไรไม่ได้

ทัศนะที่ ๓ บอกว่า มีสมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์บันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือให้ออกไปก็ได้ เวลาที่ท่านบันดาลให้สัญญาออกไป คนก็จำอะไรไม่ได้ (ทัศนะนี้คล้ายศาสนาอิสลาม ที่ว่าอัลเลาะห์เก็บวิญญาณของคนไว้ในเวลาหลับและเวลาตาย) เวลาที่ท่านบันดาลให้สัญญาเข้ามาคนจึงมีความจำได้

ทัศนะที่ ๔ บอกว่า มีพระผู้เป็นเจ้า, เทวดาผู้มีฤทธิ์ สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือให้ออกไปก็ได้ เวลาที่บันดาลให้สัญญาเข้าไป คนก็มีความจำ เวลาบันดาลให้สัญญาออกไป คนก็จำอะไรไม่ได้^{๕๕}

ข้อนี้พระพุทธองค์ทรงแก้ว่า ทัศนะที่ ๑ นั้นผิดตั้งแต่แรกทีเดียว เพราะว่าสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัยให้เกิดก็มี ให้ดับก็มี สัญญาบางอย่างเกิดเพราะการศึกษาก็มี ดับเพราะการศึกษาก็มี

^{๕๒} ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

^{๕๓} วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๑/๒๕๗.

^{๕๔} วิสุทธิ.(ไทย) ๒/๑/๒๕๗.

^{๕๕} ที.สี.(ไทย) ๘/๔๑๑/๑๗๗.

(เชิงอรรถของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๕ ได้อธิบายความคำว่าการศึกษาว่า ได้แก่ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา)

ในเรื่องของการศึกษานี้ทรงแสดงเมื่อบุคคลพัฒนาจิตใจไปได้ในระดับที่จะทำให้นิเวรณทั้งหลายสงบระงับลง และจะเกิดความเบิกบานใจทำให้เกิดปีติ หลังจากนั้นกายจะสงบ เป็นสุข หลังจากนั้น จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิ จิตจะสงบจนบรรลุถึงปฐมฌาน ทำให้กามสัญญา (ความจำในเรื่องกาม) ที่มีอยู่จะดับไปแล้วสังสัญญาอย่างละเอียดจะเกิดเพราะเหตุอย่างนี้

ต่อจากนั้นทรงแสดงสังสัญญาที่ประกอบด้วยองค์ประกอบของฌานในแต่ละระดับตั้งแต่ทุติยฌานไปจนถึงจตุตถฌาน แต่ละฌานก็จะดับและเกิดสังสัญญาที่ละเอียดขึ้นในแต่ละฌาน เมื่อพัฒนาจิตขึ้นไปถึง อรูปฌาน รูปสัญญา ปุณฺณสัญญา นานัตตสัญญา แต่ละระดับก็จะดับไปเรื่อย ๆ ในขณะที่เดียวกันสังสัญญาที่ละเอียดกว่าก็เกิดขึ้นมาแทน จนถึงอาภิญญาญาณตนฌาน อันเป็นที่สุดแห่งสัญญา ผู้นี้จะมีความคิดอย่างนี้

เมื่อเรายังคิดอยู่ไม่ดีเลย สัญญาอื่นที่หายบจะเกิดขึ้นแทน ทางที่ดีเราไม่ควรคิดไม่ควรคำนึง เมื่อเขาไม่คิด ไม่คำนึงต่อไป สัญญานั้นจึงดับไป สัญญาอื่น ๆ ที่หายบก็ไม่เกิดขึ้นอีก เขาจึงบรรลุถึงการดับ (นิโรธ) การดับสัญญาได้อย่างยอดเยี่ยม (อภิสัญญา นิโรธ) ของภิกษุผู้มีความรู้ตัวโดยลำดับ (สัพปชาญญะ) ย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้ ^{๕๖}

ส่วนทศนะที่เกี่ยวกับสัญญาอีก ๓ ทศนะในคัมภีร์ไม่ได้อธิบายต่อไป แต่เมื่อพิจารณาาคำตอบของพระพุทธองค์แล้วก็น่าจะครอบคลุมทศนะเรื่องสัญญาของทั้ง ๔ ทศนะได้ทั้งหมด เพราะทศนะที่สองซึ่งบอกว่าสัญญาเป็นอิตตาของคนเวียนเข้าออกได้เอง หรือทศนะสามและสี่ที่บอกว่ามีสมณพราหมณ์หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์บันดาลนั้นก็คงผิดเช่นกันเพราะพระองค์ตอบแล้วว่า สัญญาของคนมีเหตุ มีปัจจัยทำให้เกิดก็มี ทำให้ดับก็มี เกิดเพราะการศึกษาก็มี ดับเพราะการศึกษาก็มี ซึ่งเป็นคำตอบที่คุ้มทุกทศนะได้หมด

ประเด็นที่ ๔ การยกเอาเวทนา (ความรู้สึกรู้สึก) ขึ้นมาโต้แย้งกันว่าเวทนาเป็นอิตตา โดยบางคนมีทศนะว่า ตนเองหลังจากตายแล้วจะมีตัวตนอมตะเสวยสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เจือปนเลย

^{๕๖} ที.ที.(ไทย) ๘/๔๑๒/๑๗๗.

คำตอบในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ตั้งคำถามผู้ที่คิดว่าเมื่อตายแล้วจะได้รับความสุขอย่าง
เดียวตลอดชั่ววันนิรันดรไว้

๓

ประเด็น

คือ

๑. ถามว่า ท่านเคยเห็นอ๊ตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวตลอด ๑ วัน ตลอด ๑ ค่ำ หรือตลอด
ครึ่งวันตลอดครึ่งค่ำหรือไม่ ?

๒. ถามว่า ท่านรู้หนทางว่า นี่เป็นหนทาง นี่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้ได้ถึง(บรรลุ) โลกที่มี
แต่ความสุขโดยส่วนเดียวหรือไม่ ?

๓. ถามว่า ท่านเคยได้ยินเสียงพวกเทพผู้บังเกิดในโลกที่มีแต่ความสุขโดยส่วนเดียวซึ่งพูด
อยู่ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบเพื่อบรรลุถึงโลกที่มีแต่ความสุขโดยส่วนเดียว ถึงแม้
ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติอย่างนี้ จึงได้บังเกิดในโลกที่มีแต่ความสุขโดยส่วนเดียวเช่นนี้บ้างไหม ?

เมื่อสอบถามเช่นนี้ก็จะได้คำตอบว่าไม่เคยรู้ ไม่เคยเห็นและไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย
ดังนั้นเรื่องนี้จึงเป็นความเชื่อที่ไม่อาจยืนยันว่าจริงได้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำพระอานนทว่าคนที่เชื่อว่าเวทนาเป็นอ๊ตตาของตน
นี้จะถูกคนซักถามโต้แย้งว่า เวทนานั้นมี ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา (The Pleasant Sensation)
ทุกข์เวทนา (The Unpleasant Sensation) และอทุกขมสุขเวทนา (The Indifferent Sensation)
ในบรรดาเวทนาทั้ง ๓ อย่างนี้ ท่านเห็นว่าเวทนาไหนเป็นอ๊ตตา

เพราะเวทนาทั้ง ๓ นั้นในเวลาใดที่อ๊ตตาเสวยสุขเวทนา ก็ย่อมไม่ได้เสวยทุกข์เวทนา
และ อทุกขมสุขเวทนา ในเวลาใดที่ได้เสวยทุกข์เวทนา และในเวลาที่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนาจึงจะ
ไม่ได้เสวยสุขเวทนาและทุกข์เวทนาที่เหลือ

สรุปได้ความว่าในบรรดาเวทนา ๓ นั้น ถ้าคราวใดที่เสวยอย่างหนึ่งก็จะไม่ได้เสวยอีก
สองอย่างที่เหลือ คือ จะไม่ได้เสวยพร้อมกันทั้ง ๓ เวทนา

นอกจากนี้ยังทรงแนะนำให้ชี้แจงรายละเอียดเพิ่มเติมอีกว่า เวทนาแต่ละชนิดล้วน
เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (ไม่เที่ยง) ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัยมีการเกิดขึ้น
หายไป เลื่อมคลาญไป ดับไปเป็นธรรมดา ถ้ามีความเห็นเช่นนั้น ในเวลาใดที่ได้รับสุขเวทนาจึงจะมี
ความคิดว่า นี่เป็นอ๊ตตาของเรา เมื่อมันหายไปก็จะมีความคิดว่า อ๊ตตาของเราดับไปแล้ว ดังนี้เป็นต้น

ในที่สุดผู้ที่เห็นเช่นนี้ เมื่อเห็นเวทนาว่าเป็นอ๊ตตาย่อมเห็นอ๊ตตานั่นว่าไม่เที่ยง เป็นสุข
บ้าง ทุกข์บ้าง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แม้ในปัจจุบันนี้เอง
ดังนั้น การเห็นว่าเวทนาเป็นอ๊ตตาก็จะถูกพระพุทธศาสนาโต้แย้งหักล้างด้วยหลักการ

ดังกล่าวมานี้เอง

หนึ่งในประเด็นดังกล่าวนั้นหากจะมีผู้กล่าวว่าเวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอัตตาของเราไม่เสวยอารมณ์^{๕๗} ดังนี้ ก็พึงโต้แย้งว่า ถ้าอัตตาไม่เสวยอารมณ์แสดงว่ามีเฉพาะรูปขันธ์ (ร่างกาย) อย่างเดียว เมื่อรูปขันธ์ไม่มีการเสวยอารมณ์ ท่านจะมีความรู้สึกว่าเป็นเราเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อถามเช่นนี้เขาตอบไม่ได้

ประเด็นที่ ๕ การโต้แย้งเรื่องรูปขันธ์ (ร่างกาย) เป็นอตตัตตัตตนที่ถาวร ปัญหาเรื่องนี้ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์แยกออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ร่างกายที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏจะไม่เป็นอมตะมีการดับสูญสลายไปในภพต่าง ๆ ตามแต่ร่างกายที่เกิดขึ้นจะเกิดในภพใดและในร่างกายของสัตว์ใด แต่ถ้าผู้นั้นบรรลุมโงกษะจนทำให้อาตมันไปรวมอยู่กับปรมาตมันได้แล้ว ร่างกาย(ทิพย์)จึงจะเป็นอมตะไม่เสื่อมสูญตลอดกาล โดยในเรื่องของรูปขันธ์หรือร่างกายนี้ ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์เชื่อว่า ร่างกายมีการตายเสื่อมสลายได้ แต่อตมันยังคงเป็นอมตะอยู่ไม่มีวันตาย

ในประเด็นนี้พระพุทธศาสนากล่าวแย้งว่า ถ้าร่างกายเป็นอมตะเพราะมีภาวะเป็นอตตัตตัตแล้ว อตตัตตัตสามารถสั่งบังคับตัวเองได้ แต่ภาพที่ปรากฏร่างกายมีการแก่ เจ็บป่วย และตายไปตามเหตุปัจจัยไม่มีภาวะคงที่ได้อันนี้ถ้ามีความเห็นว่าเป็นอตตัตตัตแล้วจะได้อย่างไรและร่างกายอมตะเป็นความเข้าใจผิด เพราะในภพภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหมดไม่มีภพใดที่เที่ยงคงที่เป็นอมตะ บางภพอาจไม่มีรูปกายก็ได้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่คงที่ไม่เป็นอมตะ

สรุปประเด็นการโต้แย้งกันเรื่องอตตัตตัตและอนัตตัตในบทนี้ได้อใจความว่า ฝ่ายที่เชื่ออตตัตตัตเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ในโลกและจักรวาล ทุกอย่าง โดยมีความเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง เป็นผู้คุมอำนาจ เป็นพระบิดาของสัตว์ที่เกิดมาแล้วกำลังจะเกิด ท่านทรงอยู่ในภาวะอมตะไม่มีวันเสื่อมสูญ แต่เมื่อถูกฝ่ายอนัตตัตตามถึงรายละเอียดของที่มาทั้งหมด ฝ่ายที่ยืนยันไม่มีหลักฐานและหาข้อโต้แย้งไม่กระจ่างนักในประเด็นนี้

ประเด็นที่ฝ่ายเชื่ออตตัตตัตกอามนุษย์ขึ้นมายืนยันว่า ต้องมีอตตัตตัตแน่นอนนั้น เหตุผลที่สนับสนุนของฝ่ายนี้ คือ ถ้ามมนุษย์ปราศจากอตตัตแล้ว การทำบุญทำบาปก็ไร้ผล เพราะไม่ใช่ตัวตนเปรียบเสมือนการปลูกพืชต้องอาศัยแผ่นดินที่รองรับจึงจะปลูกพืชได้ มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีอตตัตแล้วใครจะเป็นผู้ทำบุญทำกรรม ใครจะเป็นผู้รับผลของบุญกรรม การกระทำทุกอย่างต้องอาศัยอตตัตเป็นผู้สั่งการ เป็นผู้จูงใจให้ทำและรับผลของกรรมนั้น ในประเด็นนี้ฝ่ายอนัตตัตแย้งว่า ถ้าฝ่ายเชื่ออตตัตเชื่อว่าอตตัตมีอำนาจเป็นผู้สั่งการให้ทำดีทำชั่วได้ ถ้าเช่นนั้นอตตัตย่อมมีอำนาจในการสั่งให้ตนเองไม่แก่ไม่ให้ตายตามที่ตนเองต้องการก็ควรได้เช่นกัน ในคำถามนี้ ฝ่ายอตตัตหาคำอธิบายไม่ได้ว่า ทำไมอตตัตจึงไม่สามารถสั่งบังคับตนเองได้ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ฝ่ายอนัตตัตสรุปว่า การที่มนุษย์ไม่

^{๕๗}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๔/๗๑.

มีอำนาจสั่งบังคับสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามต้องการนั้นเพราะไม่มีอดีต ไม่มีภาวะที่มีอำนาจเด็ดขาด สิ่งต่าง ๆ ขึ้นต่อบังคับในการดำรงอยู่และเป็นไป ฝ่ายอนัตตาได้ชี้แจงว่า ถ้ามโนษย์ (ขันธ 5) มีภาวะเป็นอรรถาคงที่จริงก็ไม่จำเป็นต้องประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์ เพราะถ้าสิ่งนั้นคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง มันก็คงเที่ยงคงที่อยู่เช่นนั้น การประพฤติธรรมก็ช่วยอะไรไม่ได้

ประเด็นเรื่องกรรมฝ่ายเชื่ออรรถาคงมาแย้งว่า ถ้าเชื่อที่ไม่มีอดีตแล้วกรรมดีกรรมชั่วที่ทำไว้ใครจะเป็นผู้รับ และการที่มโนษย์ทำกรรมชั่วไว้แล้วได้รับกรรมนั้นก็ไม่ใช่กรรม เพราะเข้าลักษณะที่ว่าผู้หนึ่งทำกรรมแต่ผู้หนึ่งรับกรรม คือ ในขณะที่กรรมเป็นผู้บุคคลหนึ่ง(หรือขณะจิตหนึ่ง) ส่วนขณะรับกรรมกลายเป็นอีกบุคคลหนึ่ง (ขณะจิตต่อมา) ซึ่งเป็นคนละคนกัน ปัญหาข้อนี้ฝ่ายอนัตตากล่าวชี้แจงว่า สุขและทุกข์หรือกรรมดีกรรมชั่วที่บุคคลทำลงไปเกี่ยวเนื่องกันทางร่างกาย วาจา และจิต ทั้งเรื่องดีและไม่ดีด้วยอกุศลจิตและกุศลจิต เมื่อบุคคลทำกรรมด้วยจิตที่เป็นกระบวนการของการอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกัน(ปฏิบัติสมุปบาท) ตามการเกิดและเป็นไปตามลักษณะของจิต เจตสิก รูป โดยผลของกรรมก็แสดงผลออกมาตามหลักของการอาศัยปัจจัยต่อเนื่องเช่นกัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะของการสืบต่อกันไปคล้าย ๆ การปลูกเมล็ดมะม่วง แต่ออกผลมาของการปลูกเมล็ดมะม่วง คือ เป็นต้นมะม่วง กิ่งมะม่วง และผลมะม่วง ซึ่งก็เป็นผลต่อมาจากการปลูกเมล็ดมะม่วง เป็นต้น ซึ่งก็เป็นคนละขณะกันกับขณะที่ปลูก ส่วนการกระทำกรรม ดีกรรมชั่วและรับผลของกรรมก็เช่นเดียวกัน คือ ขณะทำขณะหนึ่งขณะรับอีกขณะหนึ่ง หรือขณะทำเป็นขณะจิตหนึ่ง ขณะรองรับก็เป็นอีกขณะจิตหนึ่ง แต่ทั้งหมดนั้นเป็นการสืบต่อกันของจิต ที่เรียกว่า สันตติ ตามหลักการอาศัยซึ่งกันและกันและเป็นไปนั่นเอง

ประเด็นการยกเอาสัญญาขึ้นมาได้ว่า เป็นอรรถา โดยฝ่ายเชื่ออรรถาเห็นว่าสัญญา (ความจำ) ของคนมี ๔ ลักษณะ คือ สัญญาเป็นอรรถาที่เกิดขึ้นได้เอง สัญญาที่สามารถเวียนเข้าไปในตัวบุคคลได้เอง สัญญาที่มีผู้มีฤทธิ์และพระเป็นเจ้าบันดาลให้เกิดได้ ในฝ่ายอนัตตาแย้งว่า สัญญาที่มีการเกิดและดับไปในหลายลักษณะ คือ มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดก็มี ทำให้ดับก็มี เมื่อบุคคลฝึกจิตสัญญาก็เกิดขึ้นได้หรือทำให้บางอย่างดับไปก็ได้ จนกระทั่งบางขณะที่ทำให้ไม่แสดงอาการใด ๆ ก็ได้ ดังนั้น

สัญญาจึงไม่ใช่อรรถาคงที่

ประเด็นที่ยกเอาเวทนาว่าเป็นอรรถา โดยฝ่ายที่เชื่ออรรถาจะมีแนวคิดว่า ตนเองเมื่อหลังตายจากชีวิตในโลกนี้แล้วจะได้ชีวิตที่เป็นอมตะในโลกหน้า โดยมีสุขสถานเดียว ไม่มีทุกข์เลย

ฝ่ายอนัตตาแย้งโดยตั้งคำถามว่า ท่านเคยเห็นคนที่มีสุขสถานเดียวชั่วระยะเวลาสั้น ๆ เพียงแค่ 1 วัน 1 คืนหรือไม่ หรือได้พบหนทางที่จะปฏิบัติไปเพื่อให้ได้โลกที่มีความสุขอย่างเดียวนั้นหรือไม่ หรือเคยได้ยินพวกเทวดามากล่าวว่า ท่านปฏิบัติถูกต้องทางที่จะได้ความสุขอย่างเดียวหรือไม่ แต่ฝ่ายอรรถาไม่มีคำตอบในเรื่องนี้ และฝ่ายอนัตตายังแย้งอีกว่า เวทนา มี 3 ชนิด คือ สุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ ขณะที่เสวยเวทนาอย่างหนึ่งก็จะไม่ได้เสวยเวทนาอีก 2 อย่างที่เหลือ เมื่อเวทนามี 3 ชนิด และเปลี่ยนกันไปมา

เวทนาจึงไม่อาจเที่ยงคงที่เป็นอรรถาได้

ส่วนประเด็นเรื่องการขอร่างกายมาได้แย้งกันว่าเป็นอตฺตา โดยฝ่ายเชื่ออตฺตากล่าวว่า หลังจากตนตายแล้วจะได้ตัวตนอมตะ มีชีวิตอมตะไม่ดับสูญต่อไป ฝ่ายอนัตตาทแย้งว่าร่างกายในภพทั้งหมดเปลี่ยนแปลงไปตามสถานที่เกิดไม่คงที่ การที่คิดว่าจะได้ร่างกายชีวิตเป็นอมตะเป็นการเข้าใจผิด เพราะมีกามตัณหาผูกมัดอยู่และมีภวตัณหาที่ต้องการเกิดอยู่อีก ทั้งนี้เพราะอวิชชาเป็นเหตุซึ่งจะทำให้เขาเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไปไม่รู้จบไม่รู้สิ้นเพราะความเข้าใจผิด จึงต้องการได้เกิดอีกและคิดว่าจะต้องมีชีวิตเป็นอมตะ ซึ่งข้อเท็จจริงกับความเข้าใจผิดและความต้องการนั้นมีความขัดแย้งกัน ไม่เป็นไปตามที่ต้องการได้

บทที่ ๕

สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติอรรถตามทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพพร้อมกับการสัมภาษณ์ทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันจำนวน ๕ ท่าน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับมุมมองของนักวิชาการในปัจจุบัน ประเด็นในการสัมภาษณ์นั้นเกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องอรรถาและอนัตตามขอบข่ายของการวิจัย อันจะทำให้เห็นภาพการยึดถือพร้อมทั้งพฤติกรรมการแสดงออกของผู้ที่เชื่อถืออรรถาและอนัตตาได้มากขึ้นนอกจากเหตุผลจากภาคเอกสารเพียงชนิดเดียว โดยข้อมูลจากสัมภาษณ์นั้นจะนำมาเสนอไว้ในภาคผนวก

ผลของการวิจัยทั้งหมด สามารถสรุปผลได้ว่า ความเชื่อเรื่องอรรถาหรืออาดมันที่มีภาวะเป็นอมตะคงอยู่ชั่วนิรันดรนั้นเป็นความเชื่อเดิมที่มีการสอนกันอยู่แล้วในทุกศาสนาเช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งคัมภีร์ภควัทคีตา ปรัชญาอุปนิษัท ล้วนยืนยันตรงกันว่า ในร่างกายมนุษย์และสัตว์ มีภาวะอมตะแทรกอยู่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แม้ปรัชญาตะวันตกตามทัศนะของเซนตโทมัส อะไควนัส ก็ยืนยันเช่นกันว่า ภาวะที่เรียกว่า วิญญาณ มีภาวะลักษณะเป็นอมตะคงที่อยู่ภายในร่างของมนุษย์ และนอกจากนี้ภาวะของพระเจ้าผู้สร้างหรือพระเจ้า (Creature or God) ผู้ที่สร้างสิ่งอมตะเหล่านี้ขึ้นมาก็มีภาวะเป็นอมตะนิรันดรด้วย ทั้งสองทัศนะให้เหตุผลตรงกันว่าสรรพสิ่ง คือ โลก จักรวาล ชีวิต และ วิญญาณ ล้วนถูกสร้างและออกแบบมาจากพระเจ้าผู้สร้างทั้งสิ้น ถ้าไม่เชื่อว่า มีภาวะอมตะเหล่านี้อยู่ มนุษย์ก็จะหาคำตอบไม่ได้ว่า โลก จักรวาล ชีวิต และ วิญญาณ มาจากที่ไหนและเกิดขึ้นได้อย่างไร นอกจากนี้แม้ทัศนะของนักตรรกะและนักอภิปรัชญาต่าง ๆ ตามปรัชญาอินเดียทุกสำนักล้วนยืนยันในเรื่องอรรถาหรือชีวิตอมตะนี้ตรงกันเป็นส่วนมากหรือมาจนถึงศาสนาในปัจจุบัน เช่น ศาสนาคริสต์และอิสลาม ก็สอนเรื่องอรรถาหรือ การได้ชีวิตอมตะทั้งสิ้น และนอกจากทัศนะของศาสนาทั้งหลายจะเชื่อเรื่องอรรถาตรงกันแล้ว แม้ทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันที่อยู่ในฝ่ายเทวนิยมล้วนให้สัมภาษณ์ตรงกันว่า อรรถา หรือ อาตมัน หมายถึง วิญญาณ มีภาวะเป็นตัวตนถาวรคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอมตะ รวมทั้งพระเจ้าผู้สร้างก็มีภาวะเป็นอมตะคงที่เป็นอยู่ชั่วนิรันดรเช่นกัน

ส่วนพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาเดียวที่สอนแตกต่างจากคำสอนอื่นๆ โดยสอนเรื่องอนัตตาหรือมิใช่อัตตา แต่สอนว่า สรรพสิ่งทั้งปวงมีการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยการอาศัยสิ่งอื่น ๆ เป็นปัจจัยส่งผลต่อ ๆ กันไปเรียกว่า หลักปฏิจสมุปบาท ไม่มีอัตตาตัวตนที่เป็นอยู่ได้ด้วยลำพังตนเอง หรือที่เรียกว่า อัตตายังยืนเป็นอมตะ สัตว์ทั้งปวงขึ้นต่อปัจจัยดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัย ถ้าขาดปัจจัย สัตว์หรือสิ่งนั้น ๆ ก็ดับไป ปัจจัยที่เป็นแกนสำคัญให้สัตว์หรือทุกสิ่งดำรงอยู่ได้เรียกว่า อาหาร ถ้าขาดอาหารสิ่งนั้น ๆ ต้องดับไปทั้งหมด พระพุทธศาสนาถือว่า สัตว์หรือสิ่งอื่น ๆ ไม่มีผู้สร้างสรรค์บันดาลให้เกิด การเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ล้วนอาศัยปัจจัยทำให้เกิด เมื่อขาดปัจจัยสิ่งนั้นก็ดับ เหมือนการเกิดขึ้นของไฟเพราะอาศัยไม้แห้งสองอันเสียดสีกันนาน ๆ ทำให้เกิดความร้อนขึ้น และในที่สุดก็ถูกเป็นเปลวไฟขึ้น โดยเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน

มติทางพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งที่มีอยู่เป็นความจริงที่สุดนั้น เรียกว่า ปรมาตถธรรม มี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน โดยปรมาตถธรรมทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นความจริงที่เป็นคำตอบสุดท้ายของสิ่งทั้งปวงหรือของทุกชีวิตทั้งหมดเป็นธรรมชาติที่มีการเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและดับไปเมื่อหมดปัจจัย และนอกจากนี้ปรมาตถธรรมนี้เมื่อแยกออกให้เห็นรายละเอียดออกไปแล้วก็ได้แก่ ปฏิจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา หรือ ชันธห้า หรือ ปรมาตถบัญญัติ นั่นเอง ซึ่งทั้งหมดล้วนอยู่ภายใต้หลักที่เรียกว่าไตรลักษณ์ทั้งหมด

การปฏิเสชอัตตาตามวิธีการของพระพุทธศาสนาตามงานวิจัยนี้ สามารถสรุปประเด็นต่าง ๆ ตามการวิเคราะห์ประเด็นตามงานวิจัยได้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาได้ตั้งอัตตาสมมติตามที่ชาวโลกเขาบัญญัติเรียกว่า ๔ ประเภท แล้วทำการกำหนดองค์ประกอบของอัตตาสมมติแต่ละประเภทออกเป็น ๕ ประการ คือ ร่างกาย จิตใจ ความรู้สึก ความทรงจำ และความคิด และได้กำหนดส่วนประกอบของร่างกาย(รูป)เป็น ๒๘ ชนิด จิตใจ(วิญญาณ)มี ๘๕ หรือ ๑๒๑ ชนิด ความรู้สึก(เวทนา)มี ๓ ชนิด ความทรงจำ (สัญญา)มี ๖ ชนิด และความคิด(สังขาร)มี ๕๐ ชนิด หลังจากกำหนดองค์ประกอบแล้ว พระพุทธศาสนาได้วิภาคอัตตาสมมติแต่ละชนิดออกไปโดยละเอียดต่อไปว่า ถ้าอัตตา (ตามที่อัตตาสมมติทั้ง ๔ ประเภทนั้น) ไปเกิดยังสถานที่ต่างกัน คุณลักษณะและองค์ประกอบทางร่างกายหรือจิตใจเป็นต้นจะแตกต่างกันออกไป ซึ่งความต่างกันนั้นสามารถสรุปได้ ดังนี้

ถ้าอัตตาสมมติเกิดในชั้นกามภพ (ภพที่เกี่ยวข้องด้วยกามคุณ) ร่างกาย (รูป) จะประกอบด้วยส่วนประกอบของร่างกายครบทั้งหมด ๒๘ ชนิด จิตใจ(วิญญาณ)จะสามารถเกิดได้ครบทั้งหมด ๘๕ หรือ ๑๒๑ ชนิด ความรู้สึก(เวทนา) จะเกิดได้ครบทั้งหมด ๓ ชนิด ความทรงจำ (สัญญา) จะเกิดได้ทั้งหมด ๖ ชนิด และ ความคิด (สังขาร)จะเกิดได้ทั้งหมด ๕๐ ชนิด

ถ้าอัตรตาสम्मตินั้นไปเกิดในชั้นรูปภพ (ภพที่เกิดด้วยรูปฌาน) ร่างกาย (รูป) จะประกอบด้วยส่วนประกอบเพียง ๒๓ ชนิด จิตใจจะสามารถเกิดได้เพียง ๑๕ ชนิด ความรู้สึกจะเกิดขึ้นเพียง ๒ ชนิด ความทรงจำจะเกิดขึ้นเพียง ๓ ชนิด และความคิดจะเกิดขึ้นเพียง ๓๓ ชนิด

ถ้าอัตรตาสम्मติไปเกิดในอรูปภพ (ภพของสัตว์ที่เกิดด้วยอรูปฌาน) ร่างกายของผู้ที่เกิดในชั้นนี้จะดับทั้งหมดไม่มีส่วนใดของร่างกายปรากฏเกิดขึ้นให้เห็นได้เลย จิตใจจะเกิดเพียง ๑๒ ชนิด ความรู้สึกจะเกิดเพียงชนิดเดียวคือ อทุกขมสุขเวทนา (หรือเรียกอีกอย่างว่า อุเบกขาเวทนา) ความทรงจำจะเกิดได้เพียงอย่างเดียวเช่นกัน คือ ธรรมสัญญา และ ความคิดจะเกิดได้เพียง ๒๘ ชนิด อนึ่งสำหรับอัตรตาสम्मติในชั้นนี้ ถ้าผู้นั้นเกิดในระดับเนวสัญญานาสัญญายตนะ จะไม่มีทั้งร่างกาย จิตใจ ความรู้สึก ความทรงจำ และความคิดใด ๆ ปรากฏขึ้นเลย อาการจะทรงอยู่แบบเบาบางมาก ไม่มีการรับรู้ใด ๆ จึงเรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ ไม่มีความจำเป็น ข้อมูลให้จิตรับรู้ได้ จึงไม่มีความรู้สึกนึกคิดใด ๆ เกิดขึ้น เรียกว่า จะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เพราะสัญญาชนิดหยาบไม่แสดงอาการ เหลืออยู่แต่สัญญาชนิดละเอียดที่นึกน้อยและเบาบางมาก ดังนั้นจึงไม่สามารถแสดงอาการรับรู้ใด ๆ ให้ปรากฏได้

ถ้าอัตรตาสम्मติไปเกิดในอสัญญายภพ (ภพของสัตว์ผู้ที่ไม่มีความสัญญา) ร่างกายจะประกอบไปด้วยส่วนประกอบ ๑๗ ชนิด จิตใจจะดับทั้งหมดไม่มีจิตใด ๆ เกิดขึ้นเลย เวทนาจับดับทั้งหมด สัญญาก็ดับทั้งหมด และสังขารก็ดับทั้งหมด เรียกว่า เหลืออยู่แต่สภาวะร่างกายที่ปราศจากจิตและเจตสิก

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นจะทำตารางแสดงให้เห็นรายละเอียดทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับอัตรตาสम्मติที่เกิดในภพภูมิทั้งหมดและมีปรมัตถธรรมหรือขั้นปรากฏได้ต่างกัน ดังนี้

ปรมัตถธรรม	ขั้น ๕	ภาคจำแนกรูปอัตรตาสम्मติ			
		อัตรตาที่ ๑ กามภพ	อัตรตาที่ ๒ รูปภพ	อัตรตาที่ ๓ อรูปภพ	อัตรตาที่ ๔ อสัญญายภพ
จิต	วิญญาน	๘๕ - ๑๒๑	๑๕	๑๒	-
เจตสิก	เวทนา	๓	๒	๑	-
	สัญญา	๖	๓	๑	-
	สังขาร	๕๐	๓๓	๒๘	-
รูป	รูป	๒๘	๒๓	-	๑๗
นิพพาน	-	-	-	-	-

สรุปการปฏิเสธอรรถาของพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการจำแนกส่วนต่าง ๆ ของสัตว์นี้ ออกจากกันล้วนแสดงให้เห็นว่า ทั้งหมดนั้นไม่มีส่วนประกอบใดที่เป็นอรรถา คือ ตัวตนที่ถาวรของ สัตว์ ใด ๆ ปรากฏแทรกอยู่เลย เพราะถ้าผู้หนึ่งไปเกิดในสถานที่ต่างกันในภพภูมิที่ต่างกัน ส่วนประกอบบางอย่างจะดับไปหรือเพิ่มขึ้นตามสถานที่เกิดเป็นตัวกำหนด แต่ถ้าหากว่า ผู้หนึ่ง พัฒนาตนเองไปถึงจุด สูงสุด คือ นิพพาน (การดับ) ทั้งร่างกาย จิตใจ เวทนา สัญญา และ สังขารจะดับทั้งหมดไม่มีปรากฏให้เห็นซึ่งแสดงให้เห็นว่าส่วนประกอบของสัตว์ต่าง ๆ ไม่ใช่อรรถา (อนัตตา) มีการเกิดขึ้นและดับไปได้ตามลักษณะของเหตุปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบ

๒. การปฏิเสธอรรถาด้วยปรมัตถธรรม ปฏิจจสมุปบาท และบัญญัติ พระพุทธศาสนา ได้ชี้ไปว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลาย อันหมายถึงทั้งมนุษย์ เทวดา พรหม หรือแม้แต่สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น(หมายถึงอรรถาสมมติ ๔ ประเภทนั่นเอง) ถ้าหากสรุปลงเป็นความจริงที่เป็นคำตอบสุดท้ายแล้ว สัตว์ต่าง ๆ มีความจริงอยู่เพียง ๔ ประการเท่านั้น เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งปรมัตถธรรม ๔ อย่างนี้ แบ่งแยกให้เหลือ ๒ อย่างได้ คือ ปฏิจจสมุปบาทและ นิพพาน โดยจิตเจตสิกและรูปนั้นจัดเป็นปฏิจจสมุปบาท คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เกิดขึ้น และถ้าพัฒนาไปจนถึงการสิ้นสุดปัจจัยทั้งหมดได้ ทำให้ปฏิจจสมุปบาทขาดไป เรียกว่า นิพพาน คือ การดับสนิท ไม่มีอรรถาเกิดในภพใด ๆ อีกต่อไปแล้ว และนอกจากนี้ เมื่อจำแนก ออกไปอีกทั้งจิต เจตสิก และรูป ที่เป็นปฏิจจสมุปบาทนั้น อาจแยกย่อยให้ละเอียดออกไปได้อีก เรียกว่า ชั้น ๕ นั้นเอง โดยจิตเรียกว่า วิญญาณ เจตสิก เรียกว่า เวทนา สัญญา และสังขาร ส่วนรูป เรียกว่า รูป ตามเดิม ดังนั้น ปรมัตถธรรม ๓ ข้อแรก ปฏิจจสมุปบาทและชั้น ๕ นี้ โดยสรุปก็ได้แก่สิ่งเดียวกันนั่นเอง และทั้งปรมัตถธรรม ๔ ปฏิจจสมุปบาทและชั้น ๕ รวมกัน ถูกบัญญัติศัพท์ขึ้นมาเรียกว่า ปรมัตถบัญญัติทั้ง ๔ อย่าง ดังนั้น ทั้งปรมัตถธรรม ๔ ปฏิจจสมุปบาท ชั้น ๕ และบัญญัติ จึงหมายถึงสิ่งเดียวกันและมีลักษณะเป็นอนัตตาทั้งหมด เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจจะสรุปเป็นตาราง ให้เห็นรายละเอียดและแตกต่าง ดังนี้

ปรมัตถธรรม	ชั้นห้า	ปฏิจสมุปบาท	บัญญัติ	ไตรลักษณ์		
				อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
จิต	วิญญาน	วิญญาน	ปรมัตถบัญญัติ	✓	✓	✓
เจตสิก	เวทนา สัญญา สังขาร	เวทนา สัญญา สังขาร	ปรมัตถบัญญัติ	✓	✓	✓
รูป	รูป	สพายตนะ รูป	ปรมัตถบัญญัติ	✓	✓	✓
นิพพาน	วิญญานดับ เวทนาดับ สัญญาดับ สังขารดับ รูปดับ	วิญญานดับ สังขารดับ นามดับ เวทนาดับ สพายตนะดับ รูปดับ	ปรมัตถบัญญัติ	-	-	✓

จากตารางสรุปนี้ สามารถสรุปเข้าในไตรลักษณ์ได้ว่า ปรมัตถธรรม ๓ ข้อ คือ (๑)จิต (๒) เจตสิก (๓) รูป ชั้นห้า คือ (๑)วิญญาน (๒)เวทนา (๓) สัญญา (๔)สังขารและ (๕) รูป ปฏิจสมุปบาท คือข้อ วิญญาน สังขาร(ทั้งอวิชชา ผัสสะ ตัณหาและอุปาทานด้วย) นาม เวทนา สพายตนะ และรูป และปรมัตถบัญญัติ ๓ ข้อแรกที่ตรงกับปรมัตถธรรม ๓ ข้อที่ตรงกับ จิต เจตสิก และรูปนี้ ล้วนตรงกับไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ข้อ คือ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา ทั้งสิ้น

ส่วนปรมัตถธรรมข้อนิพพานคือการดับ ปฏิจสมุปบาทฝ่ายดับ คือ วิญญานดับ ชั้นห้าดับ และปรมัตถธรรมอีกหนึ่งไปตรงกับไตรลักษณ์เพียงข้อเดียว คือ อนัตตา ดังนั้น ไตรลักษณ์ ข้ออนัตตา จึงมีความหมายครอบคลุมธรรมทั้งปวงหรือทุกชนิด ดังในพระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ สรุปไว้ว่า นิพพานปริโยสานา สพุเพ ธมฺมา แปลว่า ธรรมทั้งปวงสิ้นสุดลงที่นิพพาน หมายความว่า อนัตตาไปสิ้นสุดที่นิพพานนี้ หรือ แปลให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นมา สิ้นสุดลงที่การดับนี้เอง

๓. การปฏิเสธอตตาคด้วยการจำแนกชั้นห้า ออกแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดทั้งหมดที่เกี่ยวข้องชั้นห้า หรือปรมัตถธรรมข้อจิต เจตสิก และรูป โดยการจำแนกชั้นห้าออกแสดงรายละเอียดรวม ๑๐ ประการด้วยกัน จำแนกตามทางที่เกิดและอาหารที่ให้เกิด จำแนกตามนิยามความหมาย จำแนกตามการมีอยู่ของชั้นห้า จำแนกตามนิจจังหรืออนิจจังในกาลทั้ง ๓ จำแนกตามสุขหรือทุกข์ในกาล

ทั้ง ๓ จำแนกตามอรรถาหรืออนัตตาในกาลทั้ง ๓ จำแนกสรุปด้วยไตรลักษณ์ จำแนกตามผลที่ปรากฏ จำแนกด้วยเหตุที่ทำให้ยึดชั้น ๕ ว่าเป็นอรรถา และ จำแนกด้วยการแสดงสัจจะ ๔

การจำแนกชั้นนี้ออกแสดงในวิธีการต่าง ๆ เช่นนี้ทำให้ทราบได้ว่า ร่างกายของมนุษย์ และสัตว์ ไม่ใช่อรรถา แต่การที่บุคคลเข้าใจว่า มีอรรถานั้น เพราะอาศัยร่างกายและจิตใจ เป็นต้น ที่เรียกว่า ชั้น ๕ นี้เองเป็นเหตุสำคัญ และเพราะไม่เข้าใจในความจริง(สัจจะ) จึงทำให้ยึดว่า มีอรรถาตัวตนอมตะ นอกจากนี้เพราะมีภวตัณหา คือ ความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปชั่ววัณวรรคเป็นเหตุ ก็ทำให้หลงยึดชั้นเป็นอรรถาด้วย แต่เมื่อค้นหาพิสูจน์อย่างละเอียดแล้วกลับไม่พบอรรถาอมตะถาวรนั้นแต่ประการใด

การปฏิเสธอรรถาตามทัศนะของพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่วิจัยมานี้ มีข้อที่พึงทำความเข้าใจให้ละเอียดอย่างหนึ่งว่า การปฏิเสธอรรถาหรือคำสอนเรื่องอนัตตานี้ ไม่ใช่คำสอนที่ปฏิเสธความมีหรือความไม่มีของสภาวะธรรม แต่เป็นคำสอนเรื่องการปฏิเสธตัวตนอมตะที่ถาวรโดยตรง ซึ่งคนทั่วไปเชื่อกันว่ามีความเที่ยงแท้ยั่งยืนไม่มีวันสูญสิ้น (รวมไปถึงการปฏิเสธการจะได้ชีวิตที่มีอมตะด้วย)

พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักความจริงว่ามีอยู่ ๔ ประการ เรียกว่า ปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน และเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า ปรมัตถบัญญัติ คือ การบัญญัติศัพท์ขึ้นมาเรียกความจริง โดยความจริงเหล่านี้มีความเป็นไปในลักษณะเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย และเป็นไปในลักษณะ ๓ ประการ เรียกว่า ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขัง มีการคงที่อยู่ในสภาวะเดิมได้อย่างยากลำบาก และ อนัตตา ไม่มีภาวะที่เป็นตัวตนอมตะถาวรเป็นตัวยืนโรงให้คงอยู่เช่นนั้นตลอดชั่ววัณวรรค สิ่งทั้งหมดมีภาวะเป็น ขงกัญจิ สมุทฺทขมฺมิ สพฺพนฺตฺนิโรธขมฺมิ แปลว่า ทุกสิ่งที่มีการเกิดขึ้นล้วนมีการดับไปทั้งหมด คือ ไม่มีสิ่งที่จะคงอยู่เป็นภาวะอมตะตลอดชั่ววัณวรรคได้ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ถ้าผู้ใดเข้าใจธรรมชาติของความจริงข้อนี้ ผู้นั้นได้ชื่อว่า มีดวงตาเห็นธรรม คือ ตกไปสู่กระแสที่จะดับ (นิพพาน) ได้แน่นอนในอนาคต

ดังนั้น การปฏิเสธอรรถาจึงปฏิเสธในแง่ที่เป็นตัวตนถาวรยืนยงและการได้ชีวิตเป็นอมตะ พระพุทธศาสนามีคำสอนมากมายที่สอนสัตว์โลกให้ปฏิบัติตนโดยสร้างเหตุปัจจัยให้พร้อมและไม่เข้าใจผิดไปในทางการหวังที่จะได้ชีวิตอมตะ เพราะการหวังได้ตัวตนอมตะเกิดจากความเข้าใจผิด (มิจฉาทิภูฏิ) และเกิดจากตัณหา (กามตัณหาและภวตัณหา) ซึ่งขัดแย้งกับหลักความจริง เพราะความเข้าใจและความต้องการเช่นนั้นจะทำให้เขามีชีวิตที่เวียนว่ายตายและเกิดอยู่ในสังสารวัฏอยู่ต่อไปไม่รู้จบสิ้นเป็นทุกข์รำไป และเป็นความวิปลาสา คือวิปริตไปจากความเป็นจริง

ในบทนี้อาจสรุปความเห็นผิดหรือเรียกอีกอย่างว่า คำสอนวิปัสสนาซึ่งเป็นมิจฉาทิฎฐิ และความเห็นที่ถูกต้องหรือเรียกอีกอย่างว่า ไตรลักษณ์ซึ่งเป็นสัมมาทิฎฐิ โดยการใช้หลักคำสอน ปรมัตถธรรมหรือปรมัตถบัญญัติเป็นตารางเปรียบเทียบเพื่อพิสูจน์ว่า ความเห็นเรื่องอัตตากับ อนัตตาดตรงกัน ได้กับหลักปรมัตถธรรมใด และจัดเป็นฝ่ายความเห็นผิดหรือถูกได้ ดังนี้

วิปัสสนา				ปรมัตถธรรม	ไตรลักษณ์		
นิจจัง	สุขัง	อัตตา	สุกะ		อนิจจัง	ทุกขัง	อนัตตา
✓	✓	✓	✓	จิต	✓	✓	✓
✓	✓	✓	✓	เจตสิก	✓	✓	✓
✓	✓	✓	✓	รูป	✓	✓	✓
✓	✓	✓	✓	นิพพาน	-	-	✓

จากตารางสรุปนี้ทำให้ได้เห็นภาพที่ชัดเจนว่า ผู้ที่มีความเชื่อว่า สัตว์ที่ประกอบด้วย จิต เจตสิก และ รูปนี้มีภาวะเป็นอัตตา จัดเป็นคำสอนในฝ่ายวิปัสสนาหรือวิปริต หรือมิจฉาทิฎฐิ ส่วนผู้ที่เชื่อว่า สัตว์ที่ประกอบด้วยจิต เจตสิก รูป มีภาวะเป็นอนัตตา จัดเป็นคำสอนฝ่ายไตรลักษณ์ หรือสัมมาทิฎฐิซึ่งเป็นฝ่ายความเห็นที่ถูกต้อง นอกจากนี้ที่เห็นว่า นิพพาน(ดับ) เป็นอัตตามี ตัวตนอมตะก็จัดอยู่ในฝ่ายคำสอนวิปัสสนาเช่นกัน ส่วนผู้ที่เห็นว่า นิพพาน(ดับ) ไม่ใช่อัตตา (อนัตตา) จัดเป็นความเห็นที่อยู่ฝ่ายไตรลักษณ์คือความเห็นที่ถูกต้อง

๔. ความเห็นที่ขัดแย้งซึ่งเป็นประเด็นให้ทั้งฝ่ายเชื่ออัตตาและปฏิเสธอัตตานำมาโต้เถียงกันอาจสรุปประเด็นได้ดังนี้ ประเด็นที่ฝ่ายเชื่อว่าชีวิตและโลกถูกสร้างสรรค์มาจากพระพรหมหรือพระเป็นเจ้า แต่เมื่อถูกค้นหาที่มาโดยละเอียดก็หาหลักฐานยืนยันไม่ได้และความเชื่อเช่นนั้นเป็นผลมาจากการคาดคะเนเอาเอง(ตรรกะ) ส่วนฝ่ายปฏิเสธอัตตาเห็นว่าชีวิตและโลกเกิดเพราะปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันเกิดไม่มีผู้สร้างสรรค์บันดาล ประเด็นที่ฝ่ายอัตตาคิดว่า อัตตาดจะมีสุขเป็นอมตะยังยืนในโลภหน้า ฝ่ายปฏิเสธอัตตาแย้งว่า ความสุขอย่างเดียวที่พบเห็นได้เพียงชั่ววันเดียวหรือคืนเดียวมีในโลกนี้มีอยู่หรือไม่ ฝ่ายอัตตาไม่สามารถให้คำชี้แจงได้ ส่วนฝ่ายปฏิเสธอัตตาอธิบายว่า ความสุขเป็นเพียงความทุกข์ที่ลดลงชั่วครั้งคราว ความสุขที่เป็นอมตะไม่มี เพราะสภาวะที่มีอยู่จริงคือทุกข์ ประเด็นที่ฝ่ายอัตตาเชื่อว่า สัญญาของสัตว์เป็นอัตตามีผู้สร้างหรือเกิดเองได้ เมื่อสัญญาถูกบันดาลให้เกิดหรือสัญญาเวียนเข้าไปในร่างคน คนก็ทำอะไรได้ ถ้าสัญญาออกไปคนก็ทำอะไรไม่ได้ ฝ่ายปฏิเสธอัตตาแย้งว่า สัญญาของสัตว์เกิดเพราะปัจจัย ปัจจัยบางทำให้สัญญาเกิดก็มี ปัจจัยบางอย่างทำให้สัญญาดับก็มี หรือสัตว์ที่ในภพที่ต่างกัน สัญญาที่ต่างกัน บางภพไม่มีสัญญาเกิดขึ้นเลยก็มี เช่น อสัญญายภพ หรือ เนวสัญญานาสัญญาขณภพ ส่วนประเด็นความเห็นร่างกาย

หรือรูปเป็นอตตา ฝ่ายอตตายอมรับว่า ร่างกายของสัตว์ที่ยังไม่บรรลุนิพพานสูงสุดไม่เป็นอมตะ แต่เมื่อบรรลุนิพพานแล้วจึงเป็นอมตะ ฝ่ายปฏิเสธอตตาเห็นว่า ร่างกายไม่ว่าจะบรรลุนิพพานหรือไม่บรรลุนิพพานไม่เป็นอมตะ เพราะร่างกายเป็นเพียงรูปธรรมที่เกิดได้เพราะอาศัยเหตุปัจจัย เมื่อขาดเหตุปัจจัย ร่างกายก็ดับลงซึ่งจะเป็นการดับถาวร(เที่ยง)และเป็นสุขเพราะไม่ต้องเกิด ไม่ต้องมีการรับรู้ใด ๆ ไม่ต้องขึ้นต่อปัจจัยใด ๆ การดับหรือนิพพานจึงเป็นสุขและเที่ยงโดยไม่ต้องมีอตตา(อนัตตา)เป็นผู้เสวยอารมณ์ เพราะสิ้นสุดการเกิดจึงเรียกว่า นิพพาน คือ ดับ หรือ ปรีนิพพาน แปลว่า ดับอย่างสนิทสิ้นทุกข์ตลอดกาล เป็นบรมสุขชั้นนิรันดร (อนุนิพพานโดยละเอียด ๔๐ ประการในภาคผนวก)

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ปัจจุบันวิทยาการในด้านวิทยาศาสตร์นับวันจะมีความก้าวหน้าไปชนิดไม่หยุดยั้งและรวดเร็ว เทคโนโลยีใหม่ ๆ ล้ำยุคนำสมัยล้วนมีศักยภาพชนิดมากมายจะถูกค้นพบและผลิตออกมาเป็นสื่ออุปกรณ์เพื่อขยายประสาทสัมผัสของมนุษย์ให้ล่วงรู้กว้างขวางและแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ได้เพิ่มมากขึ้น สิ่งต่าง ๆ ที่เคยลึกลับซ่อนเร้นเมื่อพันปีที่แล้วจะถูกเปิดเผยออกมาชนิดต่อเนื่องและความรู้หลายชนิดที่เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์เปิดเผยออกมาแล้วจะเป็นความรู้ที่สร้างปัญหาให้แก่ทางศาสนาโดยตรง ทั้งนี้เพราะสิ่งที่มนุษย์เคยเชื่อมาแต่เดิมตามคำสอนที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาจะถูกเปิดเผยออกมาว่า ความเชื่อและคำสอนเหล่านั้นผิด เช่น คำสอนบางศาสนาสอนว่า โลกของเรามีลักษณะแบนถ้ำมนุษย์เดินทางไปเรื่อย ๆ จะตกโลกตาย หรือคำสอนที่ว่าโลกนี้พระเป็นเจ้าสร้างมาก่อน ค.ศ. ประมาณกว่าสี่พันปีเศษ แต่ทางวิทยาศาสตร์ค้นพบว่าโลกของเรามีอายุมาหลายล้านล้านปีมาแล้ว และเป็นเพียงเศษผงธุลีในอวกาศเท่านั้น เฉพาะช่วงที่มีสิ่งที่มีชีวิตปรากฏเกิดขึ้นมาบนโลกก็มีอายุได้ถึง ๓,๐๐๐- ๔,๐๐๐ ล้านปีมาแล้ว ความจริงเหล่านี้ทำให้คัมภีร์ทางศาสนาที่สอนกันมาแต่เดิมถูกคัดค้านด้วยความรู้ใหม่ชนิดรุนแรง และทำให้ฐานะของศาสนาตกอยู่ในภาวะตั้งรับแบบหาคำตอบได้ไม่ได้ นักศาสนาได้แต่จำต้องเชื่อไปตามคัมภีร์สอนไว้เท่านั้น และก็ไม่มีวิธีการใด ๆ ที่จะพิสูจน์ความจริงของหลักคำสอนเพื่อโต้แย้งกับความรู้ใหม่ ๆ นั้นได้ ศาสนาจึงตกอยู่ในฐานะที่ตั้งรับเสียเป็นส่วนใหญ่ ถ้าสถานการณ์ของศาสนายังทรงภาวะอยู่เช่นนี้ ศาสนาก็จะมีภาวะที่เรียกว่า มีแต่ทรงกับทรุดต่อไปเรื่อย ๆ ในอนาคตอีกไม่นานความศักดิ์สิทธิ์ทางคำสอนของศาสนาจะถูกละเลยและถูกเพิกเฉยจากศาสนิก และในที่สุดผู้ที่หมกความหมายอันดับแรกก็เห็นจะเป็นผู้ที่อยู่ในวงการของพระศาสนานั้นเอง เช่น พระ นักบวช

เป็นที่น่าสังเกตชนิดหนึ่งว่า นับวันอายุของแต่ละศาสนาก็ยิ่งยาวนานมากขึ้น และใกล้ต่อวันที่ความจริงจะถูกเปิดเผยเข้าไปทุกขณะตามความเชื่อทางศาสนา แต่ยิ่งนานวันเท่าใดความ

จริงที่คาดว่า จะถูกเปิดเผยก็ยิ่งจะถูกกาลเวลาพิสูจน์ว่า จะเป็นเท็จเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น สิ่งที่ไม่ได้พัฒนาไปตามอายุของศาสนา ก็คือ ความรู้และความจริงทางศาสนา โลกทางวิทยาศาสตร์ซึ่งพัฒนา มาภายหลังศาสนากลับมีความรู้และหาคำตอบที่เป็นประจักษ์ใหม่ ๆ ได้มากกว่าคำสอนทางศาสนา ซึ่ง มีพัฒนาการมาก่อนมากมายนัก ความเชื่อเช่นใดเมื่อสองพันปีที่แล้วก็ยังคงเชื่ออยู่เช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่บางชนิดค้านกับความเป็นจริงในโลกปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เข้าใจว่า พัฒนาการทางศาสนา ไม่ได้เจริญเพิ่มขึ้นเลย ความรู้และความจริงทางศาสนายังได้รับการยืนยันว่า เป็นเรื่องที่พ้นวิสัยที่จะพิสูจน์ได้ต่อไป ซึ่งเป็นคำกล่าวอ้างที่นักศาสนาหรือนักวิชาการทางศาสนาควรจะนำมาไตร่ตรอง ให้มากกว่า สมควรแก่การกล่าวอ้างเช่นนั้นมากน้อยเพียงใด มิเช่นนั้นศาสนาก็จะกลายเป็นสิ่งที่ สอนให้มนุษย์อยู่ได้ด้วยโมหะเท่านั้น นักการศาสนาแต่ละศาสนาพึงแสวงหาที่มาของการค้นพบ ความรู้ทางศาสนาของตนนั้น ๆ แล้วนำมาเปิดเผยเสียใหม่อันจะเป็นการทำคำสอนให้เห็นเป็นจริง ได้แม้ทุกกาลสมัย อันจะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า คำสอนเรื่องอวดตอมตะหรือโม่มตะของตนนั้นเป็น จริง และสามารถเข้าถึงได้จริง คำสอนทางศาสนาจึงจะพัฒนาให้เกิดความก้าวหน้ามากขึ้น ไม่ใช่ เพียงทรงภาวะอยู่แบบทรงกับทรุดคั่งเช่นในปัจจุบัน

นอกจากนี้ผู้วิจัยใครจะเสนอทางออกให้แก่วงการศาสนาอีกเรื่องหนึ่ง คือ ภาพพจน์ ของศาสนาถูกมองว่า เป็นเครื่องมือของนักการเมืองที่ใช้ศาสนาบังหน้าโดยอาศัยศรัทธาของศาสนิกกรวมกำลังแล้วนำไปสู่การทำสงครามทำความเดือดร้อนและนำความวิบัติมากมายมาสู่มนุษย์ทั้ง ชีวิตและทรัพย์สินสมบัติจำนวนมาก พฤติกรรมเหล่านี้ นักวิชาการทางศาสนามองว่า ไม่ใช่สิ่งที่ ศาสนาสอน แต่ศาสนาถูกแอบอ้างนำไปใช้ประโยชน์ทางการเมือง แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่อ้าง เพื่อความชอบธรรมในการทำสงครามก็ล้วนแสดงอ้างความชอบธรรมตามที่มีจารึกไว้ในคัมภีร์ทาง ศาสนาทั้งสิ้น ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏให้เห็นทั้งในประวัติศาสตร์และในปัจจุบัน ยกที่จะหาคำ ที่มีน้ำหนักมาได้แย้งได้ เพราะความจริงปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ แต่ก็เป็นที่น่ายินดีอย่างหนึ่งว่า ใน ยุคปัจจุบันศาสนาต่าง ๆ ได้ผ่านพ้นยุคป่าเถื่อนทางศาสนาเหล่านั้นมาค่อนข้างมาก บัดนี้ทุกศาสนา ได้กลับเข้ามาสู่ยุคแห่งการแข่งขันกันในระบบศีลธรรมและปัญญามากขึ้นซึ่งจะทำให้ศาสนาต่าง ๆ ได้มุ่งแข่งขันกันเผยแพร่วาทะคำสอนที่เป็นที่พึงของศาสนิกได้อย่างเป็นจริงเป็นจัง และสามารถ ขจัดทุกข์ในปัญหาชีวิตของมนุษย์ให้หมดไปตามกิจและหน้าที่ที่แท้จริงของคำว่า ศาสนา เสียที เมื่อเป็นเช่นนี้ คำสอนทางศาสนาก็ยังจะกลับมารุ่งเรืองในจิตใจของมนุษย์ในยุคเทคโนโลยี สมัยใหม่ได้ต่อไป

ดังนั้น ถ้าทุกศาสนาหันหน้าเข้ามาร่วมโต๊ะคุยกัน หยุคการขัดแย้งซึ่งกันและกันดังที่ นักวิชาการท่านหนึ่งเสนอ ก็จะทำให้ศาสนาช่วยนำสันติภาพมาสู่โลกได้ง่ายขึ้น แทนที่จะก่อ ปัญหาให้กับโลกและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์มาทำลายกันดังเช่นในอดีต

นักบวชแต่ละศาสนาควรจะหันหน้ากลับเข้ามาร่วมมือกันเพื่อร่วมกันพิจารณาหาหลักธรรมที่ควรจะเป็นหลักธรรมที่สามารถปฏิบัติร่วมกันได้ของทุกศาสนาเพื่อดึงเอาพฤติกรรมของมนุษย์ที่กำลังจะหลงเพลิดเพลิดไปตามโลกวัตถุนิยมขนาดที่อาจจะทำให้คุณภาพทางจิตเสื่อมทรามลงไปมากกว่านี้ได้ เพราะถ้าขาดความควบคุมด้วยคุณภาพจิตที่ดีแล้ว เทคโนโลยีที่ทันสมัยก็ยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในวงกว้าง

หลักธรรมที่ควรจะนำมาเป็นหลักธรรมสากลหรือหลักมัชฌิมธรรมสำหรับทุกคนควรประพฤติร่วมกันนั้น ผู้วิจัยใคร่เสนอหลักธรรมเรื่อง พรหมวิหาร ๔ ซึ่งตรงกับนักวิชาการหลายท่านที่ให้การสัมภาษณ์ในงานวิจัยนี้ได้เสนอไว้แล้ว และนอกจากนี้หลักศีล สมาธิ ปัญญา ก็ควรนำมาเป็นหลักปฏิบัติควบคู่กันไปด้วย เพราะจะส่งเสริมให้หลักพรหมวิหารมั่นคงมากขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป คือ การทำวิจัยในด้านเกี่ยวกับคำสอนทางศาสนา ผู้วิจัยควรกล้าที่จะนำเสนอความจริงทางศาสนาชนิดเปิดเผยตรงไปตรงมาโดยปราศจากการซ่อนเร้นความจริงบางชนิดเอาไว้ ซึ่งจะทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่ถูกต้องเพียงเพราะกลัวต่อการถูกโต้แย้ง จึงกลายเป็นการวิจัยที่เต็มไปด้วยภยาคติและโมหาคติไปซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย โดยประเด็นที่เห็นสมควรว่าควรจะนำมาวิจัยเพิ่มเติมอีกหลายประเด็น เช่น

- เพราะสาเหตุใดคำสอนทางศาสนาจึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตของมนุษย์ได้ชนิดมีประสิทธิภาพและเป็นรูปธรรม โดยประเด็นที่ควรนำมาวิเคราะห์ คือ คำสอนนั้นเป็นคำสอนจริงหรือไม่ หรือว่าเป็นคำสอนที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ในกาลปัจจุบันหรือไม่ และข้อบกพร่องที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของศาสนิกได้เกิดจากคำสอนทางศาสนาหรือเกิดจากตัวผู้ปฏิบัติ

- เพราะเหตุใดความรุนแรงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากทุกมุมโลกจึงเชื่อมโยงกับลัทธิคำสอนศาสนาเสียเป็นส่วนใหญ่ และมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่มนุษย์จะสร้างความสามัคคีกันขึ้นมาได้โดยปราศจากคำสอนทางศาสนา โดยประเด็นที่ควรนำมาวิเคราะห์ คือ คำสอนที่เกี่ยวกับการทำสงครามหรือคำสอนที่มีท่าทีอคติต่อศาสนิกของต่างศาสนา

- ที่กล่าวกันว่า ทุกศาสนาล้วนสอนให้ทุกคนเป็นคนดีนั้นมีความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด และคำว่า คนดีนั้นเป็นสากลมากน้อยเพียงใด เพราะความขัดแย้งกันที่ทำลายล้างกันซึ่งพบเห็นได้ทุกวันผ่านทางสื่อทั้งโทรทัศน์และวิทยุ ล้วนแต่มีความขัดแย้งกันกับคำกล่าวที่ว่าทุกศาสนาล้วนสอนให้ทุกคนเป็นคนดีทั้งสิ้น

ดังนั้นประเด็นเหล่านี้จะเป็นประเด็นที่ควรนำมาทำการวิจัยชนิดตรงไปตรงมาอันจะทำให้พบข้อมูลจริงและนำไปสู่การแก้ไขปัญหามนุษย์ได้อย่างตรงประเด็น ซึ่งจะทำให้พบสาเหตุหรือรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริง แล้วทำการแก้ไขได้อย่างถูกต้อง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมศิลปากร. **มิลินทปัญหา ฉบับพิสดาร**. กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

กฤษณะ ไทวปายนวยาส. **ศรีมัททกวีตติตา**. แปลโดย ศ.ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๒๗.

คุรุสภา. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีเล่ม ๕ - ๓๕ ฉบับทยุทธศาสตร์ สงคฺคีติเตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๕ - ๓๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. เล่ม ๑๖,๑๗**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระธัมมปัทธกถา แปล ๘ ภาค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

—————. **พระสูตรและอรรถกถา แปล. เล่ม ๔ ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

—————. **พระสูตรและอรรถกถา แปล. เล่ม ๕ ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

—————. **วิสุทธิมรรค แปล. ๓ ภาค ๖ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มรรวาน สมะฮอน. **อัลกรุอาน ฉบับแปลภาษาไทย ภาคหนึ่งและภาคสอง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ส.วงศ์เสงี่ยม, ๒๕๒๔.

สมาคมพระคริสตธรรมไทย. **พระคริสตธรรมคัมภีร์ ภาค พันธสัญญาเดิม**. สำนักพิมพ์ในประเทศ เกาหลี, ๑๙๗๑.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. **มหาภารตยุทธ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑.

คล้อย ทรงบัณฑิต. **ประมวลหัวใจธรรมกถึกหรือคลังปริยัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๒๖.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาตะวันตกสมัยกลาง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . **ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ . **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . **ตรรกศาสตร์ศิลปะแห่งการนิยามความหมายและการใช้เหตุผล**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๒๘.

ฉลาด บุญลอย (นาวาอากาศโท) และคณะ. **พจนานุกรมบาลี-สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๘.

พร รัตนสุวรรณ. **คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

พรหมมาส ชีรภุช. **คู่มือการศึกษา ปรมัตถธรรม ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **กรณีธรรมกาย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อ่ำไฟ, ๒๕๔๒.

_____ . **ไตรลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ชุมมจิตโต). **ปรัชญากรีก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๒.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระสัมชัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ . . **ปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์. ม ป ป.

_____ . **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓** ,). กรุงเทพมหานคร : สมองการพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____ . **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : สมองการพิมพ์, ๒๕๒๔.

_____ . **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : สมองการพิมพ์, ๒๕๒๔.

พุทธทาสภิกขุ. **ปฏิจจนสมุปบาท คือ อะไร**. กรุงเทพมหานคร : จั๊งใจ์การพิมพ์, ๒๕๓๒.

_____ . **อตั้มมยตา๑๐๐ แง่มุม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อตั้มมโย, ม.ป.ป.

_____ . **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๐.

วงศ์ ชาญบาลี. **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม
บรรณาการ (อำนวยสาส์น), ๒๕๒๕.

วศิน อินทสระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ,
๒๕๒๕.

วิสุทธิ คุตตชโย. **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมชั้นจุฬารามวาสี**. กรุงเทพมหานคร : หจก.
ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๓๔.

_____ . **ภควิถีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม,
๒๕๔๑.

_____ . **มนุษย์กับการแสวงหาความจริงและความหมายของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์พุทธชาติ, ๒๕๓๘.

สมพร สุขเกษม. **หลักคำสอนของศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๓๒.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

เสถียร โพนันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสรี พงศ์พิศ. **ศาสนาคริสต์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

เสรี พงศ์พิศ และคณะ. **คน : ในทัศนะของพุทธศาสนาอิสลาม และคริสตศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :
เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

อมตธรรมเพื่อชีวิต. **พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับอมตธรรมเพื่อชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จรัส
สนิทวงศ์, ๒๕๒๔.

องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู. **พระราชกรณียกิจในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู**.
กรุงเทพมหานคร : องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, ๒๕๒๘.

อิมรอน มะลูลีม. **มุฮัมมัด ศาสดาแห่งอิสลาม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นัทซา พับลิชชิ่ง จำกัด,
๒๕๓๖.

อาจารย์สัมพันธ์ (ภิกษุ). **สามลัทธิศาสนาที่น่าสนใจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

จตุพร ร่วมใจ. “การศึกษาศาสนภาพและการประยุกต์หลักพุทธธรรมของนักธุรกิจ : กรณีศึกษานักธุรกิจไทยพุทธในกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**.

สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

จรูญ สมน้อย. “คำสอนวิปัสสนา ในพระพุทธศาสนา ศึกษากรณีคำสอนสำนักธรรมกาย”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

จรูญศรี ลิ่มสัจจา. “การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบความเชื่อและการปฏิบัติทางด้านศาสนาของคนในสังคมเมือง ศึกษาเฉพาะกรณีชาวพุทธและชาวมุสลิมในชุมชนกิ่งเพชร กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๘.

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอรรถาและอนัตตาในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

ณัฐพร ชินะโชติ (ร้อยเอก). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอรรถาในปรัชญาอินเดีย”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

พระมหาเกษม สดัญญโต (ลักษณะวิลาส). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันอนุสรณ์ ๑๖ กันยายน ๒๕๔๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุรวัดน์, ๒๕๔๑.

พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์. “ การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอนัตตาและสูญญตาในพุทธปรัชญาเถรวาท

กับในปรัชญาของนาคารชุน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วัชระ งามจิตรเจริญ. “นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท : อรรถาหรืออนัตตา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมภาร พรมทา. “อรรถากับอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

2. ภาษาอังกฤษ

1. PRIMARY SOURCES :

Cambridge. **The BIBLE** (containing the Old and New Testament and The Apocrypha).

London : Cambridge at the university Press.

2. SECONDARY SOURCES :

Buddhadasa Bhikkhu. **Handbook for Mankind**. Bangkok : by The sublime Life

Mission Thailand, 1989.

Brian Edward Brown. **The Buddha Nature**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers. 1994.

Keith Arthur Berriedale. **The Religion and Philosophy of The Veda and Upanishads**.

Delhi : Shri Jainendra Press, 1976.

Kogen Mizuno. **Beginning of Buddhism**. Tokyo : Kogei Publishing Co., 1983.

Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto). **Thai Buddhism in The Buddhist World**.

Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University. 1987.

Prince Vajirananavarorasa. **Dhamma Vibhaga**. Bangkok : Mahamakut Buddhist

University, 1995.

Mererk, Prayoon, Phramaha. **Selflessness in Sarte's Existentialism and Early Buddhism**.

Babgkok : Mahachulalongkorn Buddhist University Press, 1988.

David - Neel, Alexandra. **Buddhism : its doctrines and its methods**. London:

Unwin Papervbacks, 1970.

Donald S. Lopez, Jr. **Buddhist Hermeneutics**. University of Hawaii Press.Honolulu.

1952.

Grimm, George. **The doctrine of the Buddha**. Reprint Delhi: Pilgrims Books,

1997.

Harvey, Peter. **The selfless mind : personality, consciousness and nivana in**

early Buddhism. London : Curzon Press, 1995.

Horner, Isaline Blew. **The early Buddhist theory of man perfected..** New Delhi : Oriental

Books Reprint Corperation, 1979.

Henry Clarke warren. **Buddhism in Translation**. New Delhi : Motilal Banarsidass, 1987.

Keith , Arther Berriedale. **The religion and philosophy of the Veda and Upanishadas**.

Delhi : Motilal Banarsidass, 1976.

_____ . **Buddhist philosophy in India and Ceylon**. Chowkhamba Sankrit Series Office, 1963.

Oldenberg, Herman. **The doctrine of the Upanishads and the early Buddhism**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1991.

Pe'rez - Remo'n, Joaquin. **Self and non – self in early Buddhism**. The Hague : Mouton Publishers, 1980.

Sharma, Chandradhar. **A critical survey of Indian philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1964.

ภาคผนวก ก.

รายชื่อนักวิชาการที่ให้สัมภาษณ์

๑. พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต)	รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗ เวลา ๑๗.๐๐ น. - ๑๗.๐๐ น.
๒. ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ	ราชบัณฑิต สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๗ เวลา ๑๔.๑๕ น. - ๑๕.๐๐ น.
๓. ผศ. พิเชษฐ กาลามเกษตร์	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ภาควิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัย มหิดล สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๗ เวลา ๑๑.๐๐ น. - ๑๒.๐๐ น.
๔. Sathit Kumar Pawa	ประธานสมาคมฮินดูสมาส โบสถ์พราหมณ์ เทพมณเฑียร เสาชิงช้า กรุงเทพฯ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๗ เวลา ๑๒.๐๐ น. - ๑๓.๐๐ น.
๕. ผศ.ดร.วรุฑฐ ศรีวรกุล	คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย อัสสัมชัญ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๗ เวลา ๑๔.๒๐ น. - ๑๕.๑๐ น.

ภาคผนวก ข.

ประเด็นคำถามที่ขอสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์ความเห็นในเรื่องมีอัตตาและไม่มีอัตตา(อนัตตา)

คำขอสัมภาษณ์มี ๓ ประเด็น ๑๑ คำถามดังต่อไปนี้

● **ทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องอัตตาหรืออนัตตา**

๑. ท่านเชื่อเรื่องชีวิตอมตะหรือไม่อมตะในโลกหน้าหรือไม่ เพราะอะไร
๒. ตามทัศนะของท่านคิดว่า สภาวะที่เรียกว่าอัตตานั้น มีนิยามความหมายว่าอย่างไร
๓. ตามทัศนะของท่านคิดว่า สภาวะที่เรียกว่าไม่มีอัตตา (อนัตตา) นั้น มีนิยามความหมายว่าอย่างไร
๔. ในทัศนะของท่านเชื่อในเรื่องมีอัตตาหรือไม่มีอัตตาหรือไม่ เพราะอะไร
๕. ความเชื่อเรื่องมีอัตตาหรือไม่มีอัตตา มีมูลมาจากคำสอนทางศาสนาหรือมาจากการนิยามความเห็นที่คิดว่า น่าจะเป็นไปได้

● **ความเชื่อเรื่องอัตตา-อนัตตาที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์**

๖. ความเชื่อเรื่องมีอัตตาหรือไม่มีอัตตา ส่งผลให้พฤติกรรมของผู้เชื่อได้อย่างไร
๗. ความเชื่อตามคำสอนทางศาสนาที่แตกต่างกันมีผลต่อพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของคนในสังคมอย่างไร
๘. ทัศนะที่แตกต่างกันระหว่างความมีอัตตากับไม่มีอัตตา ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมหรือไม่อย่างไร และถ้ามีท่านเห็นว่า อะไรก่อให้เกิดปัญหาจะมีแนวทางแก้ไขอย่างไร

● **ทัศนะของนักวิชาการต่อทำที่และการแก้ปัญหา**

๙. ท่านคิดว่าจุดสมดุระหว่างคนที่เชื่อเรื่องอัตตากับไม่มีอัตตา ควรจะมาพบกัน ณ จุดใดของแนวคิด
๑๐. มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่มนุษย์จะมีแนวความเชื่อเป็นไปในทางเดียวกันถ้าไม่ได้เพราะเหตุไร ถ้าเป็นไปได้ควรเป็นเช่นไร
๑๑. ความเชื่อเรื่องอัตตากับไม่มีอัตตา สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์ในด้านใดได้บ้าง

ภาคผนวก ก.

จดหมายขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์

ที่ ศธ ๖๑๐๑/๓๗๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดมหาธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทร.๐-๒๒๒๒-๒๘๓๕, ๐-๒๒๒๕-๘๖๘๖

โทรสาร ๐-๒๒๒๑-๖๕๕๐, ๐-๒๒๒๑-๕๘๖๕

๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตเข้าสัมภาษณ์

เจริญพร

ด้วย นายจรูญ วรรณกลีณานนท์ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ “การปฏิเสธอรรถา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” มี ๑.พระเมธีธรรมาภรณ์ ๒. ผศ.ดร.ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์ เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ โดยในการทำวิจัยดังกล่าวมีความจำเป็นต้องใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการศึกษาและวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงเจริญพรมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตเข้าสัมภาษณ์ โดยวันและเวลาตามแต่ท่านจะพิจารณาเห็นสมควร ซึ่งนิสิตผู้ทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าวจะมาประสานงานด้วยตนเอง หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี จึงขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร/โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

ทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการยึดถืออัสตาดและอนัตตา

งานวิจัยนี้ได้สำรวจทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันจำนวน ๕ ท่านที่มีความคิดเห็นต่อการยึดถืออัสตาดหรืออนัตตา โดยนักวิชาการที่ให้การสัมภาษณ์แยกตามผู้ที่นับถือศาสนาต่างกัน คือนักวิชาการที่นับถือพระพุทธศาสนาจำนวน ๒ ท่าน ที่นับถือศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาละ ๑ ท่าน รวมเป็น ๕ ท่าน ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบแนวคิดของนักวิชาการในปัจจุบันค่อนข้างชัดเจนมาก โดยประเด็นที่สัมภาษณ์นั้น มีประเด็นใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประเด็น คือ

๑. เกี่ยวกับทัศนะส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์
๒. เกี่ยวกับความเชื่อที่มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์
๓. เกี่ยวกับท่าทีและการแก้ปัญหา

ใน ๓ ประเด็นหลักนี้ การสัมภาษณ์ได้แยกเป็นคำถามย่อยละเอียดลงไปอีกเป็น ๑๑ คำถาม โดยประเด็นที่ ๑ เกี่ยวกับทัศนะส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์นั้นได้แยกคำถามออกเป็น ๕ ประเด็นย่อย ๆ ดังนี้

- ท่านเชื่อเรื่องชีวิตอมตะหรือไม่อมตะในโลกหน้าหรือไม่ เพราะอะไร
- ตามทัศนะของท่าน ท่านคิดว่า สภาวะที่เรียกว่าอัสตานี้ มีนิยามความหมายว่าอย่างไร
- ตามทัศนะของท่าน ท่านคิดว่า สภาวะที่เรียกว่าไม่มีอัสตา(อนัตตา)นั้น มีนิยามความหมายว่าอย่างไร
- ทัศนะของท่าน ท่านเชื่อในเรื่องมีอัสตาหรือไม่มีอัสตาหรือไม่ เพราะอะไร
- ความเชื่อเรื่องมีอัสตาหรือไม่มีอัสตา มีมูลมาจากคำสอนทางศาสนาหรือมาจากการนิยามความเห็นที่คิดว่า น่าจะเป็นไปได้

ประเด็นที่เกี่ยวกับทัศนะส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์พร้อมด้วยทัศนะอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการสัมภาษณ์มีทัศนะที่สอดคล้องกันและแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

นักวิชาการทั้งหมดมีทัศนะต่อการมีความเชื่อเรื่องชีวิตอมตะหรือไม่อมตะในโลกหน้าต่างกัน โดย ๒ ท่านไม่เชื่อว่า มีชีวิตอมตะในโลกหน้าที่ถาวร ส่วนอีก ๓ ท่านเชื่อว่า มีชีวิตอมตะแน่นอน ทั้งนี้ทั้งหมดได้ให้เหตุผลที่ตรงกันว่า ที่เชื่อเช่นนั้นเพราะเหตุผลมาจากคำสอนทางศาสนาที่แต่ละท่านนับถืออยู่ให้เหตุผลไว้ จึงส่งผลให้ท่านเชื่อตามนั้น

ในประเด็นต่อมา ทัศนะของนักวิชาการทั้งหมดต่อการนิยามความหมายของคำว่า อัสตา และ อนัตตา โดยทั้งหมดได้มีการให้คำนิยามความหมายของคำว่า อัสตาและอนัตตาใกล้เคียงกันมาก มีแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยแต่ไม่ใช่สาระสำคัญมากนักเฉพาะในประเด็นที่ต้องการชี้แจงให้ละเอียดเพิ่มเติมลงไปอีก การนิยามความหมายที่สำคัญซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกัน คือ การนิยามความหมาย

ของคำว่า อัตตา หมายถึง จิตวิญญาณที่คงรูปอยู่ในสภาวะคงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลงใด ๆ มีภาวะเป็นบรมสุขอยู่ชั่ววันนิรันดร ส่วน การนิยามความหมายของคำว่า อนัตตานั้น ทั้งหมดให้คำนิยามว่า หมายถึง การไม่มีอัตตาที่คงตัวอยู่ หรือ เป็นอัตตาที่ไม่เที่ยง หรือ เป็นการปฏิเสธอัตตาถาวรนั่นเอง อย่างไรก็ตาม บางท่านไม่ขอตอบคำสัมภาษณ์ในข้อนี้ ด้วยเหตุผลว่า เพราะส่วนตัวมีความเชื่อว่า มีอัตตาที่ถาวรอยู่แล้ว

การนิยามความหมายของคำว่า อัตตาและ อนัตตา ทั้งสองคำนี้ มีนักวิชาการ ๓ ท่านได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมอีกในรายละเอียดว่า การนิยามความหมายของอัตตาและอนัตตา อาจนิยามได้ในหลายแง่มุมโดยอรรถาธิบายว่า หมายถึง ธรรมะก็ได้ เช่น อุตตสรโณ ฐมมสรโณ อุตตที่โป ฐมมที่โป โดยคำว่า ฐมมสรโณ กับคำว่า ฐมมที่โป เป็นการขยายความหมายของคำว่า อุตตสรโณ และ อุตตที่โป ซึ่งแสดงว่า อัตตะ หมายถึง ธรรมะ หรืออาจจะนิยามในแง่จริยธรรม หรือ สภาวะธรรมก็ได้ ซึ่งถ้านิยามในแง่นี้ก็เห็นว่า อัตตาที่เป็นสภาวะธรรมนั้นมีอยู่ และอาจเข้าใจได้ง่ายกว่าการนิยามว่า ไม่มีตัวตน หรือ ไม่มีอัตตา

อย่างไรก็ตาม เมื่อสัมภาษณ์ถึงความเชื่อตามทัศนะของแต่ละท่านแล้ว นักวิชาการทั้งหมดกลับมีความเชื่อไปตามหลักคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถืออยู่ โดย ๓ ท่านมีความเชื่ออย่างหนักแน่นว่า เชื่อเรื่องมีอัตตาคมตะถาวรแน่นอน ส่วนอีก ๒ ท่านมีความเชื่อแตกต่างไปบ้างเล็กน้อยคือ เชื่อว่ามีอัตตาเช่นกัน แต่อัตรานั้นมีความไม่เที่ยง ไม่มีความเป็นอมตะ

ต่อคำถามว่า ความเชื่อเรื่องอัตตาหรืออนัตตานี้ มีมูลมาจากคำสอนทางศาสนาหรือมาจากการนิยามความเห็นที่คิดว่าน่าจะเป็นไปได้ ทั้งหมดได้ตอบตรงกันว่า มีทั้งที่มีมูลมาจากคำสอนทางศาสนาที่สั่งสอนเช่นนั้นและต่อมาได้รับการนำมานิยามความหมายหรือขยายความเพิ่มขึ้นของนักปราชญ์ทางศาสนารุ่นต่อๆ มาเพื่อขยายความคำสอนนั้น ๆ ให้เข้าใจง่ายขึ้น ดังนั้น จึงเป็นไปได้ทั้งมีมูลมาจากคำสอนทางศาสนาโดยตรงและการนิยามของนักปราชญ์ในศาสนานั้น ๆ นิยามไว้อีกส่วนหนึ่งด้วย

สรุปความเห็นตามทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดว่า นักวิชาการทั้งหมดมีความเชื่อเรื่องชีวิตอมตะหรือไม่อมตะตามหลักคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถืออยู่ ด้วยเหตุผลเพราะอิทธิพลของคำสอนทางศาสนาเป็นหลัก และทั้งหมดให้การนิยามความหมายของคำว่า อัตตา และ อนัตตา ตรงกัน ส่วนความเชื่อของแต่ละท่านที่เชื่อความมีอัตตา หรือ อนัตตานั้น ทั้งหมดมีทัศนะที่โน้มเอียงไปในทางเชื่อว่า มีอัตตาทั้งหมด แต่ ๒ ท่านมีข้อแตกต่างบ้างเล็กน้อย โดยมีข้อแม้ว่า ถึงแม้จะเชื่อว่า มีอัตตา แต่อัตตานั้นมีลักษณะไม่เที่ยง ไม่เป็นอมตะ และนอกจากนี้ นักวิชาการทั้งหมดยังมีทัศนะที่ตรงกันว่า ความเชื่อเรื่องอัตตาหรืออนัตตานี้มีที่มา ๒ แห่ง คือ มีมูลหรืออิทธิพลมาจากคำสอนทางศาสนาเป็นหลักและ ถูกนิยามความหมายให้เป็นที่ไปตามคำสอนนั้นจากนักปราชญ์ทางศาสนารุ่นต่อ ๆ มา

ประเด็นที่ ๒ เกี่ยวกับความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในประเด็นนี้ได้แบ่งคำสัมภาษณ์ออกเป็น ๓ คำถามด้วยกัน คือ

- ความเชื่อเรื่องมีอ๊ตตาหรือไม่มีอ๊ตตา ส่งผลให้พฤติกรรมของผู้เชื่อได้อย่างไร
- ความเชื่อตามคำสอนทางศาสนาที่แตกต่างกันมีผลต่อพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของคนในสังคมอย่างไร

- ทักษะที่แตกต่างกันระหว่างความเชื่อมีอ๊ตตา กับ ไม่มีอ๊ตตา ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมหรือไม่อย่างไร และถ้ามีท่านเห็นว่า อะไรก่อให้เกิดปัญหาจะมีแนวทางแก้ไขอย่างไร

จากคำถามทั้ง ๓ คำถาม ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดมีความเห็นตรงกันว่า ความเชื่อทั้งหมดไม่ว่า จะเชื่อเรื่องอ๊ตตาหรือ อนาคตก็ตาม ความเชื่อทั้งหมดล้วนส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งสิ้น ส่วนรายละเอียดของการส่งผลออกมาทางพฤติกรรมนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นที่ขัดแย้งกัน โดยแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งมองว่า ถ้าเชื่อและยึดอ๊ตตาจะกลายเป็นการสร้างอ๊ตตาธิปไตยให้แก่ตนเอง จะทำให้เกิดมานะความถือตัว และ จะนำไปสู่การสร้างปัญหา แต่ถ้าไม่ยึดถืออ๊ตตาจะเป็นการลดความเห็นแก่ตัวลง ลดทิฐิมานะลงทำให้ไม่เกิดปัญหาในสังคม ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งมองว่า การเชื่ออ๊ตตาจะทำให้มีกรอบที่ยึด มีเป้าหมายที่แสวงหา มีการควบคุม และ จะแก้ปัญหของมนุษย์ได้ทุกอย่างทั้งหมด ส่วนการเชื่ออนาคตจะเป็นการให้อิสระภาพจนเกินไป ไม่มีระบบการควบคุมทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาใด ๆ ได้

ต่อคำถามที่ว่า ทักษะที่แตกต่างกันของความเชื่อจะก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมหรือไม่อย่างไร ถ้ามี ควรแก้ไขอย่างไร ในประเด็นนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนตอบคล้ายกันว่า คำสอนของทุกศาสนาล้วนสอนให้คนทุกคนเป็นคนดีทั้งหมด เพียงลำพังเฉพาะคำสอนของศาสนานั้นไม่อาจก่อให้เกิดปัญหาใด ๆ ต่อสังคมได้ ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า สาเหตุที่ทำให้มองเห็นว่ามีปัญหาบางอย่างเกิดมาจากศาสนา เช่น การระเบิดพลีชีพ การก่อการร้าย เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ไม่ใช่ปัญหาเกิดจากคำสอนทางศาสนา แต่เกิดมาจากคนที่แอบอ้างเอาศาสนาบังหน้า แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นนักการเมืองที่ยึดเอาศาสนาขึ้นมาบังหน้าเพื่อหวังผลทางการเมือง ส่วนคำสอนจริง ๆ ทางศาสนานั้นไม่ก่อปัญหา ใด ๆ ให้แก่สังคมได้ด้วยตัวของคำสอนเอง

แนวทางในการแก้ไขปัญหาในข้อนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านเสนอว่า ผู้นำทางศาสนาทั้งหมดจะต้องหันหน้าเข้ามาปรึกษาหารือกัน เพื่อความร่วมมือกันและกันบ่อย ๆ ครั้งโดยควรทำทั้งในระดับชาติและในระดับนานาชาติด้วย ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนาจะลดลง เพราะทุกศาสนาล้วนสอนให้คนทุกคนเป็นคนดีและใฝ่หาสันติภาพเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตามทางแก้ปัญหานั้นหนึ่งนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์เห็นว่า ควรเน้นสอนหลักธรรมที่เกี่ยวกับเมตตา กรุณา อุเบกขา ให้มาก เพราะจะช่วยลดปัญหาความรุนแรงได้ ส่วนข้อมุขิตานั้นท่านเห็นว่า เป็นไปได้ยากที่ฝ่ายหนึ่งจะพลอยยินดีกับฝ่ายตรงข้ามได้

สรุปในประเด็นที่ ๒ นี้ได้ความว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดล้วนมีความเห็นตรงกันว่า ความเชื่อทางศาสนาล้วนมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งสิ้น แต่ทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์ก็มีความขัดแย้งกันระหว่างความเชื่อเรื่องอัตรากับอนัตตา โดยฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ถ้าเชื่ออัตราก็จะทำให้มีเป้าหมายในการสร้างชีวิตและแก้ปัญหาได้ทั้งหมด ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเห็นแย้งว่า ถ้าเชื่ออัตราก็จะสร้างปัญหาจะทำให้เห็นแก่ตัว ส่วนการไม่เชื่ออัตราก็จะลดความเห็นแก่ตัวลงได้ และลดทิวฏฐิมานะลงได้และปัญหา ต่าง ๆ จะไม่เกิด แต่ผลสรุปทั้งหมดนั้นผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดต่างยืนยันตรงกันว่า คำสอนของทุกศาสนาล้วนสอนให้คนเป็นคนดีเหมือนกันทั้งหมดคำพังคำสอนทางศาสนาไม่มีผลที่จะส่งให้เกิดปัญหาในสังคมมากนัก เพราะคำสอนของทุกศาสนาล้วนอยู่บนพื้นฐานของสันติภาพทั้งสิ้น

ประเด็นที่ ๓ เกี่ยวกับการวางท่าทีและการแก้ปัญหา ตามทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบัน ในประเด็นนี้ได้แบ่งคำถามออกเป็น ๓ คำถามด้วยกัน คือ

- ท่านคิดว่าจุดสมจุดระหว่างคนที่เชื่อเรื่องอัตรากับไม่มีอัตร่า ควรจะมาพบกัน ณ จุดใดของแนวคิด

- มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่มนุษย์จะมีแนวความเชื่อเป็นไปในทางเดียวกัน ถ้าไม่ได้เพราะเหตุไร ถ้าเป็นไปได้ควรเป็นเช่นไร

- ความเชื่อเรื่องอัตรากับไม่มีอัตร่าสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์ในด้านใดได้บ้าง

ในประเด็นแรก นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่า มีทางเป็นไปได้ที่คำสอนทางศาสนาจะสามารถหันมาบรรจบกัน ณ จุดใดจุดหนึ่งได้ โดยแต่ละศาสนาควรที่จะเข้าใจประสบการณ์ทางศาสนาที่แตกต่างกันหรือมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และ หันหน้าเข้ามาคุยกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ต่างกันทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ และควรให้มีการประเพณีธรรมร่วมกันตามหลักพรหมวิหาร ให้อยอมรับอัตร่าสมมติร่วมกัน ควรหยุดแสดงทัศนะที่ต่างกันเพราะธรรมชาติของแต่ละคนย่อมไม่มีใครยอมใครอยู่แล้ว จึงควรลดทิวฏฐิของตนลงแล้วหันมาเมตตา ความเป็นมิตรไมตรีต่อกัน มีกรุณาสงสารคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีอุเบกขาวางเฉยเสียเมื่อไม่เห็นด้วยกับอีกฝ่ายหนึ่ง ไม่เข้าไปก้าวก่ายซึ่งกันและกัน เป็นต้น (ข้อมูลที่ตา บางท่านให้เหตุผลว่า เป็นไปได้ยากที่จะพลอยแสดงความดีใจด้วยกับคนที่ตรงกันข้าม) อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้มีนักวิชาการบางท่านมองว่า การที่จะให้แต่ละศาสนาหันหน้าเข้ามาหาจุดสมจุดระหว่างกันนั้นเป็นไปได้ยากเพราะจุดยืนของแต่ละศาสนาไม่เหมือนกันเป็นคนละจุดกัน จากนั้นเมื่อถามว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่มนุษย์จะมีแนวความเชื่อเป็นไปในทางเดียวกันก็ได้รับคำตอบส่วนใหญ่คล้าย ๆ กัน คือ ตั้งแต่เป็นไปได้ เป็นไปได้ยากจนถึงเป็นเหมือนกันไม่ได้แต่อาจคล้าย ๆ หรือใกล้เคียงกันได้ อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้ยังมีนักวิชาการท่านหนึ่งมองว่ามีทางเป็นไปได้โดยให้เหตุผลว่าเพราะศาสนาทุกศาสนาล้วนสอนให้คนเป็น

คนคืออยู่แล้ว แตกต่างกันเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น ในประเด็นนี้ฝ่ายที่มองว่าเป็นไปไม่ได้หรือเป็นไปได้อีก ให้เหตุผลว่าอุดมคติต่างกัน เป้าหมายต่างกัน

ส่วนท่านที่เห็นว่ามิทางเป็นไปได้ให้คำแนะนำว่าควรให้หัวหน้าแต่ละศาสนาเข้ามาร่วมประชุมกันบ่อย ๆ ครั้ง ทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ เพื่อให้เกิดความร่วมมือซึ่งกันและกันระหว่างศาสนาให้มากขึ้น และให้เข้าใจคำสอนของอีกศาสนาหนึ่งมากขึ้นแล้วปัญหาความขัดแย้งจะลดลง

ส่วนในประเด็นสุดท้ายเมื่อถามว่า ความเชื่อเรื่องอตฺตาหรือไม่มีอตฺตา สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์ในด้านใดได้บ้าง ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนไม่มีท่านใดที่ได้ระบุตรง ๆ ว่าความเชื่อในเรื่องนี้จำเป็นไปสู่การแก้ปัญหาในด้านใดได้บ้าง ทั้งหมดได้เพียงพูดรวม ๆ ว่า ความเชื่อเรื่องดังกล่าวไม่ว่าจะเชื่อเรื่องอตฺตาหรืออนัตตาก็ตามล้วนเป็นความเชื่อทางอุดมคติไม่อาจก่อปัญหาใด ๆ ได้อยู่แล้ว คือโดยความเชื่อเรื่องนั้นไม่อาจก่อปัญหาด้วยตัวมันเอง

สรุปความได้ว่าตามทัศนะของนักวิชาการต่อท่าทีและการแก้ปัญหาตามความเชื่อทางศาสนา นักวิชาการทั้งหมดมองว่าจุดที่สำคัญที่ทุกศาสนาคงหันเข้ามาร่วมกันสอนให้แต่ละคนปฏิบัติร่วมกัน คือ หลักธรรมเรื่องพรหมวิหาร คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยให้ยอมรับประสบการณ์ทางศาสนาที่แตกต่างกัน และหันมาร่วมประชุมกันทางศาสนามากขึ้น โดยจัดร่วมประชุมทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ จะทำให้มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unity) มากขึ้น

แม้ว่าความเป็นไปที่จะทำให้มนุษย์มีแนวความเชื่อเป็นไปทางเดียวกันได้น้อยมากแต่ถ้าหากต่างคนต่างยอมรับประสบการณ์ที่ต่างกันก็จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข เพราะความเชื่อในระดับสูงสุด คือ เรื่องอตฺตาหรืออนัตตานี้เป็นเพียงอุดมคติซึ่งไม่อาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งอยู่แล้ว ดังนั้นถ้าทุกคนหันหน้าเข้ามาหากันด้วยคำสอนทางศาสนาที่ทุกศาสนาล้วนต้องการสอนให้คนเป็นคนดีเหมือนกันอยู่แล้วก็จงทำให้การแก้ปัญหาของมนุษย์ที่มีความแตกต่างทางศาสนาได้ง่ายขึ้นและไม่ก่อให้เกิดปัญหาใด ๆ ขึ้นเพราะความขัดแย้งทางศาสนา

จากบทสัมภาษณ์ของนักวิชาการทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนะของนักวิชาการในปัจจุบันต่อทัศนะเรื่องอตฺตาและอนัตตาที่เกี่ยวกับงานวิจัยนี้ได้ว่า นักวิชาการส่วนใหญ่มองว่า ความเชื่อเรื่องอตฺตาหรืออนัตตาเป็นคำสอนระดับอภิปรายญาณเป็นความเชื่อระดับอุดมคติไม่ส่งผลต่อพฤติกรรมของศาสนิกในระดับจริยธรรมหรือระดับชาวบ้านมากนัก แต่นักวิชาทั้งหมดยอมรับตรงกันอย่างหนึ่งว่า ถ้าสอนเรื่องอตฺตา โดยจะเป็นอตฺตาสมมติหรืออตฺตาระดับความหมายทางจริยธรรมก็ตามจะมีผลต่อการสอนธรรมที่ส่งผลออกมาทางพฤติกรรมของมนุษย์ได้มากกว่าที่จะสอนว่าไม่มีตัวตน โดยสรุปแล้ว คือ ต้องการให้ยอมรับอตฺตาในระดับสมมติเพื่อผลทางคำสอนจะออกมาเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ภาคผนวก ง.

หลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักการปฏิเสธอัตตา

๑. จิต ๗๕ - ๑๒๑ โดยละเอียด

จิต	ความหมาย	ลักษณะที่เกิด
๑. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	เกิดขึ้นได้เองพร้อมกับความพอใจ และ ความเข้าใจผิด
๒. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"-----ความเข้าใจผิด
๓. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	เกิดขึ้นได้เอง -----"----- ไม่หลงผิด
๔. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"-----ไม่หลงผิด
๕. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	เกิดขึ้นได้เองด้วยความเฉย ๆ พร้อมกับความเข้าใจผิด
๖. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"-----พร้อมกับความเข้าใจผิด
๗. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	เกิดได้ขึ้นเอง-----"-----ไม่หลงผิด
๘. โลกมุลจิต	จิตที่มีความโลภ	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"----- ไม่หลงผิด
๙. โทสมุลจิต	จิตที่มีโทสะ	เกิดขึ้นได้เองด้วยความทุกข์ใจพร้อมกับความโกรธ
๑๐. โทสมุลจิต	จิตที่มีโทสะ	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"----- พร้อมกับความโกรธ
๑๑. โมหมุลจิต	จิตที่เข้าใจผิด	เกิดขึ้นได้เองด้วยความเฉย ๆ พร้อมกับความสงสัย
๑๒. โมหมุลจิต	จิตที่เข้าใจผิด	ถูกกระตุ้นให้เกิด -----"-----พร้อมกับความฟุ้งซ่าน
๑๓. อกุศลวิปากจิต	จิตมีวิบากจากอกุศลทางตา	เกิดขึ้นได้เองด้วยการเห็นสิ่งที่ไม่ดี พร้อมกับความเฉย ๆ
๑๔. อกุศลวิปากจิต	-----"-----หู	เกิดขึ้นได้เองด้วยการได้ยินเสียงที่ไม่ดี-----"-----
๑๕. อกุศลวิปากจิต	-----"-----จมูก	เกิดขึ้นได้เองด้วยการได้กลิ่นที่ไม่ดี -----"-----
๑๖. อกุศลวิปากจิต	-----"-----ลิ้น	เกิดขึ้นได้เองด้วยการชิมรสอาหารที่ไม่ดี-----"-----
๑๗. อกุศลวิปากจิต	-----"-----กาย	เกิดขึ้นได้เองด้วยการสัมผัสทางกายไม่ดีพร้อมกับทุกขเวทนา
๑๘. อกุศลวิปากจิต	-----"-----	เกิดขึ้นรับอารมณ์ทางทวาร ๕ ที่ไม่ดีพร้อมกับความเฉย ๆ เกิดขึ้น
๑๙. อกุศลวิปากจิต	-----"-----	ได้สวนอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ไม่ดี -----"-----
๒๐. อเหตุกวิปากจิต	จิตมีวิบากจากกุศลทางตา	เกิดขึ้นด้วยการมองเห็นสิ่งที่ดี -----"-----
๒๑. อเหตุกวิปากจิต	จิตมีวิบากจากกุศลทางตา	เกิดขึ้นด้วยการมองเห็นสิ่งที่ดี -----"-----
๒๒. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----หู	เกิดขึ้นด้วยการได้ยินสิ่งที่ดี -----"-----
๒๓. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----จมูก	เกิดขึ้นด้วยการได้กลิ่นที่หอมดี -----"-----
๒๔. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----ลิ้น	เกิดขึ้นด้วยการได้ชิมรสอาหารที่ดี -----"-----
๒๕. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----กาย	เกิดขึ้นด้วยร่างกายสัมผัสสิ่งที่ดีพร้อมด้วยสุขเวทนา
๒๖. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----	เกิดขึ้นด้วยการรับอารมณ์ทางทวาร ๕ ที่ดี ด้วยความเฉย ๆ
๒๗. อเหตุกวิปากจิต	-----"-----	เกิดขึ้นด้วยการได้สวนอารมณ์ทางทวาร ๕ ที่ดีด้วยความเฉย ๆ

จิต	ความหมาย	ลักษณะที่เกิด
๒๗. อเหตุกิริยาจิต	-----”-----	เกิดขึ้นด้วยการได้ส่วนอารมณ์ทางทวาร ๕ ที่ดีด้วยความดีใจ
๒๘. อเหตุกิริยาจิต	-----”-----	จิตที่รับอารมณ์ทางทวาร ๕ เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทั้งหมดด้วยความเฉย ๆ
๒๙. อเหตุกิริยาจิต	-----”-----	จิตที่รับอารมณ์ทางใจ เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทางใจด้วยความเฉย ๆ
๓๐. อเหตุกิริยาจิต	-----”-----	จิตที่ยึดแน่นทางอารมณ์เกิดขึ้นด้วยความยึดแน่นพร้อมด้วยความดีใจ
๓๑. มหากุศลจิต	จิตที่เป็นมหากุศลทำมาน - อภิญญา - มรรคผลได้	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๓๒. มหากุศลจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๓๓. มหากุศลจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๓๔. มหากุศลจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๓๕. มหากุศลจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๓๖. มหากุศลจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๓๗. มหากุศลจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๓๘. มหากุศลจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๓๙. มหาวิปากจิต	จิตผลมาจากมหากุศลจิต	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๔๐. มหาวิปากจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๔๑. มหาวิปากจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๔๒. มหาวิปากจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๔๓. มหาวิปากจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๔๔. มหาวิปากจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๔๕. มหาวิปากจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๔๖. มหาวิปากจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๔๗. มหากิริยาจิต	จิตของพระอรหันต์ที่เป็นมหากุศล	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๔๘. มหากิริยาจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ พร้อมด้วยปัญญา
๔๙. มหากิริยาจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๕๐. มหากิริยาจิต	จิตพระอรหันต์ที่เป็นมหากุศล	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความดีใจ ไม่มีปัญญา
๕๑. มหากิริยาจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๕๒. มหากิริยาจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ พร้อมด้วยปัญญา
๕๓. มหากิริยาจิต	-----”-----	เกิดขึ้นเอง ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๕๔. มหากิริยาจิต	-----”-----	ถูกกระตุ้นให้เกิด ด้วยความเฉย ๆ ไม่มีปัญญา
๕๕. รูปาวจรกุศลจิต	มรรคจิต	เกิดในปฐมฌานพร้อมด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิตี สุข เอกัคคตา
๕๖. รูปาวจรกุศลจิต	-----”-----	เกิดในทุติยฌานพร้อมด้วยองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปิตี สุข เอกัคคตา
๕๗. รูปาวจรกุศลจิต	-----”-----	เกิดในตติยฌานพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ ปิตี สุข เอกัคคตา
๕๘. รูปาวจรกุศลจิต	-----”-----	เกิดในจตุตถฌานพร้อมด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
๕๙. รูปาวจรกุศลจิต	-----”-----	เกิดในปัญจฌานพร้อมด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

จิต	ความหมาย	ลักษณะที่เกิด
-----	----------	---------------

เจตสิก	ชื่อเรียก	ความหมาย
๑. ผัสสะ ๒. เวทนา ๓. สัญญา ๔. เจตนา ๕. เอกกคตา ๖. ชีวิตินทรีย์ ๗. มนสิการ ๘. วิตก ๙. วิจารณ์ ๑๐. อธิโมกษ์ ๑๑. วิริยะ ๑๒. ปีติ ๑๓. ถันทะ ๑๔. โมหะ ๑๕. อหิริกะ ๑๖. อโนตตปปะ ๑๗. อุททังจะ ๑๘. โลภะ ๑๙. ทิฏฐิ ๒๐. มานะ ๒๑. โทสะ ๒๒. อีสสา ๒๓. มัจฉริยะ ๒๔. กุกกุจจะ ๒๕. ถีนะ ๒๖. มัทธา ๒๗. วิจิกิจจา ๒๘. สัทธา ๒๙. สติ ๓๐. หิริ ๓๑. โอตตปปะ ๓๒. โอตตปปะ	๑๓ อัญญสมานาเจตสิก	การสัมผัสอารมณ์ ความรู้สึกต่ออารมณ์ ความจำอารมณ์ได้หรือเก็บอารมณ์ไว้ได้ ตัวกระตุ้นเจตสิกอื่น ๆ ให้ทำหน้าที่ของตน ความนั่งคั่งอยู่กับอารมณ์เดียว ชีวิตประสาท การใส่ใจวิเคราะห์อารมณ์ที่ประสพอยู่ การนึกเอาอารมณ์ขึ้นมาคิด การพิจารณาอารมณ์ต่อจากวิตก การตัดสินใจอารมณ์ ความอดสาหะพยายาม ความยินดีต่ออารมณ์ ความปรารถนาพอใจต่ออารมณ์
๑๔. โมหะ ๑๕. อหิริกะ ๑๖. อโนตตปปะ ๑๗. อุททังจะ ๑๘. โลภะ ๑๙. ทิฏฐิ ๒๐. มานะ ๒๑. โทสะ ๒๒. อีสสา ๒๓. มัจฉริยะ ๒๔. กุกกุจจะ ๒๕. ถีนะ ๒๖. มัทธา ๒๗. วิจิกิจจา ๒๘. สัทธา ๒๙. สติ ๓๐. หิริ ๓๑. โอตตปปะ ๓๒. โอตตปปะ	๑๔ อภุคณเจตสิก	ความหลงผิดต่อสิ่งที่ประสพ ความหน้าด้านไม่ละอายต่อความชั่ว ความไม่เกรงกลัวต่อกรรมชั่ว ความฟุ้งซ่าน ความต้องการในอารมณ์กามคุณ ความเห็นหรือทัศนคติต่ออารมณ์ ความเย่อหยิ่งตนเอง ความโกรธ แรงบันดาลโทสะต่ออารมณ์ ความอยากได้ในสมบัติของผู้อื่น ความตระหนี่หวงสมบัติของตน ความกุสุมใจ และกังวลใจ ความเชื่องซึม หลงหูใจ ความท้อถอยถอดใจ ความลึกลับสงสัย
๒๘. สัทธา ๒๙. สติ ๓๐. หิริ ๓๑. โอตตปปะ ๓๒. โอตตปปะ	๒๕ โสภณเจตสิก	ความเชื่อ การระลึกนึกเอาอารมณ์ออกมาใช้ ความเกลียดกลัวต่อความชั่ว ความสะอึกกลัวต่อกรรมชั่ว
เจตสิก	ชื่อเรียก	ความหมาย

<p>๓๓. อโทสะ ๓๔. ตัศรมัชฌัตตตา ๓๕. กายปัสสัทธิ ๓๖. จิตตปัสสัทธิ ๓๗. กายลหุตา ๓๗. จิตตลหุตา ๓๘. กายมฤตา ๔๐. จิตตมฤตา ๔๑. กายกัมมัณฺญตา ๔๒. จิตตกัมมัณฺญตา ๔๓. กายปาคุญฺญตา ๔๔. จิตตปาคุญฺญตา ๔๕. กายชุกตา ๔๖. จิตตชุกตา ๔๗. สัมมาวาจา ๔๗. สัมมากัมมันตะ ๔๘. สัมมาอาชีพ ๕๐. กรุณา ๕๑. มุทิตา ๕๒. ปัญญา</p>	<p>โสภณเจตสิก ๒๕</p>	<p>การไม่เดือดดาลต่ออารมณ์ การทำกิจตามหน้าที่โดยไม่ลดละ ความสงบทางกาย ความสงบทางจิต (ทำให้จิตผ่องใส) ความคล่องตัวเบาภายในการทำกุศลกรรม ความคล่องจิตเบาใจในการทำกุศล ความนุ่มนวลทางกายต่อการทำกุศลกรรม ความนุ่มนวลทางจิตที่พุ่มนึ่งง่ายต่อการทำความดี การที่ร่างกายเหมาะแก่การทำกุศล การที่จิตเหมาะแก่การใช้งานด้านกุศล กายที่คล่องแคล่วต่อการทำกุศลกรรม จิตที่คล่องแคล่วต่อการคิดเรื่องกุศล พฤติกรรมที่ซื่อตรงทางด้านกุศลกรรม จิตที่ซื่อตรงทางด้านกุศลกรรม การพูดดี เว้นวจีทุจริต ๔ ความประพฤติที่ดี เว้นกายทุจริต ๓ การประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์ ความสงสารต่อผู้ที่ได้รับความลำบาก ความยินดีต่อผู้ที่ได้รับสุขอยู่ ปัญญารู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติ</p>
---	----------------------	--

๓. ปฏิจสมุปบาทโดยละเอียด

ปัจจัยสมุปบาท	ความหมาย
อวิชชา	ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
สังขาร	ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อานัญชาภิสังขาร กายสังขาร วิจิสังขาร และจิตตสังขาร
วิญญาณ	จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ
นามรูป	เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔
สพายตนะ	จักขายตนะ โสตตายนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายตนะ และมนายตนะ
ผัสสะ	จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส
เวทนา	จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัส..ฆานสัมผัส..ชิวหาสัมผัส.. กายสัมผัส ..และมโนสัมผัสสชาเวทนา
ตัณหา	รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฐัพพตัณหา และรัम्मตัณหา
อุปาทาน	กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และอิตถวาหุอุปาทาน
ภพ	กรรมภพ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอานัญชาภิสังขาร อุปัตติภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ
ชาติ	ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ
ชรา	ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินาศ ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวช่น ความเสื่อมอายุ
มรณะ	ความจู่ติ ความเสื่อมไป ความทำลาย ความหายไป ความตายไป
โสกะ	ความเศร้าโสก กิริยาที่เศร้าโสก ภาวะที่เศร้าโสก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ความเกรียมใจ ความโทมนัส ลูกศร คือ ความโสกของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีลหรือความเสื่อมทิวฐิติกระทบ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างอื่นกระทบ

ประเทวะ	ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพริ้วเพื่อ ความรำไ้ ความพิโรธรำพัน กิริยาที่พิโรธรำพัน ภาวะที่พิโรธรำพันของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวกับโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวะทบของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ
ทุกข์	ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส
โทมนัส	ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส
อุปายาส	ความแค้น ความคับแค้นใจ ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้นของผู้ที่สูญเสียญาติ สูญเสียโภคทรัพย์ ถูกโรครกข์คุกคาม หรือความคับแค้นใจอื่นๆ

๔. บัญญัติโดยละเอียด

อรรถบัญญัติ ๑๗ ประการ

การบัญญัติสิ่งต่าง ๆ ตามอรรถหรือคุณลักษณะของสิ่งนั้น ๆ

๑. สันดานบัญญัติ	ได้แก่ พื้นดิน, ภูเขา, แม่น้ำ, มหาสมุทร, ต้นไม้ เป็นต้น
๒. สมุหบัญญัติ	ได้แก่ เกษะ, บ้าน, รถยนต์, รถไฟ, คอมพิวเตอร์, อาวุธ เป็นต้น
๓. สัตวบัญญัติ	ได้แก่ ผู้ชาย, ผู้หญิง, ชีวิต, คน, สัตว์, เทวดา, พรหม เป็นต้น
๔. ทิศาบัญญัติ	ได้แก่ ทิศตะวันออก, ทิศตะวันตก, ทิศเหนือ, ทิศใต้ เป็นต้น
๕. กาลบัญญัติ	ได้แก่ เวลา, เช้า, เที่ยง, เย็น, กลางคืน เป็นต้น
๖. อุตฺบัญญัติ	ได้แก่ เหมันตอุตฺ ฤดูหนาว, คิมหันตอุตฺ ฤดูร้อน, วัสสันตอุตฺ ฤดูฝน เป็นต้น
๗. มาสบัญญัติ	ได้แก่ จิตตมาส เดือนเมษายน, วิสาขมาส เดือนพฤษภาคม เป็นต้น
๘. สัตฺจจรบัญญัติ	ได้แก่ มุสิกสังวัจจร ปีชวด, อุตฺกสังวัจจร ปีฉลู เป็นต้น
๙. วารบัญญัติ	ได้แก่ สุริยวาร วันอาทิตย์, จันทวาร วันจันทร์ เป็นต้น
๑๐. อากาศบัญญัติ	ได้แก่ บ่อ ถ้ำ อุโมงค์ รุ ช่องว่าง เป็นต้น
๑๑. กสิณบัญญัติ	ได้แก่ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ โลหิตกสิณ เป็นต้น
๑๒. นิमितบัญญัติ	ได้แก่ บริกัมมนิมิต อุกคหนิมิต ปฏิกากนิमित เป็นต้น
๑๓. นัตถิกาวบัญญัติ	ได้แก่ นัตถิ กิญจิ ความดับ ความไม่มีอะไรเหลือ ความว่างเปล่า
๑๔. อานาปานบัญญัติ	ได้แก่ ลมหายใจเข้า-ออก
๑๕. อสุภบัญญัติ	ได้แก่ ศพที่ขึ้นอืด ศพที่เขียวช้ำ เป็นต้น
๑๖. อุปาทาบัญญัติ	ได้แก่ การบัญญัติโดยอาศัยสิ่งอื่น เช่น บัญญัติว่า สัตว์ เพราะอาศัยจันทร์ห้า
๑๗. อุปนิธาบัญญัติ	ได้แก่ การบัญญัติโดยเปรียบเทียบ เช่น ที่หนึ่ง ที่สอง เป็นต้น

๕. สัททบัญญัติ ๖ ประการ

การบัญญัติศัพท์สำหรับใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ เพื่อสื่อความหมายให้เข้าใจกันตามโลกภาษา โลก
โวหาร และโลกบัญญัติ มี ๖ บัญญัติ คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติใช้เรียกสิ่งที่มีสภาวะปรกติปรากฏอยู่ เช่น เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ นิพพาน นิโรธ วิราคะ เป็นต้น

๒. อวิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติใช้เรียกสิ่งที่ไม่มีความปรกติปรากฏอยู่ เช่น
แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ มหาสมุทร บ้าน ชาย หญิง เป็นต้น

๓. วิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกสิ่งที่มีสภาวะปรกติปรากฏอยู่
กับที่ไม่มีสภาวะปรกติปรากฏรวมกัน เช่น เควโจ ผู้ได้วิชาสาม ปฏิสัมภิทปคโต ผู้ได้ปฏิสัมภิทา หรือ
โศดาบันบุคคล เป็นต้น

๔. อวิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกสิ่งที่ไม่มีความปรกติปรากฏ
กับที่มีสภาวะปรกติปรากฏรวมกัน เช่น อติสทโท เสียงหญิง สุวณฺณวณฺโณ สีทอง เป็นต้น

๕. วิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกสิ่งที่มีสภาวะปรกติปรากฏกับที่
มีความปรกติปรากฏรวมกันอยู่ เช่น คำว่า จกฺขุวิญญาณํ จกฺขุวิญญาณ จกฺขุสมฺผลสุํ จกฺขุสัมผลสุ
โศตวิญาณํ โศตวิญาณ เป็นต้น

๖. อวิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ ได้แก่ ศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกสิ่งที่ไม่มีความปรกติปรากฏ
กับที่ไม่มีสภาวะปรกติปรากฏรวมกัน เช่น ราชปคโต พระราชาโอรส ราชนคฺคา พระราชานคฺคา เป็นต้น

๖. ลักษณะของนิพพาน ๔๐ อย่าง ในพระไตรปิฎก

ลักษณะของนิพพาน (การดับ)ในพระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ วิปัสสนากถากล่าวไว้ ๔๐ อย่าง คือ

ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ นิจฺจํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับ (นิพพาน) อย่างเที่ยงแท้
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ สุขํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับอย่างมีความสุข
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อาโรคฺชํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับอย่างไม่มีโรคภัย
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ นกฺคณฺโฑ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบไม่มีหัวผี
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ นิสฺสลํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบไม่มีลูกศรเสียดแทง
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนฺนิโฆ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับไม่มีความลำบาก
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนาพาโธ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับไม่มีความเจ็บป่วย
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อปรปฺปจฺจยํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบหมดปัจจัย
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อปฺโลกฺธมฺโม นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีการชำระดู
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนฺนิติกํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความเสียด
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนฺนุปรทฺทวํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความอันตราย
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อภยํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความกลัว
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนฺนุปรสฺสคฺคํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความขัดขวาง
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อจลํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีการหวั่นไหว
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อปรปฺภงฺกํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความสั่น
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ รุวํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบสนิท
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ ตาณํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบมีที่ต้านทาน
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ เลณํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบมีที่ป้องกัน
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ สรณํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับเอาเป็นที่พึ่งได้
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อริศฺตุคฺคํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบไม่เปล่าประโชยन्ह
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อตุจฺจลํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบไม่เสียเปล่า
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ ปรมํ สฺสฺสญฺญํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบว่างจริง ๆ
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ ปรมฺภูฏฺฐํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบมีประโยชน์อย่างยิ่ง
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนาทีนํวํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความโทษ
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อวิปริณามธมฺมํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่เปลี่ยนแปลง
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ สารํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับแบบมีสาระ
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อนฉมฺมุถํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่มีความแห้งแห่งความลำบาก
ปญจนัน ขนฺธานํ นิโรโธ อวธกํ นิพฺพานํ	การดับไปของขันธทั้งห้าเป็นการดับที่ไม่เป็นเหมือนเพชรฆาต

ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อวิภวํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อนาสวํ นิพฺพานํ

การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีเสื่อม
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีอาสวะ

ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อสงฺขตํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ นิรามิสํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อชาติํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อหฺรํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อพฺยชาติธมฺมํ นิพฺพานํ

การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบหมดอามิส
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่เกิดขึ้นอีก
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่แก่ชรา
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีการเจ็บไข้

ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อมตํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อโสภํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อปริเทวํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อนุปฺปายาสํ นิพฺพานํ
 ปลุจฺจนฺ ฆนฺธานํ นิโรโธ อสงฺกิลิฏฺฐํ นิพฺพานํ

การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีการตาย
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีความโสภเสรั้า
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีการรำไรรำพัน
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีความคับแค้นใจ
 การดับไปของขันธทั้งหลายเป็นการดับแบบไม่มีความเศร้าหมอง

ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๘/๔๔๖-๔๔๘.

เปรียบเทียบลักษณะของสังขารกับนิพพานหรือสิ่งปรุงแต่งกับไม่ถูกปรุงแต่งหรือการเกิดกับการดับ

อุปฺปาทอ สงฺขารา, อนุปฺปาทอ นิพฺพานํ
 ปวตฺตํ สงฺขารา, อปฺปวตฺตํ นิพฺพานํ
 นิमितฺตํ สงฺขารา, อนิमितฺตํ นิพฺพานํ
 อายุหนฺนา สงฺขารา, อนายุหนฺนา นิพฺพานํ

สังขาร(สิ่งปรุงแต่ง)มีการเกิดขึ้น การดับ(นิพพาน)ไม่มีการเกิดขึ้น
 สังขารถูกเหวี่ยงไป การดับไม่มีการถูกเหวี่ยง
 สังขารมีนิมิตให้เห็น การดับไม่มีนิมิตให้เห็น
 สังขารมีอายุต่อไป การดับไม่มีอายุ

ปฏฺิสนฺธิ สงฺขารา, อปฺปฏฺิสนฺธิ นิพฺพานํ
 นิพฺพตฺติ สงฺขารา, อนิพฺพตฺติ นิพฺพานํ
 อุปฺปตฺติ สงฺขารา, อนุปฺปตฺติ นิพฺพานํ
 ชาติ สงฺขารา, อชาติ นิพฺพานํ
 ชฺรา สงฺขารา, อชฺรา นิพฺพานํ
 มรณํ สงฺขารา, อมตํ นิพฺพานํ
 โสโก สงฺขารา, อโสโก นิพฺพานํ
 ปริเทโว สงฺขารา, อปริเทโว นิพฺพานํ
 อุปฺปายาส สงฺขารา, อนุปฺปายาส นิพฺพานํ

สังขารมีการปฏิสนธิ การดับไม่มีการปฏิสนธิ
 สังขารมีการเกิด การดับไม่มีการเกิด
 สังขารมีการอุปฺบัติ การดับไม่มีการอุปฺบัติ
 สังขารมีการเกิด การดับไม่มีการเกิด
 สังขารมีแก่ชราเสื่อมโทรม การดับไม่มีแก่ชราเสื่อมโทรม
 สังขารมีตายสูญสลาย การดับไม่มีการตายสูญสลาย
 สังขารมีโสภเสรั้า การดับไม่มีการโสภเสรั้า
 สังขารมีการร้องไห้รำไรรำพัน การดับไม่มีการร้องไห้รำไรรำพัน
 สังขารมีคับแค้นใจ การดับไม่มีความคับแค้นใจ

ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๐/๑๖-๑๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ นามสกุล : นายจรูญ วรรณกสิณานนท์
- วันเดือนปีเกิด : วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๔
- สถานที่เกิด : บ้านดอนคนทา เลขที่ ๑๒ / ๑ หมู่ ๓ ต.ขุนทอง อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา
- ที่อยู่ปัจจุบัน : หมู่บ้านหรรษา ๓ เลขที่ ๕๔ / ๕๐ หมู่ ๒ ถ.เพชรเกษม ๘๑
แขวงหนองค้างพลู เขตหนองแขม กรุงเทพฯ ๑๐๑๖๐
- วุฒิการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๓๑ เปรียญธรรม ๗ ประโยค
พ.ศ. ๒๕๓๓ พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) เกียรตินิยม
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๓ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ)
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- อาชีพ : ประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยเป็นผู้จัดการสำนักพิมพ์พุทธลีลา และ นักประพันธ์
วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๒๐ เรื่อง เช่น คู่มือเตรียมสอบน.ธ.ตรีโท
เอก พุทธประวัติ วินัย ธรรมวิภาค เบญจศีลเบญจธรรม การเพ่งกสิณ กสิณ
กรรมฐานที่ทรงพลัง ฯลฯ
เป็นผู้ออกแบบแผ่นกสิณสี(วรรณกสิณ)สำหรับฝึกสมาธิ ได้รับสิทธิ
บัตรในการออกแบบจากกรมทรัพย์สินทางปัญญากระทรวงพาณิชย์ เลขที่๑๖๕๐๔
เป็นผู้ออกแบบหิ้งพระบูชา ได้รับสิทธิบัตรเลขที่คำขอ ๐๕๘๔๔๑